

En studie av skilte kvinner, det reetablerte liv, og veien dit

**MASTEROPPGAVE
I GLOBALE STUDIER**

**ANNE NORDBØ
MISJONSHØGSKOLEN
STAVANGER
2013**

Innholdsfortegnelse

1. Innledning

- 1.1. Tema og problemstilling
- 1.2. Problemstilling og avgrensninger
- 1.3. Videre fremstilling

2. Historisk tilbakeblikk

- 2.1. Ekteskapsdannelse
- 2.2. Skilsmisse før
- 2.3. Skilsmisse i dag
- 2.4. Årsaker til skilsmisse

3. Sorg

- 3.1. Elizabeth Kübler-Ross' sorgteori
- 3.2. Sorg ved skilsmisse

4. Overgangsriter

- 4.1. Overgangsriter og liminalfasen
- 4.2. Kompetanse
- 4.3. Skilsmisse som et overgangsritual

5. Metodekapittel

- 5.1. Valg av metode
- 5.2. Utvalget
- 5.3. Refleksjoner rundt utvalget
- 5.4. Intervjuguiden
- 5.5. Intervjusituasjonen
- 5.6. Etske retningslinjer og etske refleksjoner

6. Det reetablerte liv

- 6.1. Fasene
- 6.2. Umiddelbare konsekvenser for den enkelte ved brudd
- 6.3. Ytre faktorer til det reetablerte liv
- 6.4. Indre faktorer til det reetablerte liv
- 6.5. Det reetablerte liv
- 6.6. Ønske om å gå inn i et nytt forhold
- 6.7. Faktorer som medvirker til integrasjon og endelig reetablering av livet. Oppsummering av mine funn

7. Avslutning

- 7.1. Hvorfor overgangsritual?
- 7.2. Å ha sorgen med inn i oppbygningen av nytt liv
- 7.3. Forandrer skilsmissen mennesket og det norske samfunnet?
- 7.4. Rammer for den teoretiske tilnærming

8. Kilder

1. Innledning

Skilte mennesker er en økende gruppe i Norge. Og stadig flere opplever at ekteskapet tar slutt. I følge statistisk sentralbyrå ble ca.10000 skilt i Norge i 2012. Antall ekteskap som ender i skilsmisse ser ut til å øke i det norske samfunnet. Stadig flere opplever at fundamentet i livet deres blir endret og ødelagt, de blir forlatt, status forandres kanskje radikalt, og i tillegg til en enorm sorg føler mange at det er som å hoppe i et svart hull. Å skilles rammer flere sider ved livet. Opplevelsen kan være dramatisk for alle involverte, både for barna og de voksne kan smerten henge lenge i. Familien går i oppløsning, og alt som tidligere var en selvfølge av struktur og rammer, endres. Det som før hadde vært en selvfølge, er blitt utrygt og usikkert. En opplever en eksistensiell rystelse, og at identiteten endres. Identiteten som gift blir brått brutt, og en får ny identitet som singel.

Skilsmissestatistikken er med andre ord svært høy, det å bli skilt er en situasjon som angår veldig mange i Norge. Utviklingen de siste 30 år har vært enorm. Når en ser tilbake på 1970-tallet, var livet ganske ensartet på det som gjaldt familie. De aller fleste var gift og rammene var statiske, dette var med på å gjøre livet forutsigbart for både barn og voksne. I dag er situasjonen veldig annerledes, og en kan jo undre seg om ikke alle disse skilsmisene er med på å forandre mennesket og det norske samfunnet. I løpet av de siste tiår er det forsket mye på hvordan barna opplever det at foreldrene blir skilt. En vet at for de fleste barn er det en særs vanskelig og trist fase som de må gjennom, når hjemmet går i oppløsning. Hva den voksne gjennomlever vet vi mindre om, og det kunne være interessant å finne ut hvordan det å bli skilt oppleves.

Jeg tenker at skilte sitter inne med mye kompetanse, som andre er uvitende om, og tenker det kan være nyttig å få frem denne kompetansen. Det er og en del av virkeligheten.

Det å bli skilt kan en på ingen måte være forberedt på, og skilsmissen oppleves ulikt for de som er involvert. Omfanget av dramatik, sorg og utrygghet kan være veldig ulik hos de som opplever skilsmisse. De involverte opplever bruddet forskjellig avhengig av om det er ønsket eller ikke, om det kommer overraskende eller har utviklet seg over tid.

Det å bli skilt innebærer svært mye, og jeg vil tro at de færreste av oss, både de som opplever det, og de som står på utsiden kan forstå hvilken omveltning i livet dette er. Mange må jobbe seg gjennom tunge følelser, som sorg, sjokk, skam, skyld, svik og tap. Sorg og sjokk over å bli forlatt av den som står en nærmest, og som kanskje har vært der i både ti, tyve og tretti år. Skyld og skam for at en har påført den annen part smerte, for ikke å snakke om barnas smerte, og av og til øvrig familie som for eksempel foreldre. Mange kjenner også

sterkt på sviket, det kan ha vært en tredjepart inne i bildet, enten i form av utroskap eller en ny kjæreste. Det er ingen god følelse å ha blitt forrådt, lurt og bedratt av den som en anså som pålen i livet sitt.

I mediene kan en lese om hva som er best for barna, om bidrag, hvordan dele boet, diverse rettigheter, ja mye av praktisk art. Det en oppdager som skilt, er at det er mange og store forandringer i livet som en ikke hadde fått innblikk i, hverken gjennom media, eller fra andre kilder.

Ved en skilsmisse ligger det også flere tapsområder. En har ikke bare mistet sin partner, mange opplever tap i forhold til tid med ungene sine og mange opplever tap av øvrig familie og venner. Mange må flytte fra sine hjem, begynne på nytt, og da også med en lavere standard på bolig, bil og ferier, og ofte en strammere økonomi enn den en hadde opparbeidet seg. Mange opplever også mye vondt i form av krangling, uvennskap og uenighet som kan ligge som et bakteppe lenge etter at paret hver for seg har startet på nytt. Livet blir totalt forandret ved skilsmisse, dette er noe som gjelder de fleste skilte. For det første mister du den som har stått deg nærmest i mange år. For det andre mister du flere venner og familiemedlemmer som også har vært nære. For det tredje mister du selve fundamentet i livet, alt som har vært forutsigbart. Du står virkelig alene, hverdagen er ikke som før, ferier er ikke som før, bursdager, familiesammenkomster, jul, 17.mai og påske er heller ikke som før. Ungene har du ikke som før. Du oppdrar ungene med ekspartneren over sms og mail. I ekteskapet var du en av flokken, kanskje til og med klippen, du ble alltid regnet med, men som skilt oppdager du at mye nå må planlegges, slik at du ikke blir sittende alene.

Som jeg sa innledningsvis, er det ikke mulig å være forberedt på det å bli skilt. Det er mange utfordringer som dukker opp, og det å bygge seg opp et nytt liv kan for mange bli en vond og strabasiøs tur, men også en spennende og lærerik reise inn i et nytt rom.

Der er jo klart en mer flatterende side med å bli alene og. Det er friheten. En frihet som kan minne om den en hadde som ungdom og ung voksen, før en giftet seg og etablerte seg. En blir på en måte den unge jeg i en voksen utgave. Frihet til å gjøre akkurat det en vil, og når en vil, for det er ingen som venter på deg, og det er ingen som forventer noe heller.

I tillegg ser det ut som om skilte, som da har vært ute for den sorgen det innebærer å bli skilt, med svik, tap og uvennskap kommer styrket ut av det. På den måten at de har måttet gå mange runder med seg selv, at de rett og slett har blitt et rausere, mer inkluderende, forståelsesfullt og snillere menneske. En oppdager at det å være med andre er en viktig måte til å fornye seg selv, at det finnes mange veier til styrke. Familie, venner, humor, utfordringer osv. For mange sitter sorgen i lenge etter bruddet, sorgen er med mange inn i det nye livet,

mange opplever at de må bygge opp sitt nye liv, med sorgen drassende med på lasset. Etter å ha lest om sorg, samt intervjuet mine informanter innså jeg at bruddet og sorgen er en viktig del i overgangsfasen. Denne er overgangsfasen mot tiden og fasen som kommer etter, det vil si fasen hvor livet reetableres. Disse to fasene henger sammen og overlapper hverandre.

Følelsesmessig er det vondt for hele familien når skilsmissen er et faktum, og for noen tar det lang tid å komme seg etter opplevelsen. Men det interessante her er at folk må videre, alle opplever vi store eller små rystelser i livet som vi må gjennom. Med denne oppgaven tenker jeg det hadde vært spennende å finne ut hvordan kvinner lever sitt nye liv, det reetablerte liv. Hvordan har de det egentlig som *skilte* kvinner?

Den prosessen den skilte går gjennom, innebærer et sterkt innslag av sorg, indre forvandling og nyorientering. Livet er fullt av overganger, og skilsmisse er også en overgang. Skilsmissen ligner mye på et overgangsrite, men har det i seg at det etter underskriving av skilsmissepapirene er et skjult overgangsrite. For det første finnes det ingen etablerte ritualer som markerer overgangen fra gift til skilt. Det finnes ikke et skilsmisseritual i vår kultur. For det andre er det slik at det er vanskelig å se hva den skilte gjennomgår i fasene fra det å være gift til det å bli skilt. Overgangen for den skilte handler mye om det som skjer følelsesmessig og mentalt.

I denne masteravhandlingen vil jeg fokusere på det reetablerte liv blant skilte kvinner mellom 38 år og 55 år. De bor alle i en singeltilværelse, altså de har ikke gått inn i et nytt ekteskap eller samboerskap etter ekteskapsbruddet. Jeg vil fokusere på hvordan overgangen fra gift til skilt kan ses på som et overgangsrite. «Et overgangsritual utgjør en sammenhengende bevegelse som van Gennep delte inn i tre faser: adskillelles-, terskel- og integrasjonsfasen» (Gilhus 1999:9).

Jeg ønsker å finne ut hvordan integrasjonsfasen er, og hvordan veien dit var. Selv om hovedvekten og målet er integrasjonsfasen, vil jeg også belyse adskillelles- og terskelfasen for å få frem skilsmissen som en sammenhengende bevegelse. Terskelfasen vil få en noe større plass enn adskillellesfasen, fordi den som nevnt tidligere overlapper integrasjonsfasen. Ved et ekteskapsbrudd opplever de aller fleste en sorg, det er derfor nødvendig å se på sorgen, som en «følgesvenn» inn i det reetablerte liv. Integrasjonsfasen i denne oppgaven er det reetablerte liv.

1.1. Tema og problemstilling

I denne oppgaven vil jeg fokusere på utformingen av identitet, og livsstil blant skilte kvinner mellom 38 og 55 år. Mitt perspektiv vil i stor grad være på de skiltes egne erfaringer. Gjennom dybdeintervjuer med åtte informanter vil jeg forsøke å få frem deres subjektive opplevelse av den skiltes livsform. Jeg har valgt Stavanger som arena for datainnsamling. Jeg antar at tilgangen på informanter hadde vært snevrere på et tettsted enn det er i en storby som Stavanger. For å kunne undersøke hvordan skilte utformer sitt liv, identitet, og livsstil har jeg valgt ut noen faktorer som jeg vil fokusere på.

Disse faktorene er: strukturelle forhold som kjønn, utdanning, jobb og bosituasjon. Den andre er livsløpsfaktorer, og under disse vil jeg gjøre kort rede for ekteskapet og bruddet, barn og betydningen av å bli alene etter mange år i etablert familieliv. Jeg vil også se nærmere på situasjonelle faktorer som tilbakemeldinger fra familie, venner og omgivelser, slik mine informanter som skilte opplever det i dag. Jeg vil også se på informantenes forhold til menn, og eventuelt tanker rundt det å gå inn i et nytt forhold.

Det er oppbruddet mellom dette etablerte og trygge, og den nye livssituasjonen som er spennende; fra å være en viktig brikke i en større sammenheng, til å bli alene. Det som var forutsigbart og en selvfølge før, er borte. Jeg ønsker her å bruke både Arnold van Gennep og Victor Turner sin tenkning om overgangsriter og liminalitet. Van Genneps modell er i utgangspunktet romlig, han sammenlignet for eksempel samfunnet med et hus der man beveget seg mellom forskjellige rom. Overganger i rommet reflekterer kronologiske, statusmessige og ikke minst personlige transformasjoner. Modellens utgangspunkt omhandler rituelle religiøse overganger, men modellen er faktisk så enkel og genial at den kan brukes nærmest på hva som helst.

Jeg ønsker å bruke modellen for å vise at den som er gift, og opplever et ekteskapsbrudd, og videre blir skilt faktisk er deltaker i et overgangsrite. Vel vitende om at skilsmisse ikke er regnet som et overgangsrite, men en kan se på innholdet og prosessen ved en skilsmisse som et skjult overgangsrite. Jeg ønsker på ingen måte å banalisere modellen, men tenker den er genial for å få frem overgangen fra å være gift, bruddet og bli skilt, og alene.

Som nevnt reflekterer overganger i rommet kronologiske, statusmessige og personlige transformasjoner. Jeg vil også i oppgaven min gjøre et nummer ut av at sorg er for de aller fleste som kommer i denne situasjonen, med gjennom rommet på vei inn i det nye.

1.2. Problemstilling og avgrensninger

Som sagt tidligere, er dette en oppgave om den skilte kvinne, og hvordan hun opplever livet som skilt. Jeg har valgt å ikke fokusere noe særlig på eksmann og hvordan ungene opplever skilsmissen.

Jeg har og bevisst valgt å få frem tanker om nærhet og eventuelt ny partner hos mine informanter. Seksualitet kunne også vært en del av oppgaven, men det har jeg valgt bort. For det første fordi det ville være vel personlig for mine informanter, og jeg ønsket ikke ubehaget ved det. Mange av spørsmålene under intervjuet var viktigere, og satte følelsene i bevegelse slik som det var. For det andre ville det ikke blitt en viktig del i oppgaven, i forhold til det å få frem overgangen til det reetablerte liv.

1.3. Videre fremstilling

I kapittel 1 gjør jeg rede for min interesse for dette temaet.

Kapittel 2 gir et historisk tilbakeblikk. Det starter med ekteskapets historie, og deretter ser jeg på skilsmissen før 1960 og skilsmissen nå og den utviklingen den har, fra 1960- tallet og frem til i dag.

I kapittel 3 presenterer jeg sorgteori, og ser på de sorgreaksjoner som kan oppstå ved skilsmisse.

I kapittel 4 presenterer og diskuterer jeg van Genneps og Turners teori om overgangsrite og liminalitet, og hvordan jeg ser på skilsmisse i lys av denne modellen.

I kapittel 5 redegjør jeg for mine metodiske tilnærminger og de utfordringer jeg har hatt i denne prosessen.

I kapittel 6 viser jeg med utgangspunkt i mitt datamateriale hvilke forhold som påvirker utformingen av livet, livsstil og identitet i det reetablerte liv blant mine informanter.

I kapittel 7 oppsummerer jeg de viktigste funnene i analysen og kommer med noen avsluttende betraktninger.

2. Historisk tilbakeblikk

2.1. Ekteskapsdannelse

Årsaker og innhold for ekteskap og skilsmisse har gjennom tidene forandret seg. Moral og regler for hva som var sømmelig og fornuftig var en viktig ingrediens og gjennomsyret hele livet. Og i flere hundre år var både sosial stilling og økonomi et viktig grunnlag for ekteskap. I dagens samfunn finner vi helt andre kriterier for inngåelse av ekteskap, og årsakene til skilsmisse er også forandret.

Inngåelse av ekteskap skulle sikre storfamilien både med tanke på økonomiske og sosiale verdier. En skulle sikre både arvinger og alderdommen, dette var en del av de ekteskapelige plikter, og ekteskapet hadde helt andre funksjoner enn å stimulere kjærlighetslivet. I det førindustrielle samfunnet hadde arbeidet sin sentrale plass på gården og i heimen. Ekteskapet ansås dermed som et produksjonsfellesskap. Kvinner og menn hadde selvsagt ulike arbeidsoppgaver, men de ulike oppgavene var deler av et felles mål for den samlede husholdning. Dette var i en tid da kvinnen var fullstendig underlagt patriarkatet på de aller fleste områder, både i familien og samfunnet forøvrig. I tillegg var ekteskapet den eneste legitime reproduksjonsenhet. Selv om det i den førindustrielle tid kunne oppstå «søt musikk», var ekteskapet først og fremst basert på fornuft. Da stod storfamilien veldig sterkt, og det gifte par var en brikke i en større sammenheng, nemlig øvrig familie.

På 1800-tallet kom det en trend i de øvre samfunnslag, en tenkte seg at kjærligheten fant sin plass i ekteskapet etter hvert. Å lære seg å elske hverandre ble gradvis en ideologi.

Med industrialiseringens store fremvekst på 1920-tallet får vi også en hurtigvoksende urbanisering som fører til at produksjon og arbeid blir flyttet fra hjemmet, og dette resulterer i at familiens funksjon som økonomisk enhet i stor grad forsvinner. Andre sterke bånd som familie og tradisjoner forandres også. Det er også på denne tiden at grunnlaget for ekteskap begynner å finne nye former. Det er først nå at en ser hvordan kjærlighet, nærhet og romantikk blir viktigere i ekteskapet, og at kjærligheten blir utgangspunkt for ekteskapet.

Perioden etter 2.verdenskrig var preget av velstand og velferd, og ved inngangen til 1950-årene var familien blitt ganske forandret bare på 50 år, innstillingen til familielivet baserte seg nå mer på et romantisk innhold i ekteskapet. Familiene hadde ofte bedre økonomi, som blant annet kunne resultere i større hus og mere rom. En flyttet gjerne til de større byene, der det var stort behov for arbeidskraft. Det forholdet en hadde hatt til slektningene, var ikke lenger så sterkt som det i tidligere tider hadde vært. De store samfunnsforandringene som

startet i begynnelsen av 1900-tallet med industrialisering og urbanisering, hadde vært med på å bryte med storfamilien, og skapt den isolerte kjernefamilien.

Perioden på 1950-tallet kan også karakteriseres med individualisering av kjernefamilien og privatisering av ekteskapet. I denne perioden fremstod ekteskapet som vellykket og problemfritt. Problemer skulle ikke snakkes om. Privatlivet skulle holdes innenfor husets fire vegger, og her skulle alle problemene løses eller ikke snakkes om i det hele og det store.

I hele perioden fra 1950- og 60-tallet og frem til i dag kan vi se at relasjonene mellom ektefellene stadig blir mer individualistisk orientert, det at en nå tjener til livets opphold utfor heimen, stiller helt andre krav til ekteskapet både når det gjelder personlige og emosjonelle krav, sider ved livet som ikke blir dekket utenfor hjemmet. Ikke lenge etter frigjøringen, i 1946 kom prevensjon i sentrum, diskusjoner om moral og ikke-moral pågikk i årevis, og i 1971 aksepterte et bispemøte prevensjon i ekteskapet som greit, da under visse vilkår, og gav folk frihet til å handle etter sin samvittighet. I 1978 tok Kristelig Folkeparti samme standpunkt på Stortinget. Med aksept og lov til bruk av prevensjonsmidler, og loven om fri abort i 1978, kunne ektefellene i stor grad kontrollere naturens gang. Seksualiteten ble med dette skilt fra reproduksjonen. En kan også si at parforholdet på en måte ble skilt fra familien.

I dag skal ekteskapet være likeverdig, demokratisk, nært, godt og vekstgivende. Seksualiteten er blitt en del av de sosiale og nære relasjonene mellom ektefellene. Ekteskapet varer så lenge begge parter finner det givende eller verdt å fortsette. Den eneste legitime grunnen til å bli i et forhold er at kvaliteten på ekteskapet vurderes så høyt. «Men da det følelsesmessige ble det primære i samlivet, ble ekteskapet sårbart» (Ahrons 1995:43). Det er også andre elementer som er viktig for å blir værende i et forhold. Jeg vil tro at barn og økonomi er viktige faktorer som får partene til å holde sammen over lengre tid. «Tar man bort romantikk og kjemi fra ekteskapet – og dertil økonomi, familie og sosial stilling – blir det ikke mye igjen» (Ahrons 1995:44).

2.2. Skilsmisse før

Da Christian Vs skilsmisselov av 1909 kom, ga den rett til skilsmisse basert på følgende tre grunner: utroskap, desertering og impotens. Kongen som var hevet over loven kunne også gi separasjon. I 1918 kom en ny «lov om ingåelse og oppløsning av egteskap», denne loven var også den mest liberale i Europa på denne tid. I følge Moxnes (2004) var det tre måter å få skilsmisse på.

For det første kunne en få skilsmisse etter to års separasjon. For det andre kunne en få skilsmisse ved dom hvis en tilfredstilte domstolens krav til gyldige skilsmissegrunner. For det tredje ble skilsmisse innvilget hvis en kunne dokumentere at ektefellene hadde levd adskilt i minst tre år (Brandt og Moxnes 2004:128).

«I Christian Vs lov av 1918 hadde ikke kvinner og menn lik status» (Brandt og Moxnes 2004:128). Kvinnene skulle adlyde sine menn, og dette gjalt helt til 1927, men dette året får vi en endring, som medfører at kvinner får en mer selvstendig status, blant annet like rettigheter økonomisk som menn.

Med loven av 1918 ble det innført nye rettslige prinsipper for innvilgelse av skilsmisse i Norge. For det første viser denne loven at det tidligere så sentrale prinsippet om skyld, at ekteskapet bare kan oppløses hvis en av partene har forbrutt seg mot ekteskapets regler, er på vikende front. Det var ikke lenger nødvendig å bevise at en eller begge ektefeller hadde brutt ekteskapets regler. Etter hvert ble det akseptabelt å gå ut av ekteskapet bare fordi det ikke var tilfredsstillende. For det andre er denne loven basert på prinsippet om enighet. Innføringen av dette prinsippet viser at ekteskapet ble betraktet som en kontrakt, inngått av to parter og oppløselig ved enighet mellom de to parter (Moxnes 2004:128).

Ved at skilsmissen ble en mulighet uten brudd på ekteskapelige regler, mener Moxnes at en her ser et klart signal om mentalitetsendring i forståelsen av ekteskap og skilsmisse. En får en dreining fra en sivilrettslig kontrakt til en mer privat kontrakt. «Når ekteskapet betraktes som privat og personlig, noe en går inn i av egen fri vilje, følger det logisk at å forlate ekteskapet også må betraktes som et privat og personlig valg» (Moxnes 2004:128).

Det er ikke før på slutten av 1800-tallet at skilsmissetallene øker litt, en kan nok regne med at mange ikke hadde en sjanse til skilsmisse, selv om det var ønskelig. Skilsmisse var skambelagt, og den økonomiske frihet var ikke tilstedet, i hvert fall ikke for kvinnen. Våre forfedre skilte seg også av helt andre årsaker enn det som er vanlig i dag, det kunne være desertering og alkoholisme. Dette står i sterk motsetning til i dag. I dag er skilsmisse blitt så vanlig, og for de fleste oppfattes dette ikke som skam. Skilsmisser skjer ofte i dag, rett og slett fordi kjærligheten tar slutt, og at en har vokst fra hverandre.

2.3. Skilsmisse i dag

Tallet på skilsmisser har fra 1871 til 1995 økt dramatisk. Denne stigningen gjelder ikke hele perioden. Tallene begynner å stige på begynnelsen av 1900-tallet, spesielt rundt 1909 da vi fikk den liberale skilsmisseloven. Vi må tro at ekteskapsproblemer, i det førindustrielle samfunnet, for de fleste ble løst på andre måter enn ved skilsmisse. I dag vet vi at øvrig

familie blir involvert i ekteskapelige problemer i for eksempel den muslimske kulturen, og en kan anta at det var måten å løse knuter på i vårt samfunn også i tidligere tider. I dag er det paret selv som må løse problemene, og da begynner de ofte med å bestille tid på familievernkontoret for råd og veiledning.

Vi ser at det er med kvinnefrigjøringen i 1960- og 70-årene at tallene for alvor begynner å stige. Spesielt ser vi store økninger fra 1971-75 og frem til 1981-85. Stigningen fortsetter helt frem til 1995. Tallene viser at stigningen fra 1970 til 1980 var på over 3000 skilsmisser og at stigningen til 1990 var den samme. Den nye separasjonsloven fra 1993 gjør at vi når en topp i antallet skilsmisser dette året og i 1994. Loven gjør at separasjonstiden blir satt ned fra to til ett år. Årsaksforklaringen er i stor grad basert på kvinnefrigjøring.

Men også det at kvinner i mye større grad fikk arbeid utenfor hjemmet, kan sies å ha innvirkning på den dramatiske økningen i antallet skilsmisser på 1970- og 1980-tallet. Ahrons sier om det å bli værende i ulykkelige, triste, til og med voldelige ekteskap, er pengemangel. «Forskningen viser at det kvinner frykter mest ved tanken på å bryte ut av dårlige ekteskap, er at de ikke skal kunne forsørge seg selv og sine barn. Det er også riktig at med høyere utdanning og inntekt følger økt økonomisk uavhengighet og større sannsynlighet for at kvinner kommer til å skilles» (Ahrons 1995:57).

Man vet at det er kvinner som oftest ønsker skilsmisse, men med kvinners økonomiske uavhengighet har det også blitt lettere for menn å gå. «Det hjelper på samvittigheten å vite at ens kone kan forsørge seg selv og ikke blir sittende igjen som et hjelpeløst offer. Han vet at hun kan stå på egne ben» (Ahrons 1995:57).

Ekteskapet avsluttes av helt andre årsaker enn tidligere generasjoner, de årsaker som gjelder i dag, ville vært ganske uforståelige for våre forfedre. Det gjelder årsaker som problemer med å snakke sammen, og forskjellige holdninger og verdier. En opplever også at det er ulik innstilling til et forpliktende samliv. Ekteskapene varer kortere nå, ved at folk går fortere nå enn før. Tradisjonelt har det vært vanlig å snakke om den populære sjuårskrisa, men Ahrons påpeker at i følge fersk statistikk ser det ut som samlivsbrudd er størst etter cirka fire års samliv, i følge Ahrons er det da det toppe seg. «Det vi før kalte «syvårskrisa», er tydeligvis blitt til «fireårskrisa». Midttiden – som vil si at det er like mange skilsmisser etter som før dette tidspunkt – har holdt seg noenlunde stabil på syv år. Men det forventes at midttiden for nylig inngåtte ekteskap vil gå ned» (Ahrons 1995:43).

Økningen i antallet skilsmisser de siste 35-40 årene er dramatisk. «Vi har hatt mer enn en tredobling av antall skilsmisser siden 1970. I dag har vi ca. 11000 skilsmisser pr. år. Prognoser basert på 1990-tallet tyder på at ca. 43 prosent vil ende i skilsmisse» (Moxnes

2004:124). I følge forskningen oppløses samboerskap raskere, og etter kortere tid enn ekteskap, dette sier oss at antall samlivsbrudd er høyere enn de 11000 skilsmissene som er registrert.

Vi trenger ikke gå lenger tilbake enn 1950-årene for å finne et radikalt annerledes samfunn enn i dag. På den tiden var de aller fleste kvinner avhengige av menn for økonomisk forsørgelse. På den tiden fantes det ingen ordninger som overgangsstønad for enslige eller skilte foreldre med mindreårige barn. «At de fleste kvinner nå er økonomisk selvstendige, er avgjørende for samlivsutviklingen. Kvinners og menns mulighetsorientering (Bourdieu 1985) er utvidet. Dette har gjort skilsmisse til en mulighet for stadig større deler av befolkningen» (Moxnes 2004:140). Kvinnen er ikke avhengig av å bli forsørget slik som det var før i tiden, i dag forsørger kvinner seg selv. Og systemet er lagt opp slik at hvis en i en periode ikke er i stand til å forsørge seg selv på grunn av omsorgsansvar for barn, så vet de at de har staten i bakhånd. «I 1966 kom loven som ga enslige mødre rett til økonomisk støtte, slik at de kunne være hjemme å ta seg av sine barn inntil de er 10 år gamle. Denne loven ble utvidet til å gjelde separerte og skilte (fedre og mødre) i 1971» (Moxnes 2004:140).

Kvinnebevegelsens krav om likestilling, samt loven om likestilling mellom kjønnene i 1978, var en viktig faktor for endringen av maktforholdet mellom kvinner og menn. Forandringer, eller tilbøyeligheten til forandringer av kjønnsrollemønsteret i hjemmet på 70/80-tallet, endret nok ektefellenes roller i forhold til hverandre. For mange var nok rolleforvirringen et problem, og det er i denne perioden at skilsmissetallene øker drastisk. Det ser ut som om mangel på likestilling var skilsmissegrunn for mange. Også i dag forventer unge norske kvinner å bli behandlet som likeverdige og likestilt med menn både i samfunnet og i sitt parforhold.

Derfor må vi forvente at stadig færre kvinner vil godta å bli dominert av sine menn, spesielt ikke i kjærlighetsforhold. Det er i kjærlighetsforhold at kravene om likeverd og fellesskap er sterkest, slik er senmodernitetens kjærlighetsideal. Derfor er det grunn til å forvente at mangel på likestilling vil bli en enda viktigere årsak til skilsmisse i den nære fremtid (Moxnes 2004:130).

Som vi ser ut i fra Moxnes funn, har likestilling stor betydning for et forhold. Vi skal her se hva hun sier om mannsdominans, og hvorfor denne blir en skilsmisseårsak.

Det er i samfunn som vårt, hvor det å være mann stadig har høyere verdi enn det å være kvinne, hvor makt til å kontrollere og dominere andre er sett som et tegn på høy status og maskulinitet, på samme tid som undertrykking av kvinner er betraktet som illegitimt og benektes, at mannsdominans vil bli den viktigste skilsmissegrunn.

Samfunn hvor mannsdominans er legitim og synlig, har knapt skilsmisser. I tradisjonelle samfunn hvor ekteskap er en livslang plikt, hvor familiens bestående vurderes som overordnet individuell lykke, er ikke mannsdominans noen legitim eller reell skilsmissegrunn. Mannsdominans blir først et samlivsproblem og den viktigste årsaken til skilsmisse i samfunn som taler med «splittede tunger»; som offisielt har likestilling, men som i samfunnet generelt og i familier spesielt, praktiserer mannsdominans og kvinneundertrykking (Holter 1987). Det er først når gapet mellom ideal og realitet blir synlig, at mannsdominans blir skilsmissegrunn (Moxnes 2004:138).

Samfunnsnormene er i dagens samfunn sekularisert. For mange har begrepet synd skiftet betydning og skilsmisse er blitt så vanlig at stemping og mobbing ikke er noe problem for skilte eller for barna deres. Dagens samfunn er, i motsetning til tidligere, et velferdsferdssamfunn. Den støtten den enkelte trenger blir betalt gjennom et skjult system. Skammen vil derfor ikke ramme den enkelte slik den gjorde før.

2.4. Årsaker til skilsmisse

Jeg vil her skille mellom årsaker til selve økningen i antallet skilsmisser og årsaker til selve skilsmissen. Ytre årsaker; samfunnsendringer og sosiale endringer, kan sies å være grunnen til økningen i antallet skilsmisser. De indre årsakene går mer på relasjonene mellom ektefellene, og hva som gjør at disse velger å løse problemene sine med skilsmisse.

De ytre årsakene er faktorer som isolasjonen av kjernefamilien, likhetsidealet, kvinnefrigjøringen, sekulariseringen av samfunnsnormene, økonomiske oppgangstider, forbrukersamfunnet, nedgang i barnetall, økt levealder, urbanisering, endring av familiens funksjoner og endret syn på skilsmisens betydning for barna. På 1980 tallet tenkte en at skilsmissen var veldig skadelig for barna og dette gjorde at mange ventet med å skille seg til barna var voksne nok. I dag ser en at pendelen har snudd noe, erfaringene viser at skilsmissebarna ikke tok skade som en tidligere trodde. Så oppfatningen i dag er at det er bedre å avslutte ekteskapet, enn at ungene vokser opp i et hjem som ikke er godt. I tillegg til disse, har lovendringene også innvirkning på denne utviklingen. Lovendringene kan ha ført til holdningsendringer når det gjelder synet på skilsmisse. Når det gjelder den siste faktoren ble det med 1970-tallets økning av skilsmisser også vanligere å skille seg. Det ble akseptert at ektepar med store problemer gikk fra hverandre, og skilsmisse var med dette noe flere valgte som løsning på sine problemer.

Når det gjelder indre faktorer; relasjonene mellom ektefellene, kan vi dele mellom utløsende årsaker og underliggende årsaker til samlivsbrudd. Det kan være vanskelig å dele på denne måten fordi årsakene er veldig individuelle og fordi underliggende årsaker i ett tilfellet

kan være utløsende i ett annet. Jeg vil til en viss grad prøve på dette, fordi de underliggende årsakene vil gi oss en pekepinne på ektefellers problemer.

Utroskap kan sees på som en utløsende årsak. Den første norske spørreundersøkelsen vedrørende personlige grunner for skilsmisse ble foretatt av Jan Erik Kristiansens i 1975. I undersøkelse oppgav 35% utroskap som årsak til skilsmissen. Slår vi sammen utroskap med en annen årsak, det at ektefellen traff en annen, vil vi nok få et mye høyere tall hvor det er en tredjepart inne i bildet. De fleste deltakerne i undersøkelsen hadde begrunnelser som var direkte knyttet til parrelasjonen, 42% under «vi passet ikke sammen» og 25% på «vi hadde vokst fra hverandre». «Det viktige ved denne undersøkelsen er at den sett i forhold til undersøkelser av juridiske grunner tydeliggjør en samfunnsutvikling hvor relasjonelle skilsmissegrunner blir stadig viktigere» (Moxnes 2004:132). Relasjonelle skilsmissegrunner kan være mangel på kjærlighet, vokste fra hverandre, passet ikke sammen, lite tilfredsstillende seksualliv og lignende.

At partene ikke passer sammen, ble av de fleste nevnt som underliggende- og hovedårsak til skilsmissen. Sammen med grunner som at partene hadde vokst fra hverandre, og økonomiske og seksuelle problemer, kan disse sees på som underliggende årsaker til skilsmissen.

Det viser seg at skilsmisser blir begrunnet ulikt etter hva slags utdanning ektefellene har. De med lavere utdanning nevner oftere konkrete årsaker til skilsmissen. Dette er som oftest økonomiske problemer, alkoholproblemer, sykdom og forholdet til svigerforeldre. De med høy utdanning nevner mer generelle grunner til bruddet. De har enten vokst fra hverandre eller de passer ikke sammen lenger. Problemene deres er mer knyttet til det personlige forhold.

Moxnes har i tidligere arbeider kategorisert forståelsen av ekteskap og familie i tre grupper, tradisjonell, bytteforhold og fellesprosjekt. Jeg vil her se på kategorien tradisjonell og fellesprosjekt. Når kvinner vil skilles er forventninger og krav til ekteskapet avgjørende for innstilling og innretning i ekteskapet. Hvis forventningene og realitetene ikke stemmer overens kan dette være kilder til problemer. Ut fra denne teorien plasserer Moxnes de undersøkte kvinnene i grupper, etter syn på ekteskapet. I følge Moxnes vil de som har en tradisjonell forståelse av ekteskap og familie, betrakte ekteskapsløftet som absolutt, og de ser også på ekteskapet som en livslang forpliktelse. Kvinnene som lever i det tradisjonelle ekteskapet, med kjønnsbestemt arbeids- og ansvarsfordeling, opplevde andre og ofte mer alvorlige problemer i sine ekteskap enn de kvinnene som stilte krav om likestilling mellom ektefellene. For kvinnene som betraktet ekteskapet som et fellesprosjekt hadde

samlivsproblemene rot i det emosjonelle klimaet i parforholdet. Selv om det er mangel på likestilling i slike forhold, var det ingen menn som undertrykket kvinnene her. «I følge disse kvinnene hadde de trodd at deres ekteskap skulle være basert på en kontrakt om likeverd og likhet, hvor likhet også betydde lik deling av alle familieoppgaver. Men etter noen år kunne de ikke lenger benekte at deres manns ekteskapskontrakt måtte ha et annet meningsinnhold» (Moxnes 2004:135)

En av tankene som har ligget hos meg gjennom arbeidet med oppgaven, er som sagt dette med hvordan skilsmisene forandrer menneskene og det norske samfunnet. Det som har slått meg er at vi har forandret oss veldig mye det siste hundre året, det har vært en prosess, som jeg tenker akselererte på 1970-tallet med kvinnefrigjøringen. I tillegg har vi i mange år hatt en stat som aktivt har jobbet for likestilling mellom menn og kvinner i det norske samfunnet. Det har vært store forandringer i skolevesenet, innen jobb og lønn, og innen politikk og sport. Alt for å gi like muligheter for begge kjønn. Barneoppdragelsen har utviklet seg i takt med disse prosessene, og jenter og gutter får tilsynelatende samme oppdragelse.

Allerede så tidlig som på 1950- tallet så en kimen til likhetsidealet, selv om det skulle ta flere år på å forandre det etablerte kjønnsrollemønsteret. I 1953 ga sosialdepartementet ut en brosjyre om *The Status of Woman in Norway*, her kunne en lese blant annet at norske gutter og jenter vokser opp sammen og blir behandlet likt, og at den norske jente er like fri som sin bror. «I skjønnlitteratur behandlet både kvinnelige og mannlige forfattere kjønnsrollene på nye måter. I radio, TV og aviser ble medarbeidere opptatt av de nye problemstillingene» (Bull 1979:449).

Cathrine Hassel har i sin hovedfagsoppgave gått dypere inn i disse forandringene, hvor hun skriver blant annet om en helt ny karakterdannelse av mennesket.

Da småbarnsmødrene gikk ut i yrkeslivet, ble livet mer hektisk. De ble dobbeltarbeidende. Samtidig hadde kvinnekamp og kvinnebevegelse stor oppslutning. Kvinner krevde likestilling – reell likhet og likestilling. Nå var ikke kvinner lenger avhengig av en forsørger. Dette skulle få konsekvenser for den neste oppvoksende generasjon, altså 1960- og 70-tallsmødrenes barn. En ting var det faktum at en yrkesaktiv mor ikke samtidig kan ha hovedansvaret for små barn på dagtid. Det skjedde også noe med selve det verdsettet som ble levert videre til de samme mødrenes barn. Dette fikk selvsagt betydning for barneoppdragelsen, for barneoppdragelsens ånd. Jentene oppdras ikke lenger til lydighet, som jo var en dyd da kvinner stod for omsorgsoppgavene. Jentene ble oppdratt og oppdras nå, i likhet med guttene, til å «finne seg selv». Vi snakker ikke her bare om norske forhold, men om en transformasjon av kulturen i hele den vestlige verden. Der mødre generasjonen opplevde plikt og begrensninger, vil deres døtre snarere forvente seg å møte frihet og muligheter. Det å finne seg selv peker i retning av å leve et individuelt liv, et liv hvor en selv er herre (eller retttere sagt kvinne) over sitt eget liv (Hassel 1992:29).

På mange måter har samfunnsutviklingen vært med på å styrke det enkelte individ, noe som har ført til en individualisering, hvor mulighet og frihet til å velge eget liv er enklere enn noen gang. Da sier det seg selv at muligheten til å velge bort uønsket livssituasjon, ligger også i denne friheten. Som før, er også familien nå en viktig institusjon, den store forskjellen før og nå, var at der det før var fast og urokkelig, er nå i forandring ved at folk tar valg som en tidligere ikke gjorde eller til og med ikke kunne gjøre. Det kan se ut som det er et resultat av den forandringen som har skjedd med oss, måten vi tenker på. Det ville være veldig snevert å gi kvinnefrigjøringen «æren» for skilsmisseøkningen alene, med den utviklingen vi har hatt de siste hundre år på alle måter har dette forandret både han og henne. Kjønnsmønstre sammen med tankegodt er ikke bare forandret for den kvinnelige delen i den vestlige verden, men også for menn.

Hassel skriver at det finnes en rik familie- og kjønnsosialogisk tradisjon som har studert parforhold og nære relasjoner med utgangspunkt i teorier om roller, funksjoner, klasse, makt og patriarkat. Men at mange allikevel vil hevde at familien må forklares med andre begreper enn det man brukte tidligere. Hassel påpeker at sosiale og sosiologiske kategorier som kjønn og klasse har mistet sin betydning, og at de i alle fall skal ha mistet sin kraft som tydelig strukturerende strukturer i menneskers liv. Ved at noen av de mest solide moderne sosiale rammer slår sprekker, blir vår livsverden skjør og usikker, da tyr vi kanskje til de gjenværende institusjonene for trøst og trygghet? Hassel stiller spørsmål ved om parforholdet er trygt.

I en tidsepoke eller situasjon hvor fellesskap er flyktige, arbeidslivet krevende og hverdagsvalgene mange, kan enkelte betrakte parforhold og familie som «en trygg havn i en hjerteløs verden». Er det en trygg havn? Eller er enhver utfordring og ethvert problem i vår tid individualisert og overlatt til den enkelte å håndtere etter beste evne? Flere sosiologiske teorier kan tolkes i retning av at vi er kommet i en slik situasjon (Hassel 1992:31).

Hassel peker videre på den tiltakende graden av individualisering i moderne kultur og sosialt liv og en helt ny karakterdannelse av mennesket. Kanskje har vi blitt så like, menn og kvinner, de gamle kjønnsmønstrene er forsvunnet, kanskje nettopp på grunn av at rollemønstret har forandret seg som det har gjort de siste 40 årene har ført til at mann og kvinne ikke helt lenger vet hva vi kan forvente av hverandre. Eller er det kanskje sånn at vi vet hva som forventes, men at teori ikke alltid matcher med virkeligheten. Gjennom tidene har skilsmisseårsakene forandret seg, i dag hører vi ofte den etter hvert kjente frasen, «vi vokste

fra hverandre». Så hva er det som ligger i bunnen her? Er det måten vi tenker på som får oss til å gi opp? Eller er det slik at hvis det ikke hadde vært skambelagt å skilles for 50 år siden, så hadde det skjedd i stor skala da og.

Hassel skriver også om det rene forhold, og kjernes spørsmålet i hennes tekst syns jeg er interessant. Hun spør nemlig om partene i et forhold oppfatter forholdet som et individuelt prosjekt eller som et fellesprosjekt. Hun påpeker at presset utenfra i form av arbeidslivets krav og personlige interesser tas med inn i familielivet, og at det er en selv som skal realiseres og ikke tosomheten.

Hassel peker videre på fremveksten av en ny og viktig livsfase i moderne menneskers liv, «ung voksen» perioden. Det er i denne livsfasen, livet som voksen prøves ut. Det er en periode i livet hvor man enten er under utdanning eller i begynnelsen av en yrkeskarriere. «Livsfasen, som historisk sett har fått en ny og utvidet betydning, kjennetegnes av at man fjerner seg fra orienteringsfamilien og vennskap blir stadig viktigere» (Hassel 1992:7). Vennskapet (som relasjons- eller omgangsform) er basert på likeverd.

Brusdal og Frønes mener at man i denne fasen tar med seg vennskapets premisser og idealer inn i parforhold og ekteskap. Det likeverdige vennskapet danner altså grunnlaget for relasjonene innenfor samlivet. Anthony Giddens griper til de samme forklaringene, men fortolker utviklingen i lys av sitt øvrige prosjekt om å gi en helhetlig fortolkning av høymoderne samfunn og kultur. For ham står selvet og identitet sentralt i forståelsen av «det moderne». Mens Beck-Gernsheim og Beck gir en fortolkning av moderne individualisering og utviklingen av en tilstand av «The normal chaos of love», ser Brusdal og Frønes det moderne parforholdet som en forlengelse av vennskskapsrelasjoner. På mange måter forener Giddens disse synspunktene (Hassel 1992:8).

Hassel understreker videre at kjærligheten har en økende betydning for dannelse av parforhold og ekteskap, men at kjærligheten samtidig er tuftet på mulighetene for selvrealisering innenfor rammene av selve forholdet. Hun påpeker at det er et skjørt grunnlag og bygge en allianse på, og at tillit, likestilling og likeverd mellom partene derfor er forutsetninger. «Dette moderne kjærlighetsforholdet kaller Giddens «det rene forhold», *rent* fordi det har immanent begrunnelse, ikke fordi det er mer høyverdig enn andre typer parforhold» (Hassel 1992:8). Kanskje er det slik at vi har forestillinger basert på foreldre og besteforeldregenerasjonens evigvarende ekteskap, bilde er der, hvordan ting skal være. Men at vi kanskje er blitt så forandret i måten vi tenker på de siste tiårene. Muligens, er det sann at det til syvende og sist ikke er forholdet som står i sentrum, men en selv.

Økt levealder er også et nytt fenomen historisk sett, aldri noen gang har vi blitt så gamle som nå. Jeg husker jeg merket meg en av kommentarene til Erik Rimi Hagen i 2012, da

han og Mille Marie Treschow kom i mediene sitt søkelys fordi de skulle gå fra hverandre. Han sa nemlig akkurat dette med at vi ble så mye eldre nå, at det ville bli mer og mer vanlig med flere forhold. I tillegg snakket han om hvordan livet består av ulike faser. Kanskje er det sånn at lengre levealder har gitt rom for seriemonogami. Ahrons gjør i sin bok «*Den gode skilsmisse*» et nummer ut av dette.

I 1776 hadde en nyfødt i Amerika i gjennomsnitt 35 leveår foran seg. Hundre år senere hadde forventet levealder steget til 40 år, og i 1989 gjort et hopp til 75 år. Vi har i dag dobbelt så lang forventet levealder som for to hundre år siden. I år 2040 vil de fleste leve til de er langt over både 80 og 90. Da er det nokså naturlig at gjennomsnittlig ekteskapsvarighet også har økt. Den gang livet var så mye kortere, var det knapt nok tid til å leve ut voksenlivet med en make (Ahrons 1995:68).

Vi får ikke så mange barn som tidligere generasjoner fikk, og det at vi blir eldre gir oss flere faser i livet enn tidligere generasjoner. I forhold til våre forfedre som kanskje fikk et år eller to, etter at siste mann var flyttet ut, er dagens voksne fortsatt «unge» når barna flytter ut. Det vil si at et ektepar har ennå flere tiår igjen av samlivet når de er ferdig med å oppdra barn, i forhold til hva tidligere generasjoner hadde. «Med lengre levealder har vi tid og ressurser til å leve flere tilværelser i ett og samme livsløp» (Ahrons 1995:69). Bare dette at vi lever så mye lenger enn før gjør at livet i seg selv blir annerledes. Helse og tid har gitt oss et mye større spillerom for livet og dets innhold.

Et annet spennende moment, er velferd og økonomisk velstand. Hvis en ser på Norge de siste 30–40 årene, årene som har hatt en formidabel økning i skilsmisser. Har også disse årene hatt en enorm økonomisk vekst, Norge ligger på topp på verdensbasis som et av de beste landene å leve i. Ikke bare har vi det godt økonomisk, men også sosialt og politisk, vi lever også i et samfunn med enorm frihet og trygghet. Er det slik at oppgangstider gjør noe med holdningene våre? Og er den økonomiske tryggheten med på å bestemme valgene våre? Historisk viser det seg at nedgangstider gir færre skilsmisser enn ved oppgangstider.

Skilsmisseraten sank under første verdenskrig, steg igjen da krigen var slutt, falt etter børskrakket i 1929 og holdt seg lavt i de harde trettiårene og helt til annen verdenskrig var over. Da spratt skilsmisseraten igjen i været, nådde et toppunkt rundt 1946, stabiliserte seg, og sank noe i 1950-årene. Nedgangen i dette tiåret er det eneste unntaket fra teorien om at skilsmissetallet svinger i takt med økonomien. Kanskje skyldes det at flertallet av den voksne befolkningen hadde vokst opp i de vanskelige 1930- og 40-årene, og at harde tider dermed fortsatt preget deres indre virkelighet (Ahrons 1995:52).

Under velstandstiden fra 1965 til 1980 ble skilsmisseraten mer enn doblet, og ved utgangen av 1980-årene falt konjunkturerne igjen. Da gikk skilsmisseraten noe ned, og er blitt liggende på dagens nivå (Ahrons 1995:52). Dette er riktig nok basert på amerikansk forskning, men den vestlige verden har hatt ganske lik utvikling på skilsmissefronten og skilsmissefrekvensen er høy i USA, som i Norge.

Foruten velstand og god økonomi har også politikk innvirkning på de valgene som blir gjort, det at det fra staten og politisk hold gis aksept for skilsmisse, fører vanligvis til flere skilsmisser. Fra 1960-årene ser en at det har vært en kraftig vekst i land hvor det er tillatt å skilles. «I England ble tallet doblet fra 1960 til 1970, og mer enn doblet fra 1970 til begynnelsen av 1980-årene. I Frankrike ble tallet mer enn doblet i tidsrommet 1970 til begynnelsen av 1980-årene. I Sverige og Tyskland ble tallet doblet mellom 1960 og 1988» (Ahrons 1995:52). Politikk påvirker altså skilsmissefrekvensen, med liberalisme og sosial eksperimentering ser en at det følger vanligvis flere skilsmisser, men i mer konservative tider går antall skilsmisser noe ned, som i 1980-årene.

3. Sorg

Livet er fylt med overganger, overganger følger hele livet. Heldigvis er det sann at vi er mer eller mindre forberedt på overganger, og mange overganger planlegger vi også selv. Vi er med på å få overganger til å skje. Noen ganger rammes vi av uforutsette hendelser som slår beina under oss, slik som fysisk og psykisk sykdom, tap av arbeid og verd, dødsfall, og samlivskrise. Livet faller i grus, og drømmene likeså. Vi kommer i en presset livssituasjon, hvor alt blir snudd på hodet, følelsene er et eneste kaos, og en opplever at unormalt for en tid blir normalen. Mennesker vil nok ikke reagere likt, selv om de er like hardt rammet. Smerten ved sorg er også en smerte som ikke er synlig. Smerten virker inni oss, og når det første sjokket har lagt seg, den første dramatiske fasen er over, vil de fleste bære med seg smerte, savn og sorg i lang tid. Heldigvis er vi skrudd sammen slik at vi heales, hverdagen innhenter oss og sakte, men sikkert går det fremover. Elisabeth Kübler-Ross sin sorgteori tar for seg fasene en må gjennom når en kommer i en situasjon hvor sorg inntreffer.

3.1. Elisabeth Kübler-Ross' sorgteori

En kan si å sørge er samlebegrepet for alle følelsene vi opplever i forbindelse med tap av en vi har kjær. «Et sentralt spørsmål i sorgarbeid er hvor lang tid en sorg tar. Finnes det en vanlig rytme på sorgprosessen? Består den av faser som skal gjennomleves? Fagfolk er uenige om dette, men de fleste enes om at en sorgprosess består av fire faser: sjokk, benektelse, akseptering og nyorientering» (Mjelve 2007:92).

Det går ikke an å leve et liv uten å lide, og det er helt menneskelig å sørge når en har opplevd et stort tap i livet. Dette gjelder for folk i alle aldre, uansett kjønn og kultur. Sorg tar tid, for noen lenger tid enn for andre. Sorg er ingen sykdom eller diagnose, men menneskets reaksjon på tap. Det er viktig å gi sorgen tid. En får problemer med å finne veien videre, en leter etter et nytt fundament, for fred, trygghet og ro. Veien ut av smerten kan være svært kronglete, og følelsene som en opplever er helt nye og ukjente.

«Å bevege seg gjennom de forskjellige stadiene er på en måte som å bevege seg i et svømmebasseng, etter hvert som du føler deg sikrere forflytter du deg fra de grunne partiene til de dypere» (Webb 2007:28).

Elisabeth Kübler-Ross er forfatteren av boka *On Death and Dying* (1969) eller som den var oversatt til på norsk «Når livet ebber ut». Det var her hun først diskuterte sin teori om de fem stadiene ved sorgen. De fem stadiene består av fornektelse, raseri, byttehandel, depresjon og aksept. Stadiene på den sorgen som den dødssyke og døende opplevde. Senere

utviklet hun den teoretiske modellen til også å gjelde andre menneskelige tapsområder, som jobb, inntekt og frihet. Tap kan også inkludere viktige og betydelige hendelser i livet som å miste sin kjære, sterk avvisning, brutte forhold eller skilsmisse, rusavhengighet, fengsling, utbrudd av sykdom og kroniske lidelser, en infertilitetsdiagnose eller mange andre tragedier og katastrofer. De fem stadiene kan beskrives på følgende måte:

Denial «I feel fine. »; «This can't be happening, not to me. »

Fornektelse er vanligvis bare et midlertidig forsvar for individet. Denne følelsen er generelt plassert med økende klarhet av eiendeler og individer som blir værende igjen etter ens død. Fornektelse kan være bevisste eller ubevisste avslag til å akseptere fakta, informasjon eller realiteten i situasjonen. Fornektelse er en forsvarsmekanisme og noen mennesker kan forbli i det stadiet.

Anger «Why me? It's not fair! »; «How can this happen to me? »; «Who is to blame? »

I det andre stadiet innser individet at fornektelse ikke kan fortsette. På grunn av raseri, har individet veldig vanskelig for å plassere følelser av sinne og misunnelse. Sinne kan manifeste seg på forskjellige måter. Mennesker kan bli veldig sinte på seg selv, eller på andre, og spesielt på de som står en nær. Det er viktig å forholde seg avkoplet og ikke dømmende når en har med en person som uttrykker sinne ved sorg.

Bargaining «I'll do anything for a few more years. »; «I will give my life savings if...»

Det tredje stadiet involverer håpet om at individet på en eller annen måte kan utsette døden. Vanligvis skjer det som en forhandling om å få et forlenget liv gjerne gjort med en høyere makt i bytte med en forbedret livsstil. Psykologisk sett sier individet at «jeg forstår at jeg skal dø, men hvis jeg bare kunne gjøre noe for å kjøpe mer tid...»

Depression — «I'm so sad, why bother with anything? »; «I'm going to die soon so what's the point? »; «I miss my loved one, why go on? »

Gjennom det fjerde stadiet, begynner personen å forstå sikkerheten i døden. På grunn av dette, blir personen kanskje rolig, nekter besøkende, og bruker mye tid på gråt og sorg. Denne prosessen tillater den døende å kople fra ting som kjærlighet og hengivenhet. Det anbefales ikke å forsøke å muntre opp et individ som er på dette stadiet. Det er en viktig tid for sorg som må bli bearbeidet. Det er naturlig å føle tristhet, anger, frykt og usikkerhet når en går gjennom denne fasen. Å ha disse følelsene viser at personen har begynt å akseptere situasjonen.

Acceptance — «It's going to be okay. »; «I can't fight it, I may as well prepare for it. »

På dette siste stadiet, begynner individet å forsone seg med sin egen dødelighet, eller til den en kjær, eller en annen tragisk hendelse. Denne fasen varierer, alt etter hvordan personens situasjon er. Mennesker som skal dø kan komme til dette stadiet lenge før de etterlatte, som må komme seg gjennom deres individuelle stadier med å takle sorg.¹

3. 2. Sorg ved skilsmisse

Dwight Webb har i sin bok «*Fra forlatt til fri og fornøyd*» brukt Elisabeth Kübler-Ross sine ideer når han setter opp faser i sorgprosessen etter et brutt forhold. Elisabeth Kübler-Ross listet som vi har sett, sorgen inn i fem faser. I Webb sin teori skal vi se at han bruker flere stadier i sorgprosessen ved brudd. «Tap av et forhold er, selv om det har likheter til tap ved død av en partner, klart forskjellig. Bare det at eks-partneren din er i live, endrer det du kan håpe på og kanskje forvente» (Webb 2007:27).

DE TI FASER I SORGPROSESSEN ETTER ET BRUTT FORHOLD

Tidlige stadier

Sjokk og vantro

Benektelse - Overveldet av følelser

Sinne og skjulte følelser

Forhandlinger om endring - Klamrer seg fast

Midtre stadier

Laveste punkt og vendepunktet - Ser sannheten i øynene

Forståelse

Senere stadier

Aksept - Nøkkelen til å slippe taket

Tilgivelse

Planlegging - Skaper en positiv erfaring

Slutfase

Handling - Bekrefter personlig vekst

¹ Hele avsnittet over er hentet fra http://en.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCbler-Ross_model

Mjelve beskriver her noen momenter angående sorg, som oppstår ved skilsmisse. Og hvordan sorgen ved skilsmisse blir et «stebarn» i forhold til annen sorg.

«Sorgen det ikke sendes blomster til» er navnet på en sorggruppe for skilte. Navnet beskriver hvordan sorg ved skilsmisse oppleves. Denne sorgen har ikke samme oppmerksomhet som sorg ved sykdom og dødsfall. Ved sykdom og død har vi kutymen for hvordan vi forholder oss; det er vanlig å gi oppmerksomhet, sende blomster, ringe og bry seg. Vi vet hvordan vi bør oppføre oss. Ved skilsmisse er det verre. Det er en mye mer sammensatt affære. Vi vet ikke om de det gjelder føler sorg, eller om de i bunn og grunn er fornøyde. Vi er redde for å tråkke feil og såre i en opprivende tid. Sorgen ved skilsmisser er usynlig i det offentlige rom. Men ikke desto mindre finnes den. Sorg og krise er dominerende ved skilsmisser. Et brudd betyr alltid at noe er over, og følges av tristhet og vemod. De aller fleste har nok stor sorg. Følelsene råder, og det irrasjonelle har imponerende plass (Mjelve 2007:90).

Tilgivelse

Jeg tenker at i noen sammenhenger, som for eksempel når verdigheten krenkes, ved tillitsbrudd, svik og løgn som mange opplever ved et samlivsbrudd, er tilgivelse på sikt det som må til for å komme videre. I modellen over ser vi også at Webb har satt tilgivelse som punkt 8 under fasen «senere stadier», under punkt 7 som er aksept. En kan akseptere selve bruddet, bruddet er et ord, det er et faktum, det er en kjensgjerning, det er situasjonen nå, men hva med alle følelsene som ligger i laget under her, som er blitt tråkket på, at selvfølelsen, tilliten og kjærligheten føles som om den er blitt overkjørt av en dampveivals, og hvordan kan en reparere noe som er gått så til de grader i stykker? Hvordan kan en opprette balansen igjen? Det er med denne krenkelsen av det indre at jeg tenker, for å komme videre i livet, i akseptering og nyorientering, blir tilgivelse et viktig nøkkelord. Kanskje er det slik at det er kun ved tilgivelse at en virkelig kan bli hel igjen. Jeg tror at tilgivelse er nøkkelen til å gjenreise verdigheten. Alle vet hva tilgivelse er, men er du blitt slått skikkelig følelsesmessig til bakken, er det å tilgi en tøff prosess og hardt arbeid, det er ikke bare et ord. Som følge av tilgivelsen, tenker jeg forsoning er et viktig mål ved ekteskapsbrudd. Ikke for kjærlighetsforholdet, det er tapt, men for seg selv og fellesskapet, det å være dus som medmennesker. Dette fordi det som oftest er barn involvert, og de skal sikres en trygg og god framtid på tross av bruddet. Tilgivelsen betyr ikke at en mener det som har skjedd, er greit, tilgivelsen gir slipp på destruktive følelser som sinne og bitterhet, og kan skape en sjelefred som er sunn å ha med videre i livet. Det er et godt redskap til å legge noe bak oss.

4. Overgangsriter

4.1. Overgangsriter og liminalfasen

Det var i 1908 at den belgiske antropologen Arnold van Gennep utga en studie av hva han kalte *Les rites de passage*, 'overgangssritene'. Den teoretiske bakgrunnen for hans arbeid lå i ønsket om å ta hensyn til menneskelig handling i en vid sammenheng av sosialt liv.

Overgangsriter er riter som ledsager skifte av sted, status, sosial posisjon og alder. Van Gennep samlet riter fra hele verden og beskrev brylluper, begravelser, kryssing av grenser, innvielser av munk og nonner, overganger mellom årstider og mye mer. Hans hovedanliggende var å se slike riter i et samlet perspektiv og påvise sammenhengen mellom dem, og han framhevet ritenes indre dynamikk, som kommer til syne når bevegelser i tid og rom og mellom sosiale posisjoner blir ritualisert. Denne dynamikken gjenfinnes på tvers av religioner og kulturer. Et overgangsritual utgjør en sammenhengende bevegelse som van Gennep delte inn i tre faser: adskillelses-, terskel- og integrasjonsfasen (Gilhus 1999:9).

«I første fase adskilles deltakeren fra sin plass i samfunnet (adskillelsesfase), går så inn i selve overgangsfasen (terskelfase), før vedkommende i siste fase tas inn igjen i samfunnet på et annet nivå (integrasjonsfasen)» (Gilhus 1999:9).

Fasene samsvarer med tre typer riter. Når en gifter seg, går en fra en status som ugift til å være gift, og dette har overgangsritualets struktur. Det at bruden gis bort, og at bruden kaster brudebuketten til de ugifte kvinnene, eller som i det jødiske bryllupet, at de nygifte knuser et glass, ses på som adskillelsesriter. Riter som dette signaliserer avskjed fra foreldre og fra ens tidligere liv som ugift. Det at brudgommen bærer bruden over dørstokken til deres nye hjem, dreier seg om å framheve selve overgangen med en terskelrite. Innhold som selve vielsen, det å få gaver, bryllupsfest med middag og kaker, samt brudevalsens er integrasjonsriter. En kan si at det er integrasjonsritene i et bryllup som er de mest viktige. (Gilhus 1999:10).

I følge Gilhus har den tredelte modellen for overgangsriter fått et slikt innpass at man nærmest automatisk plasserer slike riter i van Genneps gamle skjema, selv om man ikke er bevisst på at skjemaet opprinnelig stammer fra ham. Sosialantropologen Victor Turner har beskrevet van Gennep som «den formelle prosessanalysens far, og takket være Victor Turner er det nettopp hans interesse som har medvirket til at van Genneps modell har fått så stor tilslutning (Gilhus 1999:10).

Van Genneps modell

Van Gennep viser oss at trefase-modellen kan brukes på utrolig mange former for riter. Vi vet at van Gennep tok sine eksempler fra skriftløse kulturer og fra eldre skriftkulturer. Det er interessant å se at den samme modellen faktisk kan brukes på moderne ritualer. Van Gennep presenterer modellen sin med fylde og med bredde. Han diskuterer initiasjonsriter, det vil si riter som leder til innlemmelse i en ny aldersgruppe, et hemmelig selskap eller en religiøs organisasjon. «Gjennom initiasjonsriter skilles f.eks. barnet fra sin tidligere posisjon og føres over i en voksenverden der det blir gjort delaktig i hemmeligheter som hører voksenlivet til. Denne overgangen kan være forbundet med isolasjon, utholdenhetsprøver og omskjæring eller andre typer merking av kroppen» (Gilhus 1999:11). I vårt samfunn innebærer konfirmasjon en ritualisering av overgangen fra barn til voksen. Konfirmasjonen er ikke en fysisk prøve, men hvis vi går tilbake i tid, kan en se at overhøringen var psykisk svært krevende. Bestod man ikke prøven, fikk man heller ikke konfirmeres. Det var rett og slett en terskel man måtte over. Når man ble konfirmert ble man sett på som voksen. I dag oppnås voksenstatusen senere i livet. Men fortsatt kan en si at konfirmasjonen markerer et begynnende liv som voksen, men at voksenstatus er noe man oppnår senere i livet (Gilhus 1999:11). Initiasjonsriter kan også omfatte andre typer innvielser.

Et eksempel tar van Gennep fra Kongo der han beskriver hvordan unge menn blir initiert i et hemmelig forbund. De som skal innvies, adskilles fra sine familier og betraktes som døde. Fordi de er døde, går de rundt nakne. Ute i skogen overlates de til seg selv, utsettes for prøvelser som pisking og forgiftning og kan få kroppen oppskåret og malt. Initiandene spiser spesiell mat, taler et spesielt språk og får instruksjoner av en prest eller magiker (Gilhus 1999:12).

Det er dette som er terskelfasen, som også med det latinsk begrep kalles liminalfasen. I begrepet «liminal» ligger det at fasen representerer en grensesituasjon, det vil si noe som står utenfor, eller helt på siden av den vanlige tilværelsen. «Til slutt gjennomgår initiandene riter som adskiller dem fra livet i skogen og riter som reintegrerer dem i samfunnet. Gjennom denne initiasjonen har de fått magisk visdom og er ikke lenger de samme» (Gilhus 1999:12)

Van Gennep brukte som sagt eksempler fra blant annet skriftløse kulturer og det var vanlig å skille mellom dem og oss. Det ble hevdet at de «andre» som ble styrt av magisk-religiøse krefter trengte ritualer. Skillet mellom «oss» og «dem» er i dag blitt vanskeligere å opprettholde, det en har sett, er at ritualer er minst like viktig i det moderne samfunn som de var i de skriftløse. Dagens riter er ikke alltid religiøst styrt, mange ritualer er faktisk

sekulariserte. Det kan dreie seg om båter som døpes, eksamener som markeres, borgerlige vielser som foretas og begravelser som holdes uten prest (Gilhus 1999:12).

I tillegg til det som kan defineres som faste ritualer, kan man også tale om en ny ritualisering av dagliglivet. Kanskje er ikke måltidene lenger så ritualiserte som de var i det gamle bondesamfunnet, familien har ikke det samme arbeidsfellesskap og samles ikke nødvendigvis til faste tider for å spise. Isteden kan hverdagslivet ritualiseres på andre måter, f.eks. gjennom morgenkaffen med avisen, arbeidstid, høytlesning for barn som skal sove og fjernsynsprogrammer en følger med på. Store og små rutiner og ritualer styrer menneskers tilværelse, vi kan ikke greie oss uten dem (Gilhus 1999:12).

Vi skal se at selv om et overgangsritual inneholder alle modellens tre faser, betyr dette ikke av den grunn at de ulike faser og deres tilhørende riter er like utviklet i dem alle. Som vi allerede har sett kan terskelfasen være trukket ut i en initiasjonsrite og at integrasjonsriter er vesentlige i bryllup. Begravelser er noe spesielt ved at vi kanskje ville forvente at det er adskillelsesriter som står i sentrum. Gilhus påpeker her at i forbindelse med dødsfall og likferd er det vanligvis spesielt terskelfasen som kan være av lang varighet og bli ledsaget av komplekse riter. Gilhus sier videre at dette ikke er spesielt uventet siden den døde fortsetter å være en del av et menneskelig fellesskap, både i form av et levende minne og i form av levninger. «I sørgeperioden brenner livet på lavbluss. Denne fasen kan være en avgrenset tid eller gjelde for resten av livet, slik idealet var for indiske enker» (Gilhus 1999:13)

For van Gennep var det viktig å sette den enkelte rite inn i en tosidig sammenheng. Han så riten i sammenheng med det samlede kompleks av riter den tilhørte i det samfunnet som riten fantes i. Og han satte også dette ritekomplekset i forbindelse med tilsvarende ritekomplekser i andre kulturer. Van Gennep var opptatt av å vise et strukturfellesskap. Ønsket hans var å få avdekke et mønster som strukturerte forskjeller på tvers av religioner og kulturer. Hans ønske var å få avdekket en struktur som følger fremdriften i handlingen. Det er denne strukturen som representerer en bevegelse fra en tilstand til en annen.

Hvis det universelle og det kulturspesifikke betraktes som to ytterpunkter på en sammenhengende linje, ligger van Genneps analyse av overgangsritualer mye nærmere den universelle polen enn den kulturspesifikke. Men hans modell, som bygger på et bredt krysskulturelt studium, kan igjen anvendes i en analyse av kulturspesifikke forhold. Dette er modellens styrke og garanterer for dens fortsatte relevans (Gilhus 1999:14).

Selv om van Gennep tok sine eksempler fra skriftløse kulturer, kan modellen like godt brukes for å analysere overgangsriter i postindustrielle samfunn. Som Gilhus nevner, kan det være

riter som ledsager f.eks. moderne bryllup, opptak i speideren, grader hos frimurerordenen, universitetenes doktorgradsdisputaser eller overgangen fra å være yrkesaktiv til å bli pensjonist (Gilhus 1999:14).

Gilhus legger også vekt på at modellen er dynamisk. Hun sier at den ikke bare beskriver skifte av sted og status, men også en transformasjon av personen. «Det sosiale livs egen dynamikk fordrer at man erfarer livets overganger, krysser grenser og ikke minst at man endres i prosessen». Gilhus skriver videre, «Her rører vi nok også ved en av grunnene til at det er et så nært slektskap mellom forskjellige overgangsriter. Overgangsriter er med på å skape forandring ved at posisjoner forhandles og nye roller etableres for den enkelte» (Gilhus 1999:15). Det at et overgangsritual er en rekke av elementer, som representerer forskjellige trinn i en overgangsprosess, vil si at en personlig transformasjonsprosess vanligvis skjer trinnvis (Gilhus 1999:15).

Van Gennep trakk også opp et skille mellom det hellige og det profane. Han så på forholdet som en relativ relasjon, der hellighet ikke er konstant knyttet opp til en person eller et sted. Men heller varierer med den rollen og situasjon vedkommende til enhver tid befinner seg i. Dermed kan en si at hellighet oppfattes ulikt av forskjellige grupper. «I dag kan man også spørre om skillet mellom det hellige og det profane er så absolutt» (Gilhus 1999:15). Som vi allerede har sett kan van Genneps modell brukes på sekulære ritualer. I flere situasjoner vil det hellige og det profane flyte sammen, også i overgangsritualer som i utgangspunktet er religiøse. Som vi vet er konfirmasjon et kirkelig ritual, men har også verdslige og materielle komponenter. Det er ikke bare de kirkelige riter konfirmanten gjennomgår, det er også betydningsfullt for konfirmanten å bli fotografert i voksent tøy, være hovedpersonen i et selskap og få gaver (Gilhus 1999:16).

Det er sosialantropologen Victor Witter Turner som har bidratt mest for å gi van Genneps tanker gjennomslag. Det var spesielt den liminale fasen som fanget hans interesse. I følge van Gennep var det å være i den liminale fasen både fysisk og magisk-religiøs, en svever mellom to verdener. Turner anså denne fasen for å være den mest avgjørende i overgangsritualer, fordi det var her forandringen foregikk (Gilhus 1999:16). Turner videreutviklet van Genneps ideer og var særs opptatt av hva som foregikk i liminalfasen. For Turner var det viktig å fremheve at det liminale befinner seg utenfor den ordnede verden. «Det liminale er, for å bruke Turners eget uttrykk, «betwixt and between», det er en mellomtilstand. Han betraktet liminalfasen som et uttrykk for kreativt kaos, en tilstand forskjellig fra alle andre» (Gilhus 1999:17).

For Turner var også meningsdimensjonen svært viktig, han anså betydning som viktigere enn funksjonen, og samfunnet oppfattet han mer som en prosess enn «ting». «Et hovedspørsmål i Turners forskning var hva symboler gjør i sosiale prosesser og hvordan de skaper sosiale transformasjoner. Karakteristisk for liminalfasen er i følge Turner at den er rik på symboler som er komplekse og bisarre. Mange av symbolene er fundert i biologiske prosesser som gir et språk til å beskrive forandring» (Gilhus 1999:17). I liminalfasen kan vi også se at her gjelder en sosial struktur, en struktur som Turner kaller *communitas*. Her er alle likeverdige.

De som skal innvies er skilt fra samfunnet topografisk, eier ingenting og deres statusdistinksjoner er visket ut. I denne situasjonen overbringes hellig kunnskap, vesensforvandlende innsikt i form av gjenstander, handlinger og fortellinger. Den vante orden er satt ut av spill. Ofte er ting satt på hodet og antar underlige former, noe som ikke minst er et pedagogisk poeng. Gjennom forvrengning og karikering skal budskapet tre desto sterkere frem og gi innsikt til dem som skal innvies, før de igjen kan integreres i samfunnet (Gilhus 1999:17).

Det som opptok Turner var fenomener og prosesser midtveis i overganger. Han sier selv at det er nettopp her kulturens fundamentale byggestener blottlegges (Gilhus 1999:17).

Første del av den engelske tittelen på artikkelen – «betwixt and between» består av to ord som betyr det samme, «midt i mellom». Det første ordet er alderdommelig. Sammen får uttrykket en manende effekt, og det er antagelig ikke tilfeldig at «betwixt» ligger nær bewitched som betyr forhekset. Det går nemlig helt klart frem av Turners senere arbeider at liminalfasen står i et eget lys og at det er her kulturell skaperkraft særlig utløses. Liminalfasen er paradoksalt og inviterer til mystikk, for ikke å si mystifisering (Gilhus 1999:17).

4.2. Kompetanse

Hvem eier kompetansen i skilsmissen?

En ektefelle som ikke ønsker å fortsette samlivet, kan søke fylkesmannen om separasjon. I ekteskapsloven er det satt ned lover som omfatter alle sider ved ekteskapet. Kapittel 5 i ekteskapsloven omhandler behandlingen av saker om oppløsning av ekteskapet og separasjon. Når paret har vært separert et år, kan hver av partene søke om skilsmisse. Selv om det er bare en som ønsker skilsmisse, har han eller hun krav på å bli skilt, selv om den andre ikke ønsker dette. Hvis ektefellene har felles barn under 16 år, må de møte til mekling. Slik loven fungerer i dag, loven av 1993, ses ekteskapet på som en privat og personlig kontrakt. Skyldspørsmålet omtales ikke lenger i lovverket og skilsmisse er ikke lenger et anliggende for domstolen. Alle skilsmissesaker behandles hos fylkesmannen. Loven gjelder både heterofile og homofile som har inngått partnerskap, alle har rett til separasjon og skilsmissebevilgning

etter et år. «Bare i alvorlige saker hvor det kan være fare for den ene av ektefellenes/partnerens liv og helse, kan skilsmisse bli gitt direkte av domstolen» (Moxnes 2004:129). Den norske stat har bestemt gangen i en skilsmisse. Staten eier kompetanse på hvordan skilsmisse skal foregå.

Den praktiske og lovmessige gjennomføringen har staten kompetanse på, men det er den som går gjennom skilsmissen, som kan si hvordan det oppleves å bli skilt. Den skilte får en kompetanse som er ganske unik i forhold til den som ikke har opplevd å være i en slik situasjon. En tilegner seg kompetanse i alle tre rommene, adskillelles-, terskel- og integrasjonsrommet.

Innen forskningen er det en del kompetanse på skilsmisse, men dessverre er det slik at forskningen til nå har fremvist dystre skilsmissetall, økonomiske tap, svekket helse, barnefordelingssaker og mye annet negativt som følger med en skilsmisse. Og det er riktig alt, det er mye vondt og negativt med skilsmisse.

Constance Ahrons har ut i fra et prosjekt hvor målet var å granske vanlige familier som hadde gjennomlevd skilsmisser laget begrepet tokjernefamilien.

En tokjernefamilie er enhver familie som spenner over to hushold. Kjernefamilien har en kjerne og ett felles hushold. Tokjernefamilien deler seg i to kjerner og to hushold, begge styrt av en forelder. Strukturen forandrer seg med andre ord og får to kjerner der det før var en, men familien er fremdeles en enhet (Ahrons 1995:10).

Ahrons påpeker at det er en utfordring at samfunnets tradisjonelle oppfatning om skilsmisse er en fallitt.

Tokjernefamiliene utgjør i dag en betydelig del av samfunnet. Disse familiene både ønsker og fortjener kunnskap om hvordan de kan gjøre det beste ut av situasjonen, oppleve minst mulig belastning, og fremfor alt, føle seg normale (Ahrons 1995:16).

Ahrons sier at den dag i dag er oppfatningen at partene må være uvenner, og at sosialt betraktes skilsmisse som en amputasjon, alt blir skåret tvers gjennom og delt i to.

Det som opptok de voksne i tokjernefamilie-undersøkelsen mest, var følgende: «Hvordan kommer vi oss gjennom dette uten å ødelegge barna? Hvordan kommer vi oss fra dette kaoset til noe som i hvert fall ligner på orden? Hvordan klarer *andre* skilte å bevare en normal familiefølelse?» (Ahrons 1995:74)

Ut i fra det vi kan lese ut av de som var med i Ahrons undersøkelse, ser vi at de klart er ute etter kunnskap og kompetanse, for og best mulig takle alle utfordringer som følge av skilsmissen. Dette gjelder områder som går på det med å skåne barna, det gjelder området rundt øvrig familie og venner, det gjelder hvilket forhold de skilte skal ha til hverandre, det gjelder merkedager og andre feiringer, og ikke minst hvordan forholde seg til nye partnere.

Skilsmisse er på ingen måte godt, men den finnes, og den er nok kommet for å bli. Kanskje er tiden moden for å skifte ut kompetansen av negativ art, med ny kompetanse. Kompetanse i form av opplevd erfaring, om hva som virker bra i de forskjellige situasjonene som for mange er nye og vanskelige å håndtere. Når et menneske står i en ukjent og vond situasjon, kan det være befriende å ha et redskap for hånd.

Media har en lei tendens til å grafse i det negative, dette er trist. Konsekvensen blir at vi på en måte blir stående å stampe i gørra, og samfunnsdebatten blir noe overfladisk og unyansert. En blir stående igjen med tørre fakta, konsekvenser og alvoret for de det gjelder blir på en måte oversett, eller bagatellisert. Det blir sjeldent servert noe løsningsorientert og framsynt som kan bidra til å øke den skiltes kompetanse, og dermed bidra til at prosessen blir lettere å komme gjennom.²

4.3. Skilsmisse som overgangsrite

Både religiøse ritualer og verdslige ritualer har på et tidspunkt i historien blitt ritualer. «Ritualbegrepet er blitt alminneliggjort, men det har også blitt en del av den humanistiske forskningens redskaper for å forstå den menneskelige virkeligheten» (Amundsen 2006:10).

De første religionsforskerne oppfattet ritualer som en viktig del av all religiøs praksis, og de forsøkte å finne ulike kategorier og typer innenfor ritualefeltet – man kunne skjelne mellom for eksempel offerritualer, overgangsritualer og periodiske ritualer. I de nærmere definisjonene av hva som hørte med til ritualbegrepet, var det vanlig at forskerne trakk frem at dette var kollektive og symbolske handlinger, at de var knyttet til bestemte tider og steder, og at de i liten grad varierte over tid (Amundsen 2006:11).

Med andre ord har forskerne vært opptatt av å se på forholdet mellom ritualenes form og deres videre sosiale eller kulturelle betydning. Som sagt, mente van Gennep at han hadde funnet en universell struktur for overgangsriter, nemlig at de markerte statusoverganger for individet. Som nevnt tidligere, er modellen så genial at den kan brukes på det meste. På 1980-

² Lovdata, lov om ekteskap (ekteskapsloven) <http://www.lovdata.no/all/tl-19910704-047-006.html#27>

tallet vokste det frem en interesse for å se næyere på det skjer rituelle handlinger uavhengig av det religiøse. Det henvises for eksempel til de amerikanske antropologene Sally Falk Moore og Barbara Myerhoff, som på slutten av 1970-tallet introduserte begrepet «secular ritual». De ønsket blant annet å trekke det inn i studier av moderne sosiale og kulturelle forhold (Amundsen 2006:14). Uansett om når et ritual ble et ritual, enten det er religiøst eller verdslig, gammelt eller moderne, etablert eller skjult finnes de, og man ser ritualer der man bestemmer seg for å se dem. Ritualer er noe mennesker forholder seg til, og den har i seg en handlingsdimensjon.

Skilsmisse er som alle vet, ikke noe vi markerer, den blir ikke gjennomført hverken som en feiring eller en avskjed. Skilsmissen anses ikke som en overgangsrite, og den er for så vidt ikke ledsaget av synlige riter heller. Handlig og praksis er en viktig ingrediens i ritualenes verden, og omfatter ofte et fellesskap. Ritualer kan gi støtte i en vond tid, og i arbeidet med å bli hel igjen, finnes det ingen aksepterte ritualer, og det er heller ingen der til å befeste nye roller, slik en opplever i etablerte ritualer. Skilsmisse er en ensom praksis, men vi skal her se hvordan de skiltes bevegelser kan tolkes i lys av van Genneps modell for et overgangsrite.

Skilsmissemodell, sett fra forskjellige ståsted, utenfra og innenfra.

For den som står utenfor selve hendelsen kan skilsmissen som overgangsrite se ganske annerledes ut, enn for den som opplever den. Som jeg skrev om i sorgkapittelet innebærer et brudd tap, og sorg som innehar flere følelser og faser som en må gjennom. Følelser er ikke noe konkret som en kan se, og dermed ikke lett å vite om dens eksistens, hvis en ikke har opplevd noe lignende selv.

Sett utenfra vil det som vises og gjøres, være med på å definere det som skjer. Det som er veldig synlig for utenforstående, er adskillelles- og integrasjonsfasen. Utenforstående vil merke lite til terskelfasen, for i en skilsmisse er terskelfasen mye en mental og følelsesmessig tilstand. Skilsmisse blir en statusovergang både fysisk og mentalt. Det fysiske skjer fort, mens det mentale tar lengre tid for de fleste.

Strukturen representerer bevegelse fra en tilstand til en annen, sett utenfra, og sett innenfra. Her har jeg valgt å kombinere Webb sine faser i sorgprosessen sammen med van Genneps skjema.

Adskillelse	Terskel (limen)	Integrasjon
<ul style="list-style-type: none"> - Adskilles fra sin plass i samfunnet - Ekteskapsbrudd - Sjokk, benektelse 	<ul style="list-style-type: none"> - Overgangsfase, en grensesituasjon - Separasjon og skilsmisse - Sorg 	<ul style="list-style-type: none"> - Tas inn i samfunnet på et nytt og annet nivå - Singel og reetablering - Akseptering og nyorientering

Selv om det kan se ut som en er i integrasjonsfasen, fordi en rent fysisk er reetablert i ny heim, og skilsmissepapirene er ordnet, viser det seg at terskelfasen kan vare lenge ved et samlivsbrudd. En vet at mange sliter etter et brudd, og følelsene kan henge lenge i.

5. Metodekapittel

Utgangspunktet for min oppgave er et ønske om å få innblikk i hvordan skilte kvinner lever sitt liv. Jeg er opptatt av å få tak i aktørens egen opplevelse av og refleksjon omkring den prosessen kvinnen har gått gjennom, og hvordan hun ser på sitt reetablerte liv. Jeg vil forsøke å fremskaffe kunnskap om denne opplevelsen. Skilte mennesker er en økende gruppe. Og stadig flere opplever at ekteskapet tar slutt. Jeg tror at skilte mennesker sitter inne med en kompetanse som er ukjent for mange. Jeg er ute etter å avdekke ny informasjon om den skilte.

I dette kapitlet vil jeg først gå inn på valget av metoden jeg har benyttet. Videre vil jeg bruke en del plass på å gjennomgå forhold ved informantene og intervjusituasjonen. Jeg avslutter dette kapitlet med noen etiske betraktninger omkring mitt prosjekt og informantenes integritet.

5.1. Valg av metode

Jeg har primært valgt å benytte kvalitativ metode, med vekt på strukturerte dybdeintervjuer med åtte skilte informanter. Gjennom mitt valg av metode har jeg forsøkt å finne ut hvordan den skilte kvinnen lever sitt liv. Jeg har ønsket å få informasjon som skal kunne gi svar på noen overordnede spørsmål: Har de skapt den fremtiden de ønsker? Hvordan ser de på seg selv som skilt? Hvordan har deres fundament forandret seg etter skilsmissen? Hvilke relasjoner har de? Har de måttet gjøre andre valg, og har de måttet påta seg nye roller? Og har de ønske om å gå inn i et nytt forhold?

Jeg har i tillegg brukt sekundære kilder, blant annet statistikk fra Statistisk Sentralbyrå. Jeg har også forsøkt å få en oversikt over hva som finnes av tidligere studier om skilte. Noe har jeg tatt med meg og brukt aktivt i denne oppgaven. Mjelve (2007) sin bok om brudd, samt Dwight (2007) sin bok som også omhandler bruddet og hvordan komme seg videre. Bøkene deres har vært nyttige for å få en oversikt over de prosesser den skilte går gjennom. Kübler-Ross' (1969) teori om sorg og sorgens faser har og bidratt til forståelse rundt emnet. Van Gennep (1998) sin teori om overgangsriter, og om hans inndeling av rom, og Turner (1996) sin vekt på liminalfasen, tenker jeg at jeg kan bruke for å tolke opplevelsene rundt og etter skilsmissen. Deres teorier gir rammer for mine diskusjoner rundt skilsmisse som et overgangsrite.

I tillegg har jeg fulgt med i aviser og andre medier for å fange opp hvilke forestillinger og forståelser som eksisterer om skilte. Medienes fremstilling av skilte omhandler mye det som går på økonomi og skilsmissebarn. Hvordan den voksne har det, og

fasene den voksne må gjennom, skrives det lite om. Det har vært inspirerende å lese tidligere hovedfags- og masteroppgaver som tar opp litt av de samme temaene.

Årsaken til at jeg valgte å basere oppgaven på kvalitative intervjuer, er at jeg ønsket å få frem de skiltes selvforståelse og deres personlige historier. Jeg synes også det er interessant hvilke ord og begreper de bruker når de snakker om seg selv og sitt liv. Selv om jeg hadde laget mine spørsmål ut fra problemstillingen og de faktorene jeg ønsket å få belyst, ville jeg la de skilte selv få fortelle sin historie og deres refleksjoner rundt livet som skilt. Jeg mener da at kvalitative intervjuer er den best egnede metoden for å lykkes i dette. Kvale sier dette om kvalitative forskningsintervjuer: «Formålet med det kvalitative forskningsintervjuet er å innhente beskrivelser av intervjupersonenes livsverden, særlig med hensyn til tolkninger av meningen med fenomener som blir beskrevet.» (2001:39)

I forkant av intervjuene utarbeidet jeg en strukturert intervjuguide. Jeg delte spørsmålene inn etter de temaene som fulgte problemstillingen, jeg hadde også flere underspørsmål til hvert tema. Intervjuguiden ble laget med en viss struktur, og fulgt strukturert. Dette fungerte bra, og det gjør det også lettere for meg å jobbe med dataene i ettertid. Selv om jeg hadde stram regi på spørsmålene, opplevde jeg at kvinnene var veldig frie i intervjusammenhengen. Ved mine spørsmål oppdaget jeg at mine informanter svarte likt på mye, det kom tydelig frem at det å bli alene etter en skilsmisse innebærer mye lik kompetanse og opplevelse av situasjonen

Jeg hadde ikke dybdespørsmål om barna deres, men viktigheten av barna snakket de fleste om. Jeg spurte også alle informantene om det var noe de ønsket å fremheve og/eller som de syntes var viktig å nevne. Eksempelvis er det ingen som nevner religion, en nevner sex og en er opptatt av den norske stat fører en familiepolitikk som er basert på to inntekter. Dersom flere hadde poengtert disse områdene, måtte jeg kanskje ha gjort en revisjon av modellen. Det har vært selve kjernen ved livet etter skilsmissen, som har vært min interesse i denne sammenheng. Jeg har søkt innsikt og forståelse av de prosessene den skilte går gjennom, fra bruddet til det endelige reetablerte liv. Det er grunnen til at valget falt på kvalitativ metode. Det har vært et viktig poeng for meg å vite noe om de kvantitative forholdene ved den tematikken jeg behandler. Dette har jeg imidlertid gjort i kapittel 2 ved å gjennomgå og referere data som andre, spesielt Statistisk Sentralbyrå, har samlet inn om ekteskap og skilsmisser.

5.2. Utvalget

Jeg har laget en tabell med en oversikt over mitt utvalg, kvinner mellom 38 og 55 år. Alle kvinnene eier sin bopel. Av hensyn til anonymisering har jeg ikke skrevet eksakt alder, men delt inn i aldersgrupper. Av samme grunn har jeg laget noen hovedkategorier for strukturelle faktorer som utdanning og yrke. Jeg har valgt å gi dem bosted Stavanger isteden for bydeler i Stavanger, samt skille mellom eier av leilighet eller enebolig, og boligforandring etter brudd. Tabellen viser at to bor i enebolig etter bruddet, hvorav en av dem har beholdt enebolig etter brudd og den andre har kjøpt etter bruddet. I intervjuguiden hadde jeg innledningsspørsmål om alder, antall barn, utdannelse etc. Jeg spurte også innledningsvis om de eide eller leide bolig. Alle eide, men det viste seg at 80 % av kvinnene hadde etter skilsmissen gått ned betraktelig i standard i forhold til mange ting, også bolig. Kvinnene har også fiktive navn, navnene har kvinnene selv valgt.

navn	aldersgruppe	utdanning	yrke	bosted	Boligtype før	Boligtype nå
Alma	48 - 55	universitet, høyere grad	helsevesenet	Stavanger	Enebolig	enebolig
Line	48 - 55	universitet, lavere grad	utdanning, undervisning	Stavanger	Enebolig	leilighet
Petra	48 -55	videregående skole	omsorg, undervisning	Stavanger	Enebolig	leilighet
Berit	38- 48	universitetet, lavere grad	økonomi	Stavanger	Enebolig	enebolig
Lone	38-48	universitet, lavere grad	utdanning, undervisning	Stavanger	Enebolig	leilighet
Emma	38-48	videregående	Data	Stavanger	Enebolig	Bbl bolig
Ia	38-48	yrkesskole, universitet	omsorg, undervisning	Stavanger	Enebolig	rekkehus
Dorte	38-48	høyskole	lov og orden	Stavanger	Enebolig	leilighet

I utgangspunktet ønsket jeg å intervju rundt åtte skilte personer, etter å ha tenkt over saken en stund, bestemte jeg meg for at jeg ville intervju kvinner. En må avgrense, men etter intervjuene har jeg tenkt, det hadde vært spennende å intervju menn også, for å se likheter og forskjeller i deres svar i forhold til de svar kvinnene ga. Men nå er det en oppgave om skilte kvinner. Jeg hadde ikke mange krav angående utdanningsnivå, status osv. Det som var viktig for meg, var alder, dette fordi jeg hadde et ønske om å intervju kvinner som hadde vært lenge i ekteskapet før de ble skilt. Årsaken til dette var at jeg ønsket å få med kjernen av følelser og

forandringen fra å være to til det å bli en. Jeg ønsket å få vite både om de indre og ytre forandringene en skilsmisse påfører den skilte. Overgangene og fasene, hvordan de oppleves.

Ettersom jeg ikke hadde flere kriterier og krav enn alder og lengde på ekteskap, viste det seg at det var enkelt å finne kandidater som ville la seg intervju. Mine kvinner hadde vært gift fra ca. 10 til 25 år, og alle har barn. Alle hadde levd et tradisjonelt norsk familieliv.

Jeg valgte også å intervju etnisk norske med samme kulturbakgrunn, dette fordi jeg da holder meg innenfor en gruppe som har en noen lignende oppfattelse av regler, normer, aksept, skam og skyld. Og forhåpentligvis også mye av de samme forventninger til hvordan et forhold skal være.

For å komme frem til utvalget har jeg brukt forskjellige metoder. Det første jeg gjorde var å sende melding på Facebook til de på min venneliste som jeg visste var skilte, og som kanskje kunne bidra med et intervju. Dette viste seg å være en god innfallsvinkel. Her fikk jeg gode kandidater, og en bidro også til at jeg fikk flere. På denne måten kom jeg i kontakt med andre via «snøballmetoden». Jeg brukte også arbeidsplassen min, og mitt nære nettverk, hvor jeg intervjuet to nære venninner. Ettersom jeg har vært innom tre forskjellige arenaer føler jeg at jeg fikk kandidater fra forskjellige miljøer. Jeg tenkte det kunne være greit å unngå et utvalg som består av mennesker innenfor samme nettverk.

5.3. Refleksjoner rundt utvalget

Det å få informanter var mye enklere enn jeg på forhånd hadde trodd. For det første er jeg en person som har problemer med å spørre folk om hjelp eller tjenester, og for det andre var jeg så dum at jeg trodde at folk ikke ville gidde å være med på intervju, og ihvertfall ikke av så personlig art. Av de som er blitt spurt, har alle sagt ja, og det har vært sånn, «kan skjønne det», og «Gu, så spennende». Ellers så var det snøballmetoden jeg tenkte å bruke, og det ble litt sånn, jo det gikk av seg selv. I tillegg fikk jeg et par informanter som var nærere meg, planen var å ha litt avstand. Men jeg intervjuet dem også, og det fungerte veldig bra. Det jeg var litt urolig for, i forhold til de nære, var at de skulle være farget av mine meninger, men slik ble det ikke.

5.4. Intervjuguiden

Jeg måtte få informasjonen fra kvinner som hadde opplevd skilsmissen på kroppen. Så da var det bare å sette i gang med å lage intervjuguide og informasjonsbrev, og få sendt dette til NSD. Etter mindre enn to uker fikk jeg godkjenning, jeg kunne bare starte opp med

intervjuene. Det var kjekt å få starte opp med intervjuene. Det jeg kom til å tenke på, var om spørsmålene ville dekke det som etter hvert skred fram som en sikker problemstilling. Heldigvis så jeg at tankene mine har vært litt de samme siden starten. Da jeg hadde hatt 3–4 intervjuer, merket jeg at det var noen hovedtrekk som viste seg å være like hos informantene. Jeg så at det var noen tråder som jeg kan trekke ut av den informasjonen jeg har fått, som passer godt inn i arbeidet med oppgaven.

På en måte begynte analysen før jeg hadde helt klart for meg hva problemstillingen skulle være, og egentlig også noe forut for selve feltarbeidet. Jeg hadde mange stikkord, og etter hvert spørsmål. Mange av spørsmålene i intervjuguiden vil være svært relevante som analysespørsmål. Mye har ligget lenge som både tanker og ideer. Etter hvert som jeg intervjuet, så jeg at en del av spørsmålene i intervjuguiden vil være gode analysespørsmål som vil gi meg svar på min problemstilling. De vil kunne bidra både beskrivende og forklarende. Jeg har måttet bruke en del tid til å reflektere omkring datainnsamlingen, la det synke inn, se om det var noe viktig som jeg har oversett, se hva mer jeg kan få ut av den.

5.5. Intervjusituasjonen

Etter at jeg hadde laget intervjuguiden og sendt den til NSD, var jeg tilfreds med spørsmålene og så frem til jeg skulle begynne intervjurunden. En ettermiddag kom det veldig til meg, hva om noen begynner å gråte under intervjuet? Det var tross alt spørsmål og tema som kunne vekke tilbake såre følelser. Det ble ikke noe gråting, men ved to av intervjuene kjente jeg hvordan skilsmissen ennå hang ved dem. Hvordan ansiktet deres ble trist og stemmen likeså. Den ene kvinnen sa også at hun kjente det i magen, det å ta det fram og snakke om det. Hun sa at det var ikke intervjuet i seg selv, for det syntes hun var helt greit, men det var ubehaget med følelser som dukket opp.

Som sagt brukte jeg snøballmetoden, en annen kandidat fortalte at hun hadde en venninne som jeg burde intervju, hun sa det slik, jeg tror hun hadde hatt godt av å snakke om disse tingene. Det var også to andre som pekte seg ut, de var utrolig reflekterte, det jeg så var at noen hadde reflektert mer rundt det å bli skilt, og det å starte på ny. På en måte hadde de kommet lenger i prosessen, disse hadde og større nettverk av skilte venninner som de tilbrakte mye tid med. Og det kom veldig klart frem at de hadde diskutert og reflektert mye rundt eget liv. Selv om noen av kvinnene bar mer preg av det å ha såre følelser, kunne jeg kjenne en sårhet hos alle. Noen mer enn andre, men alle streifet innom noe som ennå var sårt. Det jeg

også registrerte var at selv om alle hadde sine egne opplevelser og fortellinger, så ble jeg fort klar over at her var det mye som var felles.

Jeg har intervjuet kvinner mellom 38 og 55 år, de hadde vært alene fra 1,5 år til 10 år. Noen hadde kjæreste, noen voksne barn og noen mindreårige barn. Noen hadde barn boende, og noen ikke. Noen hadde et greit forhold til eksmannen og noen ikke. Mange ytringer var forskjellige.

Da jeg skulle velge informanter, ønsket jeg å intervju kvinner som hadde vært en del år i ekteskapet for å få den store forskjellen mellom det å ha vært to, til det å bli en. Jeg er som mange andre godt kjent med det de kaller for 40-års-krisa, og det er i disse årene mange ekteskap faktisk ryker. Derfor valgte jeg å intervju kvinner mellom 38 og 55 år. Jeg har en følelse av at menn og kvinner takler det å bli alene forskjellig, og for å finne likheter og forskjeller i det reetablerte liv, ville jeg i denne omgang derfor konsentrere meg om kvinner. Så kanskje kan menn sine skilsmisses bli tema en annen gang.

Jeg hadde bestemt meg for å intervju 8 kvinner. I oppstarten var jeg litt usikker på om det var nok med bare 8 informanter. Men nå når jeg har intervjuet 8 kvinner, og sett at det faktisk var ganske mange fellestrekk i de svarene de har gitt, er jeg fornøyd. Hadde informasjonen fra informantene vært veldig sprikende, tror jeg at jeg ville ha intervjuet flere.

Jeg tenkte at en del av spørsmålene kanskje ville være vel personlige for noen, og kanskje som sagt tidligere et sårt tema. Det var viktig for meg å gjøre selve utgangspunktet så mykt og forsiktig som mulig, derfor syntes jeg det var viktig å finne et sted hvor informantene mine følte seg komfortable med å snakke fritt. Jeg spurte derfor hver enkelt informant om hun hadde noen ønsker om hvor intervjuene skulle finne sted. Dette førte til at jeg hadde seks intervjuer hjemme hos dem, et hjemme hos meg og et intervju på restaurant. I alle intervjuene følte jeg en god atmosfære, jeg følte at informantene følte trygghet og var villige til å bidra.

Den ene kvinnen ville møtes på restaurant, en lørdagsformiddag i sentrum, jeg må si at jeg på forhånd var skeptisk. Vi endte opp på en restaurant med stort lokale, vi spurte kelneren om vi kunne få et bord hvor det var rolig, og det gjorde vi. Intervjuet ble veldig bra, både det å sitte der blant andre folk, og at det var fullt mulig å høre intervjuet på rekorderen i ettertid.

5.6. Etiske retningslinjer og etiske refleksjoner

Under intervjuet brukte jeg rekorder, dette var i grunnen veldig bra. Da jeg i ettertid satte meg ned for å legge dette på data, så jeg hvor mye som hadde gått meg hus forbi. Jeg har gjennom

intervjuene vært veldig bevisst på personvernet. Og når jeg har gått gjennom opptakene, har jeg passet på å luke bort ting eller anonymisere informasjon når jeg har skrevet det inn på data, for at en ikke skal kunne gjenkjenne informanten.

Foruten selve intervjuet var det flere av kvinnene som hadde behov eller følte for å snakke om andre ting angående eksmannen, bruddet og penger, ja, det var litt av hvert. Her følte jeg at det var lurt å bare lytte, la de få snakke uten at jeg skulle bidra med noe, jeg ga sympati med et nikk, ja, uff osv. Jeg er jo tross alt ikke noen terapeut, og det var off the record. Men som en del av hele mitt ærend forblir alt taushetsbelagt. Jeg har gjennom alle intervjuene vært veldig bevisst min rolle, men det var ved noen anledninger jeg følte det ble litt for koselig og venninneaktig. Men jeg tenker at det kanskje bare måtte bli sånn, for vi streift jo innom svært personlige og såre opplevelser i disse kvinnes liv.

Det slo meg etterhvert at disse kvinnene hadde jo utrolig tiltro til meg, de virket veldig sikre på den jobben jeg gjorde, ja, det føltes i grunnen som en ære å bli så stolt på. Jeg var veldig påpasselig med informasjonsskrivet, at de skulle få med seg hva de var med på, og rettighetene deres. Jeg fortalte de om de sentrale forhold ved prosjektet, som formål og medbestemmelse. Men de aller fleste viste i grunnen lite interesse for skrivet, og viste stor tiltro til meg.

I bakhodet hadde jeg hele tiden tanken om at kvinnen selv skulle være hovedrolleinnehaver, og at det var hun som skulle påvirke det som skjer, selv om det var jeg som stilte spørsmålene. Noen ganger føltes det riktig å komme med oppfølgingsspørsmål, mens noen ganger kjente jeg det var nok, jeg går videre til neste spørsmål. Det som også har slått meg, er at jeg var litt engstelig for å gjøre noe galt i forhold til personvern, men jeg vet jo at ingen kan bli gjenkjent hverken i notater, på rekorder eller på dataen. Da jeg har fiktive navn, og ellers ingen personidentifiserbare opplysninger som personlister.

Nå er det jo slik at jeg er skilt selv, og har en erfaring på emnet som jeg har intervjuet i. Men hvem jeg er, og hvordan jeg har taklet livet mitt, har vært min prosess. Det å ha intervjuet disse kvinnene har vært veldig lærerikt. Noen intervju spørsmål hadde sin bakgrunn i mine erfaringer, så jeg hadde noen gode spørsmål som utgangspunkt. Andre spørsmål har dukket opp underveis i prosessen, både ved å lese, og i tankeprosessen. At disse kvinnene skulle sitte med mye av den samme erfaringen som meg selv, var veldig overraskende. At det å bli skilt og det at fasen mot reetablering var så lik for mange, var også uventet.

Som sagt tidligere fortalte informantene meg mye både før intervjuet, i intervjuet og etter intervjuet. To av informantene kontaktet meg også i etterkant av intervjuet for å tilføye

noe de hadde tenkt på etter at jeg var dratt. Den ene ringte, og den andre sendte mail. Jeg tenker med den responsen som jeg fikk, at jeg fikk gjort jobben på en tilfredsstillende måte. To av informantene tilbød seg også å gi meg navn på flere informanter, uten at jeg hadde spurt.

Jeg sitter også igjen med en god følelse, og tenker, for noen flotte damer! Jeg vet også at jeg kan ta kontakt med dem, om det var noe mer jeg ville vite. Jeg kan nå dem på telefon eller via internett.

6. Det reetablerte liv

I analysedelen skal vi se på hvilke faktorer informantene sier har bidratt til reetablering, og hvilke faktorer som er med på å gi følelse av integrasjon.

6.1. Fasene

Ved en overgang kan det være vanskelig å se hvor veien fører hen.

Det er vanskelige perioder som samtidig markerer begynnelsen på noe nytt og slutten på det kjente. I møte med forandring føler vi oss ofte usikre og engstelige, men vi kan også fylles av forventning. Vi blir ekstra sårbare i overgangsfaser – som samtidig gir de største muligheter for personlig vekst (Ahrons 1995:104).

Adskillelsesfasen

I denne første fasen, som ofte kommer brått på, velger en eller begge parter å gå fra hverandre. En har bestemt seg for å avslutte ekteskapet, og en av partene flytter ut av felles bolig. Paret informerer ungene, familie og venner. Det oppleves ofte som et sjokk for de involverte. Foreldre, øvrig familie og venner stiller opp, og ønsker å hjelpe til, kanskje med gode råd, mekling, trøst og barnepass i en kaotisk situasjon. Ofte ser en også at den sårede part, samt ungene og foreldre med flere kommer i en benektelsestilstand, og ser for seg at dette kommer til å ordne seg. Adskillelsesfasen er veldig synlig for alle rundt, det er lett å forstå hva som skjer. Vel og merke på det ytre plan. Det skjer et oppbrudd, den ene parten flytter ut.

Liminalfasen, terskelfasen

Det er i terskelfasen eller liminalfasen en opplever å være betwixt and between, det er her den involverte virkelig opplever å være fanget i en overgang, en er mellom noe, og på en måte «forhekset». En kommer i en tilstand mellom sin gamle status og står i en overgangsfase før en blir ført over i den siste fasen hvor en får sin nye status. Liminalfasen i en skilsmisse kan vare lenge. Det er en fase hvor den skilte opplever å måtte forholde seg til mange følelser i forhold til blant annet å ha blitt sviktet og kastet ut i en situasjon som vedkommende ikke har erfaring til å umiddelbart sortere, eller for så vidt heller håndtere. Tapet har ført til en sorg, med alle de følelser som det innebærer. Smerten en er påført, må leges, og den prosessen kan ta lang tid, ja, opp til flere år for noen. Prosessen handler også om identitet, og hva slags liv som venter en i fremtiden. Hvor, når og hvordan kommer jeg til å lande, hva er det som venter der fremme?

Integrasjonsfasen

Bevegelsen er blitt fullendt ved akseptering og nyorientering, og livet faller etter hvert på plass. Den skilte har kommet seg gjennom omveltningen, ved å komme seg gjennom sorgen. Livet i ekteskapet er endelig blitt historie, en har brutt med det gamle, brutt etablerte mønstre, en har både mentalt og fysisk fått et nytt livsinnhold. En har etablert et nytt fundament, nye rutiner, nye tradisjoner med mere. En har påtatt seg nye roller og fått identiteten på plass. En har gjennomgått en transformasjonsprosess, en opplever at en har blitt forvandlet, både identitet og status. Og en er endelig kommet der en skal være i det reetablerte liv.

Det å bli skilt innebærer svært mye, og jeg vil tro at de færreste av oss, både de som opplever det, og de som står på utsiden, kan forstå hvilken omveltning i livet dette er. Mange må jobbe seg gjennom tunge følelser, som sorg, sjokk, skam, skyld, svik og tap. Sorg og sjokk over å bli forlatt av den som står en nærmest, og som kanskje har vært der i både ti, tyve og tretti år. Skyld og skam for at en har påført den annen part så mye smerte, for ikke å snakke om barnas smerte, og av og til øvrig familie som for eksempel foreldre. Mange kjenner også sterkt på sviket, det kan ha vært en tredjepart inne i bildet, enten i form av utroskap eller en ny kjæreste. Det er ingen god følelse å ha blitt forrådt, lurt og bedratt av den som en anså som pålen i livet sitt.

6.2. Umiddelbare konsekvenser for den enkelte ved brudd

Av mine informanter var det to som hadde valgt å gå ut av ekteskapet, og seks som hadde blitt forlatt. Fire reagerte med vantro, da dette kom veldig brått på. Første tanken til to av informantene var også hvordan de skulle klare seg økonomisk, og om hvor de nå skulle bo.

Innledningsvis ønsket jeg å få vite om informantene hadde noe umiddelbare tanker rundt selve bruddet, eller om det å bli skilt. Det som var det verste i selve oppbruddet i følge disse kvinnene, var følelsen av kaos, svik, løgn og frustrasjon. Av de informantene som hadde mindreårige barn, føltes også en stor sorg for den situasjonen de hadde satt barna i ved å bli skilt.

En tenker kanskje at det er lettere å være den som går enn å være den som blir forlatt, det tror jeg ikke det er noen regel på. Det er ingen regel på hvem som lider under et brudd. Den ene av mine informanter som valgte å gå, mente at ekteskapet hadde utartet seg så negativt at det hadde begynt å prege barna. Denne kvinnen fikk seg en skikkelig smell etter å ha bodd et år alene, og måtte i følge henne selv, bygges opp ved hjelp av psykolog, og det tok henne faktisk et og et halvt år før hun følte seg ovenpå. En annen kvinne forteller hvordan hun

led under å flytte fra sitt hjem, fra enebolig til å bli leietaker, og om ensomheten hun opplevde, og hvilken nedtur hun opplevde hver søndag.

Det var en trist situasjon som jeg kom til å sette barnet i. Følte en stor redsel og usikkerhet, hvor skal jeg bo, må jeg leie eller får jeg eie noe.

Leide to år en sokkelleilighet, syntes det var grusomt begge årene, og søndagene var helt forferdelig, da visste jeg at alle var med familiene sine og her satt jeg alene i en sokkelleilighet.

Stor sorg å miste familie og hus.

Dette er så lenge siden nå, har nesten glemt det, føler meg ganske avslept i forhold til det som hendte den gangen. Det er så lenge siden.

Emma

6.3. Ytre faktorer til det reetablerte liv

Disse ordene fra Webb treffer på mange måter kjernen i hva mine informanter har fortalt om det å komme seg videre.

Jeg forstår ikke helt ut hvorfor det å bli såret fører oss dypere inn i oss selv, men ut fra min erfaring og observasjon gjør jeg følgende antagelse:

- Når vi blir såret som følge av en personlig krise der selvfølelsen og måten vi ser på oss selv i verden er blitt forstyrret, oppsøker vi andre av vårt eget kjønn for å få trøst.
- Når vi åpner oss for andre, blir vi i stand til å gi slipp på smerten.
- Det er legende energi som skapes og overføres blant venner, og som hjelper oss til å bli hele igjen. Denne energien blir uttrykt som omsorg, aksept, tålmodighet, tro, forståelse og mye mer. Det er denne kjærlighetens energi som strømmer ut fra menneskets sjel og som er både til å ta og føle på, og samtidig eterisk, som gir oss muligheten til å være virkelige, og til å komme over smerten ved sorg.
- Tar vi sjansen på å la andre bli kjent med oss, slapper egoet vårt av og vi tar av oss rustningen.
- Vi blir gjen-skapt, re-parert og gjen-oppstår på grunn av kjærligheten og omsorgen i vennskapene våre (Webb 2007:140).

I de funnene jeg har gjort hos mine informanter, ser jeg at to viktige elementer for å komme seg gjennom krisen og endelig lande i sitt reetablerte liv, har bestått av det å ha gode venner, og den reisen som skjer inni oss når livet rystes. En ser at reetablering er noe som skjer over tid. Betydningen av venner, kollegaer og familie viser seg å være et viktig element på veien mot reetablering.

Jeg er heldig som alltid har hatt masse venner og stor familie. Og de aller fleste, bortsett fra noen helt få, i hans familie, har jeg kontakt med ennå. Men det er jo en annen setting av og til, før var jeg i lag med han, mens nå er det bare meg. Og at jeg er med den ene delen av de, paret. Men jeg har mange venner som jeg verdsetter veldig

høyt. Det må jeg si. Jeg er opptatt av å få flere venner og. Jeg er ikke alltid sammen med gamle venner på samme måte som før, av og til bare hun, men også med par. Jo jeg blir invitert i sammenkomster, men det blir jo annerledes for meg det og. Jeg bruker de nærmeste venninnene på en annen måte nå enn før, mer personlig. Kollegaer har veldig stor betydning, det er det som har gjort at jeg har klart meg så bra. Ikke vært borte fra jobb en eneste dag. Og noen har betydd mer enn andre. Og kanskje de som har vært oppi en skilsmisse selv, men jeg har og andre som betyr mye.

Line

Noen venner mister vi, og vennefunksjonen forandres. Og noen opplever å få nye, ofte venninner i samme situasjon. Alle mine informanter mente at venner hadde stor betydning i livet deres. De hadde venner som nummer en, kollegaer og familie på annen plass. Det som har slått meg gjennom arbeidet med informantene, er at venninner har overtatt mye av den funksjonen som tidligere ektemann hadde. I tillegg tenker jeg at venner også har overtatt noe av den funksjonen som øvrig familie tidligere hadde. Det kan se ut som om nettverket beveger seg mot et sterkere venneforhold enn det kvinnene var i da de var gift. Det kan se ut som tap av «storfamilien» gir en grobunn for å styrke vennerelasjoner, både gamle og nye vennerelasjoner. Alma påpeker også viktigheten med å gå videre, gripe livet som det har blitt, og ikke bli sittende fast i hvordan ting var før.

Det er kjempeviktig å ha et nettverk. Det å ha andre relasjoner, enn den som går. Det med venner er ganske sårt og på ett vis, for de du trodde var vennene dine, oppdager du plutselig er ganske fjerne, selv om de er vennene dine. Jeg gjør ikke noe sammen med de lenger. Så ting endrer seg. Skilsmissen er gjerne en epoke i livet der en får nye venner. Søker ut i andre miljøer, og knytter til deg andre personer enn de du trodde var de nærmeste vennene dine. Selv om du ikke mister, forlater eller bryter med de, så får de kanskje en annen funksjon i livet ditt. De lever et annet liv. Tror det handler mye om evnen til å gå videre. Ha evnen til å gripe livet, slik det nå er blitt. Og ikke sitte og tenke på alt som var annerledes før. Det er forferdelig mye som blir annerledes.

Alma

Som vi kan se under, har heller ikke Ia blitt sittende fast i hvordan ting var før. Ia forteller at hun pleide å være veldig privat om sitt, men da hennes identitet ble forandret fra gift til skilt, ser vi ut i fra det hun forteller, hvordan hun åpner seg for nye venner, både hennes nye kollegaer og de nye venninnene, som hun kaller vinnerrekka.

Det er litt spesielt, jeg begynte i helt ny jobb, blanke ark, ny singel, inn i ny jobb, en del nye utfordringer. Heldigvis var det mange modne mennesker der, som hadde stor forståelse. En del hadde opplevd lignende. Det var ikke et ungt miljø. Jeg har alltid vært veldig privat om mitt. Jobb er jobb, og privat er privat. Men når du er i en så sårbar situasjon, nyutdannet, så må du åpne opp litt, og da møtte jeg en forståelse som jeg ikke har trodd

var mulig. Hvordan har du det, fortell, kom til meg, sånn og sånn. Det ble litt mye, fra å leve i en boble til kom, fortell. Det var veldig uvant, men samtidig så er jeg utrolig heldig som har kommet inn i et slikt miljø.

At bruddet ble som det ble, 95 % stilte seg ved min side. Og jeg har prøvd og prøvd, dere må tenke på ungene, vi var to om det, og det er ikke så greit å gå et halvt år uten at konen din er helt til stede, sovne på sofaen, og ikke vil i senga, det var toppen på isfjellet. Etter 24 år så har jeg forståelse for hva han opplevde, og hva jeg opplever. Det jeg hele tiden grep fatt i var, tenk på ungene, ikke på meg. Han hadde på en måte allerede blitt en kollega, han må jeg forholde meg til, siden vi har barn sammen. Ungene skal ha det greit, de opplevde annen hver uke, en uke i villa og en uke ute. Jeg kjente dette skikkelig på kroppen, da skjønte jeg hvor tøft det egentlig var for ungene.

De gamle vennene holdt fast, det var helt fantastisk, men når du er alene gjennom fem år, så var det ganske tøft i lengden å være det femte hjulet på vognen. Etter hvert kjente jeg at det er et savn, jeg sitter alene igjen.

Jeg har truffet på mange fantastiske kvinner og vi kaller oss vinnerrekka i dag, vi er en jentegjeng fra Jæren til Stavanger, noen er etter hvert i forhold, men vi er fremdeles vinnerrekka. Vi kan snakke med hverandre om alt. Og uten deres støtte, hadde jeg ikke hatt det så godt med meg selv, som jeg har i dag. Det er ting du ikke akkurat deler med mannen i gata.

Ia

Alma er en kvinne som alltid har hatt mange venner, mange av vennene var par som hun og hennes eksmann omgikk sammen. Da Alma ble skilt, merket hun at det ble vanskelig å opprettholde samme forhold til parvennene, slik det hadde vært da hun var gift. Som hun selv sier, ble disse vennene fjerne. Selv om det ikke er forekommet noe brudd med disse parvennene, så merkes det at de lever et helt annet liv, og at funksjonen i vennerelasjonen er blitt veldig forandret. Som mange av mine informanter har erfart er skilsmissen gjerne en periode i livet hvor en søker nye miljøer, og får nye venner.

Ia opplevde forholdet til venner noe annerledes enn Alma, for Ia stilte 95 % av vennene seg ved hennes side, for henne var de helt fantastiske, de holdt fast, men ettersom tiden gikk følte hun sterkt på det å alltid være femte hjul på vognen. Da bruddet var en realitet, var Ia i ferd med å fullføre sitt tredje og siste år på universitetet, nyutdannet, ny jobb og singel. Det var mange nye hendelser på kort tid. I den nye jobben møtte hun et veldig forståelsesfullt miljø, et voksent miljø hvor hun ble backet opp både som nyutdannet, men også i forhold til den livssituasjon hun var kommet i. Ia forteller også om nye vennskap slik som Alma.

Som vi ser har Alma og Ia opplevd relasjonen til parvenner noe forskjellig. Alma følte seg tilsidesatt av parvenner, og Ia som var inkludert, følte seg litt utenfor i forhold til å være med par. Ut i fra samtaler med informantene mine viser det seg at skilte kvinner ofte tilbringer fritid med venninner. Veldig ofte ser en at de får seg nye venninner i tillegg til de gamle. Det

viser seg også at venninner ofte er i samme livssituasjon, altså single. Et viktig moment i disse venninnerelasjonene er også at de ofte blir deres nærmeste fortrolige. Venninner overtar faktisk flere av de funksjonene som ektefellen hadde.

6.4. Indre faktorer til det reetablerte liv

Har ditt syn på livet forandret seg?

Jeg synes dette sitatet gir et godt bilde på den opplevelsen mine informanter har vært gjennom. Fra å være gift, og å være en del av en trygg og forutsigbar helhet, til brått og plutselig oppleve et ekteskapsbrudd, hvor helheten rakner. Foruten å få praktiske ting på plass, har mine informanter vært gjennom tøffe prosesser mentalt og følelsesmessig, som har gjort at de ser annerledes på livet.

Det er noe merkelig med jordskjelv. Vi tar det for gitt at jorden under oss er fast og urokkelig. Vi snakker til og med om å ha fast grunn under føttene. Men så plutselig en dag skjønner vi at det ikke er slik likevel. Det er ved å gi denne erkjennelsen tid og rom at det vokser frem noe nytt, en kime til handling og et oppgjør med seg selv (Dahl 2011:25).

Alle informantene mente at de hadde måttet gå så mange runder med seg selv, at det hadde forandret dem veldig. De ordene som ble brukt, var at de hadde fått andre verdier, blitt snillere, rausere, mer inkluderende, mindre materialistiske. Videre vektla de viktigheten av å leve i nuet og skape sin egen lykke, samt å bruke friheten det innebærer å bli alene. Mestring i forhold til å ta ansvar på ukjente områder, som tidligere ektemann hadde hatt ansvar for.

Jeg reflekterer mye mer over mange ting nå. Jeg kan se endringer med alle, det skjer ting med folk som de ikke kan for, jeg er mye mer raus, mer forståelse, mer empati for folk som ikke har det så godt. Kan sette meg mer inn i hvordan folk har det. Jeg er mer opptatt av det og. Jeg er mye mer tilstede. Jeg er et nytt menneske, mye sterkere. Jeg tenker at jeg er mye mer til stede. Opptatt av gjøre det beste utav de situasjonene jeg kommer oppi.
Line

Line vektlegger at hun nå ser andre på en annen måte nå enn før, hun har mer empati for folk som ikke har det så godt, og føler hun kan sette seg mer inn i hvordan de har det. Hun påpeker at hun er mer til stede og er et mye sterkere menneske. Alma opplevde at hun begynte å reflektere rundt alder, og som hun selv sier, var det første gang i hennes liv at hun måtte erkjenne at hun ikke lenger var ung og lovende. Men på tross av denne erkjennelsen, sier hun at hun føler seg yngre etter skilsmissen.

Ja, jeg vet ikke om det er knyttet til skilsmisse, eller alder, eller at ungene har flyttet ut. Det handler om ulike livsfaser. Men for første gang i mitt liv har jeg innsett at jeg ikke er ung og lovende lenger. Men det vet jeg ikke om er på grunn av skilsmissen. Plutselig så oppdager jeg at de begynner å snakke om pensjon rundt meg. Jeg aner ikke om det har med skilsmissen å gjøre, faktisk så føler jeg meg yngre etter skilsmissen enn jeg gjorde før.

Alma

Dorte opplevde å være bitter i begynnelsen av prosessen, men hun har etter hvert fått en «Carpe diem» holdning som innebærer å leve i nuet, være glad og å gjøre ting hun har lyst til. Hun ser fremover og tenker på døden. Dette gjør at hun er veldig bevisst på å leve i nuet, for hvis det skulle skje henne noe, så vet hun i hvert fall at hun har hatt det bra.

Ja jeg tenker vi må leve i nuet, rett og slett. Være glad, gjøre det du har lyst til, selv om du skal ta hensyn til de rundt deg. For du vet ikke hva morgendagen bringer, for hvis jeg dør om et halvt år, så skal jeg i hvert fall ha hatt det kjekt.

Livet er for kort til å være bitter. Jeg var nok litt bitter i begynnelsen. Men hvem er det det går utover, jo det er nok meg selv.

Dorte

Som Line vektlegger også Ia den forandringen som har skjedd inni henne. Line sier hun er blitt sterkere, men Ia snakker også om det å finne tilbake til seg selv, og det å vokse som menneske.

I dagens samfunn, med mange skilsmisser og den fortvilelsen det ligger i det. Det som må komme frem er at i motgang så vokser man som person.

Det å være kvinne og mor trekker deg tilbake til urinstinktet, du gir og gir. Og bli alene, å bli fortvilt, falle sammen, gjør at du har mulighet når du kommer ovenpå kan finne tilbake til deg selv, hvem er jeg, hva vil jeg, en kan vokse som kvinne og menneske.

Ja jeg mener jeg har vokst som menneske. Det skjer en stor forandring inni deg.

Ia

Mine informanter er helt klare i sin tale på at det har skjedd noe ved måten de ser livet på. Line sier hun er et nytt menneske, mye sterkere enn før og at hun føler seg mye mer tilstede. Ia sier hun har vokst som både kvinne og menneske. Dorte ønsker å være glad, at det er viktig for henne å ha det kjekt, og sier livet er for kort til å være bitter. Det å ha opplevd sorg, gjør oss også kanskje mer vare for andres sorg. Line mente på at det var lettere å se andre, forandringene i livet deres, og at hun har fått mer empati med de som ikke har det godt.

Til forskjell fra de andre trekker Alma inn andre elementer enn de andre informantene. Alma har nok følt på at mange faser er kommet, på løpende bånd, ungene er blitt voksne, og flyttet ut, hun selv har blitt eldre. Som hun selv sier, har det gått opp for henne at hun ikke lenger er ung og lovende. Men på tross av disse sammenfallende hendelsene, er Alma veldig klar på at hun føler seg yngre etter skilsmissen. Ut i fra det de sier, kan en med rette si at de i følge Webbs modell er kommet til endes i sorgprosessen ved et samlivsbrudd. Slik jeg ser det, er de kommet til punkt 10, altså siste stadium i gjenoppbyggingsfasen. Webb kaller denne fasen for slutfasen, og det er her en bekrefter personlig vekst. Webb sitt stikkord her er handling. Ved dette nivået sitter en med nye følelser og erfaringer, og en kan si at all aktivitet på veien hit har bidratt til at tapet har blitt historie. En har fått livet på plass, der det oppstod mangler i terskelfasen, har en fått tettet hullene. Livet er igjen i balanse og velfungerende. En utvikler selvfølelsen i de nye rammene.

Van Gennep var opptatt av strukturen, en struktur som representerer en bevegelse fra en tilstand til en annen. Som nevnt tidligere er det et vesentlig poeng at modellen er dynamisk. «Den beskriver ikke bare skifte av sted og status, men en transformasjon av personen. Det sosiale livs egen dynamikk fordrer at man erfarer livets overganger, krysser grenser og ikke minst at man endres i prosessen» (Gilhus 1999:15).

Gjennom det å ha beveget seg fra en tilstand til en annen, ser en at individet har gjennomgått en transformasjon. Både Ia og Line forteller om hvordan skilsmissen har gjort dem til et annet menneske, der Ia sier hun har vokst som menneske og Line sier hun har blitt et nytt og sterkere menneske.

Liminalfasen

Det var under intervjuene at det gikk opp for meg at liminalfasen varte lenge, og langt inn i det som en gjerne utad kan synes å se ut som integreringsfasen, siden kvinnene fysisk var etablert i nye bopeler, og ytre sett begynt et nytt liv. Mange av kvinnenenes utsagn sa meg, at på det indre plan varte liminalfasen mye lenger. Webb forklarer sorgstadiene som sykliske. Med det mener han at det går nedover til en når bunnen. Når en har nådd bunnen, begynner klatringen som innebærer det å bygge opp igjen tilværelsen. Det vil si at en starter ved fase 1 under tidlige stadier, som en kan se i hans modell i kapittel 3.2, for deretter å jobbe seg gjennom ytterligere 9 faser til en kommer til topps, altså den tiende fasen, som er den endelige slutfase.

Jeg tenker at en veldig stor del av den norske befolkningen er med i et overgangsritual som på ingen måte har status som overgangsritual. At skilsmissen historisk sett ikke har

angått mange mennesker, kan ses på som et moderne fenomen som har akselerert i omfang de siste 30 årene. I forhold til andre samlivsforhold er skilsmissen synlig i det offentlige, men for den skilte foregår en stor forandring på det indre plan. Det er disse overgangene på det indre plan, som er med på å gjøre skilsmissen til et skjult ritual. For de som står rundt, er det selvfølgelig lettere å ta til seg og involvere seg i ritualer som er synlige.

Selv om skilsmissen ikke regnes som et overgangsrite, har den noe felles med død og begravelse å gjøre, uten at jeg på noen måte ønsker å sidestille dødsfall og ekteskapsbrudd. Ved skilsmisse, som ved død, kan begge hendelsene ses på som noe som er brutt, noe er slutt, en epoke er over. Dette gjør at vi kanskje tilegner adskillelsesfasen i disse sammenhenger størst oppmerksomhet. Men for den som har opplevd et tap, opplevd større omveltninger i livet, er det ikke adskillelsesfasen en blir hengende ved, i begge tilfeller vil jeg tro det foregår enorme prosesser i forhold til de omveltningene en har opplevd. Det handler i begge tilfellene om å stable livet på beina igjen, og at dette er noe som tar tid. Jeg tenker derfor at liminalfasen er den som er lengst i begge tilfeller. Victor Turner snakket om overgangsrite som et sosialt drama, og brukte begrepet *betwixt and between* om liminalfasen. *Between* som imellom noe, og *betwixt* som betyr noe lignende, men som og et ord som ligner ordet forhekset. Og den rystelsen, det sjokket det er å bli skilt, den tilstanden en kommer i, har jeg hørt mange interessante tolkninger på. Ia forklarer det som å være i en boble, Alma hadde en følelse av å være en utpost og Lone følte hun hadde fått adhd, som innebar at hun følte seg i ene øyeblikket høy på livet, for i neste øyeblikk være på bønn, i tillegg utrolig ukonsentrert.

I starten ja, etterhvert vokste jeg som kvinne. Jeg måtte finne ut av mange ting som jeg ikke hadde tenkt på, på mange år. Det med økonomi, det å ha vært to, og bli en. Hvem er jeg, verdier, og hvordan vi skulle klare oss sammen med ungene, det med å være lykkelig, slik at barna ikke skulle bli påvirket av vår situasjon. Det var nesten litt manisk, «å vi er så lykkelige», til det ble litt mer normalisert. Det første året var jeg vel i sjokk, andre året tenkte jeg på ungene, tredje året skulle jeg begynne å tenke på meg selv. Det var en omveltning, det hadde jeg ikke gjort på mange år.

Ia

Det har tatt meg fire år å bli integrert i eget liv.

Line

Liminalfasen i en skilsmisse kan med rette bli kalt en forhekset fase. I en skilsmisse er dette en svært ubehagelig fase å være i, fordi en må forholde seg til at livet en har hatt, er forbi. Vi mennesker klamrer oss til det som er trygt, og vi er redde for det ukjente. I liminalfasen er det ingen vei tilbake. Det meste rundt en er kaos, og en er i en tilstand hvor en ikke føler en har

kontroll lenger. «Stress oppstår når det blir ubalanse (følt eller reell) mellom faktiske hendelser – *stressfaktorer* – og det individet føler seg i stand til å makte» (Ahrons 1995:108). «Når det hender for mye på en gang, når det skjer en opphopning av stressfaktorer, blir *systemet overbelastet*» (Ahrons 1995:108). I liminalfasen kan det rett og slett bli for mye å forholde seg til. I begynnelsen er det en opphopning av nye ting å forholde seg til, og etter hvert kan det se ut som nye utfordringer kommer litt i rykk og napp. Eksempler på stressfremkallende hendelser kan være uenighet rundt det som angår barna, spenninger i forhold til familie, isolasjon i forhold til tidligere nettverk, økonomi, feiring av merkedager, uvennskap og flere andre forandringer. Gamle roller er tapt, og vi leter etter nye, og lur på hvordan livet skal bli. Kombinasjonen av hvor slått til bakken en er, og hvilke forståelse en har for situasjonen, samt et godt nettverk og rollemodeller vil være avgjørende for hvor lenge en er i liminalfasen. Selvfølgelig vil ting falle på plass etter som tiden går, litt etter litt beveger vi oss ut av liminalfasen. Men for mange kan det bli en lang og vond reise, før alt faller på plass. Og som vi har sett i forhold til både Ia og Line, tok det sin tid.

I tillegg til at det er slutt med partneren, som en har hatt gjennom mange år, opplever de fleste at fundamentet langt utover det at kjærlighetslivet er over. Ja kontrakten er brutt, rett og slett. Deler av fundamentet forsvinner, og mye av det som var forutsigbart forandres over natten, dette er også noe mine informanter har merket på kroppen. En opplever et stort tomrom, et tomrom som en ikke helt vet hvordan en skal fylle, det handler om rutiner, plikter og tradisjoner en hadde i familien. En opplever en usikkerhet i forhold til hvor en hører til, og som Alma påpeker, en må skape en ny tilhørighet i tilværelsen. En går inn i ny livsfase, en fremmed livsfase med følelser som sorg, sinne, avmakt og frykt for så å begynne på nytt.

Følelsen av å være litt isolert i forhold til det livet du hadde før. Jeg var inne på det at du ikke blir invitert på disse parmiddagene, og at du får en annen rolle i vennekretsen og i familiekretsen. Du får en annen rolle, og av og til kan det føles som jeg ikke helt vet hvor jeg hører til. Det hender, for jeg hører ikke til der jeg hørte til før. Jeg må liksom skape meg en ny tilhørighet i tilværelsen. Dette føles som en utpost, alle andre er i sine relasjoner, der de alltid har vært. Og så sitter jeg her, hva gjør jeg nå? Og hvor hører jeg til?

Det vi ikke har snakket om er alle disse tingene som går sin gang, disse ritualene i samfunnet, julen, påske, 17.mai, ferier og alle disse tingene som har vært i en form. Så plutselig må du skape ny form på alt dette. Det er ganske krevende, det er mange ting som skal falle på plass. Det er både påske, jul, vinterferie og alt. Og jeg har vært vant med å gjøre faste ting år etter år. Jeg gjorde de samme tingene med de samme folkene, og plutselig må du skape alt på nytt igjen. Og hvis du ikke aktivt gjør det, så kan du i hvert fall bare sitte der som en utpost. Det er ganske krevende å finne noen, selv om jeg har stort nettverk med venner, så er det ikke de som har fylt de funksjonene i mitt liv før. Så jeg må finne nye kandidater til å fylle de funksjonene, som min ektemann fylte tidligere.

Dette er den største utfordringen med å bli skilt, synes jeg.

Alma

På spørsmålet om hvor vidt skilsmissen hadde tatt fra informantens fundamentet i livet, svarte Lone slik:

Ja det gjorde det, og det var i grunnen verre enn å bli skilt fra min eks. At det var fundamentet som skulle bli det verste, hadde jeg på ingen måte forutsett. Tap av venner, familie, usikkerhet for hvordan og med hvem jeg skulle feire jul, 17.mai og påske med ble veldig vanskelig, ferier og. De tre første årene ble jeg deprimert hver gang det nærmet seg jul og sånn. Det var helt forferdelig. Og så det at der ble holdt fester og selskaper som alle fikk komme i, utenom jeg. Veldig vondt.

Lone

Lone opplevde store omveltninger i forhold til det livet hun hadde hatt, og for henne tok det lang tid å få ting på plass i forhold til å vite hvem hun kunne regne med, og hvem som forsvant. Dette gjorde at hun i tre år opplevde usikkerhet i forhold til feiringer og selskaper. I liminalfasen opplever en at fundamentet ikke er som det en gang var, det oppstår en usikkerhet i forhold til hvem du kan regne som familie og hvem som er venner. Usikkerheten om hvor mye, og når du får være med barna, er også et sår punkt. I tillegg kommer tomheten, tiden en fylte med familieliv og alle gjøremål dette innebar er borte. Hverdagslige ritualer er borte. Og tradisjonene en hadde med ektefelle i forhold til merkedager og ferier er også borte. Høytidene er de verste, spesielt det første året, da opplever en kanskje tapet ekstra tungt. Ritualer en hadde, er borte, og en har ikke fått etablert nye.

En er i en fase hvor det som var forutsigbart, er borte, en må bygge seg opp et fundament på nytt. Alma opplevde en følelse av å ikke høre til lenger, og at den rollen hun hadde hatt var forandret. Alle andre er i sine relasjoner, og Alma var usikker på hvor hun hørte hjemme. Både Alma og Lone opplevde store omveltninger i forhold til etablerte tradisjoner, som jul, 17.mai-feiring, påske og ferier. Lone hadde slitt både med merkedagsfeiringer, og hun hadde også følt på det å bli ekskludert fra fester og selskaper. Dette hadde vært en vond opplevelse, å ikke få delta i fester og feiringer med de hun tidligere stod svært nær. Både Lone og Alma har måttet aktivt jobbe for å skape nye tradisjoner, både når det gjelder merkedager og ferier. Som Alma sier, har hun stort nettverk med venner, men det er ikke de som har fylt disse funksjonene før, det var det ektemannen som gjorde. En må rett og slett finne nye kandidater til disse funksjonene.

6.5. Det reetablerte liv

Integreringsfasen

Som vi har sett, kan liminalfasen vare lenge for noen, og den kan anses å virke på det indre plan, og dermed virke usynlig. Ut fra det mine informanter fortalte om å komme videre, ser det ut som at det kan ta fra et års tid og opp til fire, som Line mente hun hadde brukt. Omformingen av livet etter samlivsbruddet blir både en psykisk og fysisk belastning, det er en stressfull tid hvor det som var forutsigbart, ikke lenger er der. Tiden preges av usikkerhet og forvirring rundt egne følelser og er en ukontrollerbar tid hvor alt er i oppløsning.

Hvordan livet har forandret seg

Med singellivet følger også en større frihet enn når en er to. En har fått anledning til å styre eget liv og egen økonomi. En bruker tiden som en selv ønsker, og en del rutiner er endret. Som Berit sier, en lar rett og slett være å gjøre ting en ikke vil.

Ja, jeg står jo mye friere på en måte. Jeg er jo den eneste voksne, så da kan jeg bestemme. Og jeg gjør jo det jeg vil, og lar være å gjøre ting jeg ikke vil. Det påvirker hvordan jeg har det, og hvordan ungene har det. Hvis det er noe jeg synes er riktig i forhold til ungene, så kan jeg gjøre det. Jeg slipper å diskutere det med noen. Ikke det at jeg gjør ting som er helt på viddene i forhold til det han mener. Men jeg slipper den der tregheten i systemet (latter). Berit

I det reetablerte liv har ting falt på plass, en er integrert i eget liv, livet har fått den formen det skal ha. Berit forteller at hun står friere til å velge det hun vil gjøre, og det hun ikke vil, lar hun være. Hun sier også at hun er den eneste voksne, og at det er hun som bestemmer, og at hun slipper diskusjoner. Det at hun selv kan velge, og at hun selv bestemmer, påvirker hvordan hun og ungene har det.

Når en mister roller, kan det være vanskelig, spesielt hvis en ikke har fått forberedt seg. Både det at vi skal bli pensjonister og miste våre foreldre, er noe vi til en viss grad kan være forberedt på. Selv om vi ikke fullt ut vet hvordan det blir, vet vi likevel at den dagen kommer. Når ting skjer naturlig i livsløpet, har vi på en måte anledning til å forberede oss. Ved en skilsmisse kommer en opplevelse vi ikke var forberedt på, og det er de rolletapene som kommer uventet, som er de verste. Å miste roller kan være veldig vanskelig, det gjør noe med identiteten, og i tillegg til å miste blir en utsatt for krav om å påta seg nye roller.

Informantene opplevde at de måtte gjøre ting, som mannen tradisjonelt tar ansvar for. De opplevde at de har måttet gjøre ting de aldri har måttet gjøre før, og at de mestret ting de kanskje ikke trodde de kunne før. Det gjaldt både praktiske ting som har med bil, håndtering

av verktøy og det å styre egen økonomi. Roller som mannen hadde før, må en nå ta ansvar for selv. Noen av informantene syntes og at det var viktig å vise for seg selv og for andre at de klarer seg selv.

Ja, en gang trodde jeg at det bare var en mann som kunne gjøre det, ja, en må jo ordne opp, skifte dekk på bilen, klatre høyt, ordne opp, betale regninger, male huset, ting som du ikke gjorde før, som du faktisk oppdager at det går jo helt fint. Men så er det som i mitt tilfelle, har blitt fortalt det at du kan ingenting, du vet ingenting, og da når du på en måte er her, og er oppi det, finner du faktisk ut at du er ganske god på mange ting. Kall det en frihetsfølelse.

Petra

Petra føler en frihet med alle sine nye roller, og har oppdaget at hun faktisk er god på mange ting, som hun før ikke trodde hun kunne. Petra har tidligere levd i den tro at noen ting var det bare mannen som kunne gjøre, hun ble også i sitt ekteskap fortalt at hun hverken kan noe eller vet noe. Ut i fra det Petra her sier om at hun ble fortalt at hun hverken kan eller vet noe, vil jeg si at hun har vært i en negativ og destruktiv relasjon. Det at hun er blitt alene, opplevd mestring og fått nye roller, har gitt henne et nytt syn på seg selv. Hun ser nå at hun er flink.

Rollen i forhold til å være sosial og hvordan man bruker venner, blir forandret ganske radikalt når en blir alene. En merker at den tosamheten en har vært i, har medført at en alltid hadde noen å være sosial sammen med. Samt det at partneren faktisk var den nærmeste fortrolige. For det første har tap av dette har gjort at kvinnene må forandre på det å ta initiativ, for å være sosial. For det andre, forteller de at de deler mer fortrolige ting med nære venninner enn de gjorde før når de hadde ektemann. Så hvem du er med andre, forandres. En har måttet sprengte noen grenser i forhold til å ta tak i eget liv, en bygger tettere relasjoner til venninner når en ikke har partner.

Spesielt til det å være sosial. Det tror jeg er det største. For jeg er ikke ekstrovert, jeg er introvert. Så det er liksom det å ikke bli sittende i stolen, og lure på hvor verden snurrer henne. Faktisk komme seg ut, være litt aktive, gjerne få et nytt nettverk, nye venner, følte aldri vi var så supersosiale, følte tiden gikk til hverdag, små unger. Og han var mye på jobb. Jo, det å skape et nytt nettverk har krevd noe. Jeg har måttet vise mer av meg selv.

Berit

Det å møte mennesker som enkeltperson, og ikke som par. En annen relasjon til ungene som enkeltperson. Du får en annen relasjon til ungene enn som par. Jeg føler jeg får et mye mer personlig forhold til mine egne unger. Og det får de jo av begge sine foreldre faktisk. Det blir annerledes enn når du var et par. Og det gjelder også

relasjonene til andre, du får en mye mer personlig relasjon til andre, når du ikke er par. Lurt å ikke være et par, det gir en ny dimensjon til relasjoner (latter).

Alma

Jeg har måttet være kreativ, lage mine egne tradisjoner, og det har jeg gjort, og det er bra. Så julen er sikret.

Lone

Som vi hørte om Lone tidligere i oppgaven, ble hun som hun selv sa deprimert hver gang det nærmet seg jul og sannen, slik hadde hun det i tre år. Som hun selv sier, har hun måttet være kreativ, hun har med tiden laget nye tradisjoner. Jeg tenker at overgangen til det reetablerte liv handler om forskjellige trinn i en overgangsprosess og dermed skjer den personlige transformasjonen på flere plan og i etapper.

Kvinnene i min oppgave har måttet ta tak i livet, for å få en ny struktur ved flere sider av livet. Det å påta seg nye roller har vært helt nødvendig for å tilpasse seg den nye situasjonen, og for å sikre seg et helt og fullstendig liv. I følge Webbs sorgfaseteori i skilsmissem i kapittel 3.2., vil jeg si flere av handlingene til kvinnene, deriblant Lone sin handling om å få tradisjoner på plass viser at kvinnene er i stadiet 9 som omhandler planlegging. I denne fasen handler det om å skape en positiv erfaring. Dette er en fase som varer over en lengre periode, og hvor en møter nye utfordringer i rykk og napp. Ved at kvinnene er kommet så langt i sorgprosessen, de har akseptert og forsonet seg med situasjonen, gjør at en lettere klarer å se positivt på ting, og dermed også lettere finne løsninger.

Har du hatt behov for å skape deg en ny identitet?

Det å bli skilt medfører, som en har sett, flere store og små forandringer i livet. Det å skifte status fra gift til skilt medfører endring av både sosial status og selvilde. I denne situasjonen må en ta opp til vurdering, hvem er jeg nå sett utenfra? Og en går også i seg selv for å finne ut hvem en er nå som skilt.

Jeg har hatt mange ideer i hodet da jeg var gift om hvordan verden var og så ut. Hva man gjorde og ikke gjorde. Men nå opplever jeg at jeg tenker ganske mange andre tanker. Nye tanker i forhold til mange ting. Så det betyr nok at identiteten endres, og at opplevelsen av deg selv også endres. Jeg har jo aldri trodd at jeg skulle være sammen med en annen mann i mitt liv, enn han jeg var gift med. Og dette tenkte jeg ikke at jeg kom til å tenke nytt i forhold til det. Det trodde jeg faktisk ikke jeg kom til å gjøre, i hvert fall ikke så fort. Om jeg har fått en ny identitet? Vel, heldigvis så lever jeg i en annen tid enn det min mor gjorde. Jeg føler ikke at jeg har vært «Fru» på den måten, selv om vi var tosomme, har jeg alltid hatt min identitet, egen yrkeskarriere, eget liv og egne venninner. Så jeg opplever ikke sannen sett at jeg må skape en ny identitet, slik mor måtte da hun ble enke. Jeg tror

faktisk hun måtte det, for før hadde hun bare vært fruen til mannen sin. Og så ble hun plutselig en egen person, og den forskjellen var nok større i en annen generasjon, enn min. Jeg tror identitetskrisen var større i forrige generasjon. Tross alt er det mye mer vanlig å skilles i dag, eller bli alene. Og så er det andre i samme situasjon som en kan relatere seg til. Det betyr ikke at det ikke blir forandring, men en har rollemodeller. En har kanskje venninner som har blitt skilt, der er noen å forholde seg til. Til å skape en ny identitet sammen med. Jeg tenker da mor ble alene for 30 år siden, tror jeg det var en ganske ensom prosess. Jeg tenker det er enklere i dag, fordi vi har andre som har vært gjennom det samme, selv om det ikke blir likt, det blir jo aldri likt.

Alma

Almas erfaring i forhold til at identiteten forandres, er at da hun var gift, hadde hun sin oppfatning av hvordan verden så ut. Dette er nok likt for mange. Vi speiler oss i de omgivelsene vi er i, når den opphører eller forandres får vi nye speil. Det oppstår en trang til å få orden på det nye. Som Alma har erfart, får det å bli skilt en virkelig til å tenke nye tanker. Hun påpeker at opplevelsen av seg selv endres. Hun sammenligner hvordan det var for hennes mor å bli alene for 30 år siden og seg selv i dag. At identitetskrisen var større i forrige generasjon enn i dag. I dag har vi flere vi kan relatere oss til som er i samme situasjon, vi har rollemodeller, venninner som er skilt, noe å forholde oss til, noen å skape en ny identitet sammen med.

Ja, på en måte, men jeg føler at jeg har prøvd å finne tilbake til den identiteten jeg hadde før jeg giftet meg. Og den tror jeg at jeg har funnet, bare at jeg har flere års erfaring. Så jeg tror, jeg har så mye i sekken, og det kan jeg dra nytte av. Jeg var trist, og hadde et enormt sinne. Og nå er jeg sosial, jeg er blid, jeg kjenner at jeg er kjempelykkelig, det er en deilig følelse. Jeg er mye sikrere på meg selv. For da jeg var der inne, mistet jeg mye selvtillit. Da jeg ble alene møtte jeg skikkelig veggen etter et år. Og da gikk jeg til psykolog, og den psykologen hjalp meg å finne tilbake til Dorte, men du blir aldri den samme Dorte. Nei, du vil bli like glad igjen, men du vil få mer i sekken som du vil dra nytte av. Jo, han fikk rett. Han bygde opp selvtilliten min, sammen med mange utrolig gode venner og kollegaer.

Dorte

Jeg er blitt rausere, jeg tror hvis du har nådd bunnen selv, kommer du styrket ut, med ny kunnskap og innsikt. Før likte jeg best å være sammen med par, men nå betyr ikke dette så mye, jeg er mer med de som betyr mye for meg. Jeg henger meg ikke oppi bagateller lenger, ikke i det hele tatt.

Jeg er mye gladere, jeg vet hvem Lone er, det var en periode i ekteskapet hvor jeg spurte hvem er Lone, jeg hadde ikke svar. Jeg visste jeg var mor, kone, datter, svigerdatter osv. Men hvem jeg var, hun var borte. Men nå er hun tilbake, sånn som hun var når hun var 18 år. Føler meg veldig tilstede i eget liv.

Lone

I motsetning til Alma, som sa at identiteten er forandret på grunn av nye tanker, har Dorte og Lone mer måttet gå i seg selv for å finne ut hvem de egentlig er. Dorte hadde opplevd at hun hadde mistet mye av selvtilliten i ekteskapet, hun var både trist og sint. Lone hadde opplevd at hun ikke lenger visste hvem hun var, hun var klar over rollene sine som mor, kone, datter og svigerdatter, men hvem hun egentlig var, var uklart. Både Dorte og Lone har funnet seg selv, den de var før de giftet seg. De har på sett og vis mistet seg selv i ekteskapet, og funnet identiteten de hadde som unge. Det kan se ut som både Dorte og Lone i sine ekteskap har påtatt seg nye roller på flere arenaer, og vært veldig tilstede i disse. Dette førte til at det ble lite tid til overs til å ivareta seg selv. Det å bli skilt, nå bunnen, tilbringe tid alene og tilbringe tid i nye relasjoner, fører til at en ser annerledes på seg selv, enn da en var i et ekteskap som utviklet seg i negativ retning. Lone påpeker at det å ha nådd bunnen, gjør at du kommer styrket ut av det med ny kunnskap og innsikt. Dorte påpeker noe av det samme, etter å ha møtt veggen, og bygget seg opp igjen, føler hun at hun har mye i sekken som hun kan dra nytte av.

Ansvar for eget liv, helse, økonomi, jobb og status

På spørsmålet om informantene selv må sørge for å være sosial, svarte alle ja på dette. Selv om mye har gått seg til etter som tiden har gått, mente alle at de tok initiativ på en helt annen måte enn før. Flere av kvinnene har en venninnegjeng som de gjør ting sammen med, og disse venninnene er også flinke til å sette ting i gang. Men flere påpeker likevel at det er veldig viktig å være aktiv selv.

Ja, jeg føler at jeg har ansvar for det selv. Men det er jo mennesker rundt meg som har hjulpet meg, vært flinke å be meg. Men jeg føler det er mitt hovedansvar.

Jeg føler at jeg må være på tilbudssiden selv. Ikke bare lene meg tilbake og tro at alle ber meg. Jeg tar ansvar, er aktiv.

Line

Ja, det må jeg, er blitt flink til det. Men jeg har mange skilte venninner, så de setter også ting i gang. Så vi er en gjeng som finner på ting. Det går veldig fint, det har liksom gått seg til.

Lone

Da vi kom inn på helse, hvordan kvinnene tar vare på helsen sin, ble det litt latter, og kommentaren fra flere var at det kunne jo vært bedre. Alle informantene var opptatt av helse, tre gikk regelmessig på organisert trim, tre var ivrige turgåere og to brukte tid på tur og

jogging. Riktig kosthold, nok søvn og lykke var også viktige faktorer for et sunt liv i følge dem.

Er periodejogger. Prøver å få gått litt turer. Og er opptatt av å holde vekta og få nok søvn.

Tenker at lykke er ganske helsebringende, så det å ha et kjekt liv, være med kjekke folk og ha et bra innhold i hverdagen er det som gjør meg glad.

Lone

I forhold til trim og helse tror jeg ikke kvinnene peker seg noe særlig ut i forhold til befolkningen forøvrig. De aller fleste uansett situasjon prøver å gjøre de rette valgene i forhold til kosthold og fysisk aktivitet. Lone legger også til at lykke er ganske helsebringende, det å ha et bra innhold i livet, og det å omgås kjekke folk. Men noen av kvinnene hadde tenkt helse også i forhold til det å være alene.

Jeg kjenner en del kvinner i min alder som har fått kreft, det synes jeg er skremmende siden jeg er alene. Jeg har snakket med mamma og pappa om dette, at hvis det skulle skje så flytter jeg inn til de. Det syntes de var greit. Kan ikke se for meg å være dødssyk og alene.

Lone

Jeg vet ikke om jeg er mer opptatt av helsen min enn jeg var før, men jeg er mye mer klar over at jeg er avhengig av min egen helse. At jeg ikke har noen støtteperson i nærheten. Det er jeg veldig klar over.

Alma

Nei, jeg tenker ikke så mye på at jeg skal bli alvorlig syk. Men det jeg syns var nifst var å reise på ferie alene med barn, uten en voksen ekstra. Det å skulle reise alene med barnet mitt, hadde vært veldig redd det skulle skje meg noe, og så var hun alene. Men selvfølgelig føler jeg jo, jo jeg tenker litt på det å bli syk, men jeg tror jeg tenkte like mye på det som gift. For den tanken kommer jo når du får barn, for før det tenker du ikke så mye på hva som kan skje deg. En blir redd for at barnet skal måtte vokse opp uten deg, for du vet de trenger deg.

Emma

Lone har i forhold til sin egen helse og at hun er alene, allerede alliert seg med foreldre hvis hun skulle bli syk. Tanken på å være dødssyk og alene virker som en skremmende side for Lone, og har gjort at hun har måttet lage en plan i tilfelle hun skulle komme i en slik situasjon. Alma har og tenkt på at hun er mye mer avhengig av egen helse, siden hun ikke lenger har en støtteperson ved sin side som da hun var gift. Emma hadde ikke følt på dette i forhold til seg selv, men i forhold til ansvar til barn. Det å reise på ferie alene med barn, hadde gjort henne veldig sårbar, i tilfelle noe uforutsett skulle skje henne, og da å vite at barnet hennes står alene

i et fremmed land. Emma mente at følelsen egentlig kommer med det å få barn, en blir redd for at barnet skal måtte vokse opp uten mor. Men det å reise, uten en ekstra voksen, gjorde ansvaret tyngre.

Økonomisk mente alle at det var annerledes nå når det var kun en inntekt. Tre påpekte sterkt at de aldri skulle dele økonomi med noen igjen, to påpekte at det til tider kunne være ganske tøft økonomisk å være alene. Alle kvinnene mente at de klarer seg bra. To påpekte at de faktisk har mer nå enn i ekteskapet.

Det har til tider vært tøft, jeg har vel en tendens til å bekymre meg mer enn nødvendig. Men jo det er dyrt å bo alene, samfunnet er liksom lagt opp til at vi skal være to om utgiftene.

Lone

Jeg ser på økonomien som mitt personlige ansvar. Og jeg er veldig, veldig sikker på at jeg ikke kommer til å blande økonomi med et annet menneske. At jeg ser på det å stå på egne bein, og økonomisk selvstendighet som et must, og at jeg aldri kommer til å gi slipp på den selvstendigheten som jeg har i dag. Jeg kommer aldri til å sette meg i en situasjon der jeg på en måte blander økonomi med noen igjen.

Alma

Jeg lurte også på om mine informanters nåværende jobbsituasjon hadde endret seg i forhold til før skilsmissen. For tre av mine informanter har det blitt til at de gjerne kunne være lenger på jobb, de trenger ikke spurte hjem, for det er ingen der allikevel. Egentlig syntes de det bare var positivt, fordi dette ville vært arbeid de måtte gjort hjemme hvis de ikke hadde gjort det på jobb. En av kvinnene hadde hatt lyst på ny jobb lenge uten å tørre å skifte. Fordi hun er redd for å bli den med lavest ansinitet i firmaet, og i tilfelle oppsigelser, ville hun da vært første mann ut, og dermed kommet i en økonomisk klemme, noe hun ikke har råd til. Hun mente selv at hvis hun hadde hatt mann, ville hun ha skiftet jobb for mange år siden. For da ville det ikke blitt krise hvis hun skulle ende opp mellom to jobber i en periode. En av kvinnene hadde jobbet mye mer før, hun hadde skiftet jobb, fått kortere arbeidstid og høyere lønn. En annen kvinne hadde gått fra deltidsjobb til heltidsjobb en god stund forut for bruddet, for hun hadde hatt en følelse av at noe kom til å skje.

Det å være alene med ansvar for økonomi gjør en nok mer sårbar med tanke på at noe skulle gå galt. Det er tross alt ikke en der å lene seg til i en overgangsfase. Og det vil klart være økonomisk strammere med én inntekt enn to. Jeg har som sagt basert mine intervjuer på Stavangerregionen, og dette er som kjent en region hvor det er dyrt å bo, spesielt er boligmarkedet svært dyrt, og mange opplever å sitte med høye boliglån og boutgifter. Selv om

det er vanskelig for mange, viser forskningen at norske kvinner er blitt økonomisk uavhengige, også skilte kvinner. De norske skilte kvinnene er de mest økonomisk likestilte i hele Europa. Kvinner i Norge taper omtrent like mye av sin inntekt som sine tidligere menn. Hvis vi sammenligner oss med Storbritannia, ser en der at menn får en bedre økonomisk situasjon enn kvinner ved et samlivsbrudd. Det norske velferdssystemet virker utjevne i forhold til inntektsforskjellene mellom kjønnene, blant annet ved at den som har barneomsorgen, får støtte.

Ikke annet enn at jeg blir med på flere lønningspilser og andre sosiale kvelder.

Ja og så skynder jeg meg ikke hjem sånn som før, der er ikke noen som venter likevel.

Lone

Lone ble etter skilsmissen med på flere sosiale tiltak med arbeidskollegaer enn hun hadde gjort som gift, både sosiale kvelder av ymse slag og den såkalte lønningspils. Hun hadde alltid skyndet seg hjem fra jobb da hun var gift, men nå hadde hun barn kun annen hver uke. Når ingen ventet henne, satt hun ofte igjen etter arbeidstid og snakket med kollegaer rent sosialt. Dette var en morsom og sosial greie hun hadde vendt seg til og som hun satte pris på. En herlig avslutning på arbeidsdagen.

Hvordan ser du selv på den livsfasen du er i?

Jeg ønsket å finne ut i hvilken grad informantene var kommet der de skulle være, eller om det var mangler i livet som ennå ikke var på plass. Gjennom samtalene med mine informanter gikk det opp for meg at ingen, på tross av at de hadde måttet dele sitt bo, hadde ønsket, eller på noen måte strebet etter å øke eller bedre sin materialistiske levestandard for å bygge opp noe som de hadde hatt før.

Jo, den kunne bare stoppet opp nå. Hadde ikke trengt å bli eldre. Men jeg kjenner at ungene begynner å bli så store, det er ikke lenge før de flyr fra redet. Plutselig sitter jeg her alene, jeg savner vel en venn, en kjæreste. Jeg har det veldig gøy.

Dorte

Ser lyst på den. Det er det at ungene har det fint, og at jeg har en eks som det fungerer med. Selv om der er ting vi ikke ser likt på, men så har vi funnet et nivå som er greit. Så det går veldig greit. Jeg er litt sånn, så lenge ungene har det greit, så er det greit. Så er det, det at de begynner å bli større. Så jeg føler vel at det stadiet jeg er i nå, er sånn egotid. Kan begynne å gjøre ting bare for meg selv.

Berit

Lone har nok kjent mer på friheten i enn Dorte og Berit, Lone har en ordning med sin eksmann om at de har barnet annen hver uke. Dorte og Berit har andre ordninger, som gjør at de har ungene oftere. Dette har gitt Lone en kanskje en helt annen frihet til å gjøre ting for seg selv.

Spennende og herlig. Det er liksom nå jeg har ungdommen min, og bonusen er at jeg er voksen ungdom. Har lyst å gjøre mange kjekke ting, lære nye ting, reise, ja, jeg er åpen for det meste.

Lone

Informantene ser ut til å leve et liv som de er veldig fornøyde med. Det handler mye om frihet og at de har det kjekt. Dorte og Berit merker at barna har blitt eldre og at dette gir mer rom for egotid som Berit kaller det.

For mange av mine informanter, de som hadde mindreårige barn da de ble skilt, har deres lykke ikke bare vært basert på hvor langt de selv har kommet i det reetablerte liv, men barnas lykke har også vært en viktig faktor for at mor er fornøyd. Selv om Dorte lever et liv som hun er svært fornøyd med, ser hun også fremover, at hun blir alene om ikke så lenge, med at ungene flyr fra redet. Hun sier selv at hun savner en kjæreste. Informantene opplever stort sett at livsfasen de er i er bra, og at den innehar lykke og frihet.

Mine informanter har tatt ansvar for å få et lykkelig liv, de er glade for det de har, de er lykkelige med sine barn og lykkelige med sine venner. Ting har falt på plass og deres positive handlinger har gitt dem et liv de trives med.

Hvilke faktorer har bidratt til at du kan si du er reetablert?

Med dette spørsmålet ønsket jeg å komme i dybden på hva kvinnene selv mente var de viktigste grunnene til at de følte seg reetablert.

Det tror jeg er en indre prosess, en indre reise. En kamp hvor en skal forstå alt det nye, og hva du skal gjøre med det.

Men det å ha barn, venner, jobb og familie er veldig viktig. Samt det å bo seg inn i det nye hjemmet sitt.

Lone

Lone sitt svar på hva som har bidratt til reetablering, har to viktige komponenter i seg, disse går også igjen hos de andre informantene. Det er på det indre plan, å komme seg gjennom alle omveltningene, kampen om å forstå som Lone sier. Og den ytre faktoren som vi allerede har fått med oss, er viktigheten av nettverk, barna, venner, jobb og øvrig familie. For Lone har det

også vært en prosess å bo seg inn i sitt nye hjem. Lone hadde flyttet fra enebolig med stor hage hvor hun hadde bodd i nesten 20 år. For henne var omveltningen med å flytte ganske stor. Hun måtte flytte fra alt hun hadde bygget opp, og etablere seg på nytt i en leilighet, som hun følte hun måtte fylle med liv.

Føler du deg vel integrert i eget liv?

Jeg ønsket her å finne ut om informantene følte seg som en del av helheten og om de følte at de hadde funnet sin plass.

Ja nå, men det har tatt tid. Og det har vært mer enn en gang at jeg har tenkt at jeg trenger psykolog. Har hatt det pyton, og det er mildt sagt.

Det å være integrert i meg selv, tror jeg har funnet det livet jeg skal ha. Er fornøyd med det jeg har, det jeg får til, tilbakemeldinger og ja. Tror det handler om prosess, hvor ting faller på plass inni deg, og ting faller på plass rundt deg.

Lone

Ja, jeg klarer meg veldig bra. Ja, jeg er fornøyd, mens jeg likevel har en tanke om at det var ikke sånn det skulle bli. Jeg er fornøyd med venner, trives på jobb, hadde trivdes ennå bedre hvis det var bedre betalt. Familie og barn har jeg det bra med. Men trives egentlig i eget selskap, og klarer for det meste alt. Men av og til så kjenner jeg at det kunne vært godt å kripe inn i armen til noen. Og latt noen andre fått lov til å rydde opp for deg og ta litt ansvar. Og alle de tingene som du ikke liker å gjøre, som du bare må gjøre, fordi det er ingen andre som gjør det for deg. Som kanskje er litt mer sånn manning å gjøre.

Emma

Alma føler seg og integrert i seg selv slik som Lone og Emma. Men selv om Alma sier at hun gjør det, påpeker hun også at det betyr ikke at alt er helt i orden.

Ja, det gjør jeg. Alt er ikke greit, men det var ikke mer greit da jeg var gift. Nei, men jeg føler at livet er slik det skal være. Jeg føler at jeg har mitt eget fotfeste, mitt eget liv. Frihetsfølelsen ganske berusende. Det at det er ingen som lurar på når jeg kommer hjem, eller hva jeg skal gjøre, jeg kan gjøre akkurat det jeg selv vil. Jeg kjenner at jeg setter veldig pris på det.

Alma

På spørsmålet om kvinnene føler seg integrert i eget liv, svarer alle ja, men tilleggssvarene er noe forskjellig. Lone ser på situasjonen som at ting har falt på plass inni seg, og at ting har falt på plass rundt henne. Alma påpeker at selv om hun er integrert i seg selv, er ikke alt greit, men at det var det heller ikke da hun var gift. Hun føler sterkt på frihetsfølelsen som ganske

berusende. Emma forteller at hun trives godt i eget selskap, og klarer for det meste alt. Selv om Emma har akseptert sin skjebne og lever et godt liv som hun er fornøyd med, tenker hun også at det ikke var slik livet skulle bli. Og at hun til tider savner en partner til å være nær og dele ansvar med.

Hvilke personer eller aktiviteter er viktige for å øke denne følelsen av integrasjon?

Det kom veldig tydelig frem hva som gir følelse av integrasjon, hovedfokus var her helt klart barna, venner og familie.

Det er jo litt hvordan jeg har det i forhold til ungene. Det er jo det viktigste.

Jeg har et nettverk, familie. Ikke at de hjelper meg og sånn men at de er der. Jeg liker å ha de i nærheten, snakke med de og sånn. Og så har jeg et nettverk av folk som er i samme situasjon som meg selv. Og det er jo og veldig greit. Så unger, familie og venner er det som gjør at jeg har det bra.

Berit

Venner, barn og familie.

Emma

Det er summen av alt jeg gjør sammen med barna, venner og familie. Og jobben er et veldig viktig holdepunkt. Men det å være kreativ, det å utvikle seg er også viktig for meg.

Lone

Berit, Emma og Lone trekker fram barna på en annen måte enn Alma. Da Alma ble skilt, var ungene voksne, og flyttet hjemmefra. Da de tre andre kvinnene ble skilt, var barna ganske små, og dermed har de vært en mye større del av hverdagen.

Alle relasjonene som står meg nær, er viktige i forhold til det. Det er viktig å føle tilhørighet og sammenheng i livet, og før var det ektefellen som hadde en sånn type forankring for meg. Og nå har det på en måte blitt venninner, som har fått en annen betydning. Jeg har aldri hatt venninner som har vært nærmere meg enn mannen min. Og jeg vet ikke om jeg egentlig har det i dag heller. Men det er på en annen måte, jeg har begynt å gjøre ting sammen med andre på en annen måte enn før. Jeg har funnet ut at det er ganske greit, men jeg har også funnet ut at det er ganske krevende. Jeg synes det var veldig praktisk å være gift.

Alma

Kort sagt er det barna, venner og familie, altså det å ha et nettverk som gir den største følelsen av integrasjon. Som vi har sett, hadde venninner stor betydning i liminalfasen, og det samme gjelder for integrasjonsfasen. Alle informantene har vært åpne for sosial samhandling, de har beholdt noen relasjoner fra tidligere tider, men har også vendt seg utover, og skapt nye

relasjoner. I tillegg til barn, venner og familie, hadde Lone også jobben som et viktig moment i integrasjonsprosessen. I tillegg var Lone også opptatt av det å være kreativ og utvikle seg.

Hvordan ser du på deg selv som skilt?

Med dette spørsmålet tenkte jeg det kunne være spennende å finne ut om endringen av status hadde medført at informantene følte seg mindreverdige, annerledes eller følte skam på noen måte. Som vi vet fra historien, var det ganske skambelagt å bli skilt før.

Ekteskap var en obligatorisk inngangsbillett til familiedannelse og en garanti for forpliktelse og varighet. Ekteskapet var for livet og det var monogamt, velsignet av kirken og godkjent av staten. Familien var ekteskapets begrunnelse, samtidig var familie – barn – en naturlig konsekvens av ekteskapet. Kjønn, forstått som biologi, var skjebne. Folk giftet seg for å starte familie, de forble gift fordi de var gift og hadde familie. Ekteskap og familie var en monopolinstitusjon, og det var få attraktive alternativer til ekteskap og familie. Å forbli enslig eller å skille seg ble fordømt og ga lav sosial status. Den gang var ekteskap og familie overordnet og av høyere verdi enn parforholdet eller det enkelte familiemedlems livskvalitet (Moxnes 2004:140).

Av mine informanter var det kun en som hadde følt ubehag ved skifte av status. Hun hadde problemer med å si til folk rundt seg at hun var skilt. Men dette var bare i begynnelsen, og endret seg etter hvert. De andre informantene svarte alt annet enn at de hadde følt det ubehagelig å skifte status fra gift til skilt.

Jeg er veldig fornøyd. Burde nok gjort det før, men var nok ikke klar. Så de årene får bare være. Jeg må bare lage kvalitet over de neste årene. Jeg kaller meg singel. Jeg har rykket tilbake til start. Sånn som på stigespill.

Dorte

Når det ble som det ble, var jo det greit. Men det er jo klart at det har tatt tid til å komme på beina, for å si det sånn. Men jeg ser på meg selv som skilt som, ja, jeg er meg. Hvis folk skulle se negativt på det, så tror jeg ikke folk gjør det. For det er så vanlig i dag, det er faktisk det. Det er litt sånn at, ups, nå er de og skilt. De og, og jammen naboen og.

Petra

I forhold til min eks, så følte jeg at jeg fungerte som en mor for han. Så heilt isolert bare i forhold til meg så følte jeg at jeg slapp mye arbeid (latter). Jeg vet at datteren min er veldig stolt av meg, hun sier du mamma klarer jo alt. Da datteren min bodde i Hellas i noen måneder, og jobbet der som guide. Da hun flyttet hjem igjen, skulle begynne på skole her, så dro hun med seg en greker her. Og det ble jo en sånn gresk tragedie da (latter). Til slutt fikk vi i hvert fall satt han på flyet hjem igjen. Men min datter var knust, du kan si det var et sånt hat-kjærlighetsforhold. Og så satt hun og gråt, hva skal det bli av meg, jeg kommer aldri til å treffe noen. Og det er

da min sønn sier til henne, jammen du, bare se på mamma, hun har god jobb, hun har kjøpt hus, du trenger ikke en mann.

Jeg skulle jo ønsket for ungene sin del at de vokste opp med mor og far i samme hus. Selvfølgelig, det er jo ingen som drømmer som liten, at når jeg blir voksen da skal jeg bli skilt.

Når det går som det går, så må du jo bare. Men jeg tror jeg har klart å fri meg fra den der samvittigheten, som spesielt damer går med, den der at du skal ha dårlig samvittighet. Jeg føler nesten at det blir pålagt deg av samfunnet, du skal ikke ha det altfor kjekt. For da er du ego. Men jeg har kommet til det at jeg gjør mye bra for ungene mine, jeg følger de godt opp. Og da skal jeg være fornøyd med det. I steden for å gå å tenke på at du kunne gjort litt mer. Men jeg har klart å snu det, jeg gjør jo faktisk mye mer enn hva mange andre gjør. Jeg har blitt litt lay back.

Berit

Av mine informanter var det kun Berit som tok opp dette med dårlig samvittighet og egoisme. Dette fikk meg til å tenke over hvorfor det bare var hun, og ingen av de andre informantene som var opptatt av dette. Berit er den yngste av mine informanter, hun er sent i 30-årene, de andre informantene er i 40- og 50-årene. Det kan se ut som kvinner i 20- og 30-årene sliter mer med samvittighet i forhold til barn og heim enn kvinner som har en del år ekstra på nakken.

Hvordan påvirkes du av tilbakemeldinger fra nære omgivelser?

Jeg ønsket med dette spørsmålet å få vite noe om hvordan utenforstående kommenterer den skilte. Spørsmålet er om skilte blir sett på som litt annenrangs siden de er alene.

Det var vanskelig å få aksept akkurat da det skjedde. Jeg husker sånn som foreldrene mine sa det at de tingene som jeg brukte som oppsigelsesgrunn, var ikke gyldige (latter), for de burde jeg ha visst om han fra før av. De trykte litt på meg, om at dette var egoistisk. At jeg måtte gå flere runder, men da hadde jeg allerede gått flere runder. Og det dukket jo i grunnen bare opp mer grums.

Jeg vet ikke hvordan de nærmeste ser på meg, kanskje det er jeg selv som har skiftet syn på meg selv. Eller om de faktisk har det. Jeg merker nå er det faktisk mer sånn, både fra familie og venner mer skepsis, skal du treffe en ny. Tenker vel ikke på å flytte sammen med han, du fungerer jo så bra sånn som du har det. Det har jeg opplevd litt, at folk vil ha meg singel. Og av og til føler jeg blant noen venner at jeg er det single alibiet deres. Meg kan de gjøre sånn og sånn med, Berit er alene, da må jeg være med henne litt.

Berit

Det er ingen som har noe imot. Men i forhold til gamle venner, tror jeg ikke de ser meg på samme måten som før. Jeg har fått en annen rolle som skilt, en usynlig person for de. Det kommer helt an på hvilke setting du er i. Jeg har ramlet ut av mange sånne sosiale greier, fordi jeg har blitt alene. Men det betyr ikke at de ikke aksepterer at jeg er skilt, men de omgås par. Jeg tar det ikke personlig.

Alma

Alma har en fin måte å se sin nye situasjon på, hun snakker om rolleforandring. Slik jeg oppfatter det, er det en ganske sår situasjon hun er kommet opp i. I tillegg til å bli skilt, opplever hun også å bli ekskludert fra de parene hun har hatt omgang med i årevis.

Ja, det gjør jeg, tror folk synes jeg er ganske så oppegående og flink. Jeg får tilbakemeldinger på at jeg mestrer tilværelsen veldig godt, og at jeg er morsom, finner på mye løye. Mye latter rundt meg.

Lone

Berit opplevde at det var vanskelig å få aksept i begynnelsen, da bruddet oppstod. Hun var den som gikk ut av forholdet, og hun fikk høre at det var en egoistisk handling. Berit er noe usikker om det er hun selv eller andre rundt som har skiftet syn på henne. Men i hvert fall har hun fått tilbakemelding på at de rundt syns hun fungerer bra alene. Lone er ei dame med godt humør, og hun har fått tilbakemeldinger fra sine omgivelser om at hun mestrer tilværelsen veldig bra.

Alle mine informanter opplevde tilbakemeldingene som helt ok, ikke noe alarmerende negativt. Men angående roller, ser vi at det foregår noe. Berit snakker om det single alibiet, her kan en ikke alltid være sikker på om gifte venninner tar seg fri en kveld fra ektemann, for å være med den single, eller om det ligger andre motiver bak. For eksempel kan det hende at den gifte faktisk ønsker en frikveld fra ektemann, og heller vil ut på byen og flørte litt. Den single blir alibiet for at noen skal slippe hus, mann og barn for en stakket stund. Det er da lett å bruke den single, og det er ikke bare Berit som har opplevd dette. Erfaringsmessig vet vi at det ligger en forventning fra samfunnets side at voksne skal være i par, og at omgivelsene rundt den single er opptatt av at hun skal finne seg en ny mann. Berit har opplevd å føle på at folk vil ha henne singel, og på en måte vært negative til at hun skulle etablere seg med ny mann.

Alma har også kjent på dette med rolle, hun mener at hun har fått en annen rolle som skilt, hun er blitt usynlig i forhold til parvennene, hun har ramlet ut av noen av sine tidligere relasjoner. Disse parene har ikke noe imot henne, men de regner rett og slett ikke med henne lenger nå som hun er alene. De omgås bare par.

Får du aksept på at du er alene, og blir du og din livsstil tatt på alvor?

Alle mine informanter opplevde å få aksept på det å være alene, de følte alle at deres livsstil ble tatt på alvor. At mine informanter som nå er single, har en bakgrunn som gift og har barn, vil jeg tro stiller seg ganske annerledes enn single kvinner uten denne bakgrunnen. Tradisjonelt har kvinnen blitt definert gjennom det å ha familie og mann. Dette henger noe igjen selv om det i tillegg forventes at kvinnen skal realisere seg gjennom utdanning og jobb. Jeg vil tro det er mer press på kvinner som ikke har hatt «pakken», om å få seg mann og barn. Nå er det slik at mine informanter har barn, hjem og jobb, ting er på plass. Men i avsnittet under skal vi se at selv om ting er på plass, opplever informantene at det er forventninger utenfra om at de bør få seg en ny mann.

Er det forventninger om at du bør få en ny mann?

Det jeg har sett i sosiale settinger, er at single av og til blir samtaleemne, og ofte handler det om denne mannen som mangler. De følgende informantene bekrefter denne holdningen.

Ja for noen. Føler noen har de forventningene at....., og kommer med råd.

Line

Ja, (latter), faktisk en del som maser på at nå må du, eller ikke må, men har du truffet en. Både familie og venner gjør dette. Jeg tenker og at de gjør det fordi de vil at jeg skal få et normalt liv.

Petra

Ved et ekteskapsbrudd ser en ofte at foreldre også tar bruddet veldig tungt. Som vi ser ut ifra det både Dorte og Emma forteller, ønsker foreldrene at deres døtre skal finne seg en ny mann.

Ja, men jeg kjenner ikke presset. Min mor og min far ville likt det, men de stresser ikke.

Jeg stresser det kanskje mest selv, hva er det som feiler meg siden jeg ikke finner noen. Men har ikke fått panikk ennå, toget er ikke kjørt ennå.

Dorte

Ja, veldig store forventninger. Til og med fra barnet mitt, familien, spesielt foreldrene mine, de ønsker og håper mer enn jeg faktisk gjør selv. Det er ganske irriterende, for de klarer ikke forstå at det er greit som det er. Det største problemet er faktisk økonomien, hadde det ikke vært for økonomien, så hadde jeg ikke tenkt på en mann (latter). Da ville jeg bare hatt kjæreste.

Emma

Akkurat dette er interessant, for det er nok slik som Petra sier, at vi er opptatt av normalen, og majoriteten av den voksne befolkningen lever sammen med en ektefelle eller samboer. Det eksisterer nok derfor en oppfatning om at det er det normale. Kjernefamilien og parforholdet er idealet for de fleste, selv om vi vet at det i dag er mange andre slags forhold og familietyper som fungerer bra. Som vi kan se ut fra svarene informantene gir, er det barna, foreldre og en selv som har ønske om at en skal finne seg en mann. Dette handler ikke om en biologisk deadline, for barn har jo informantene, det handler mer om at det er ønsket at informantene skal leve i tosamhet. Det kan se ut som det fra flere hold er forventet, på tross av at skilsmisse er et skjult rite, at integrasjonsfasen skal ende i et nytt forhold.

6.6. Ønske om å gå inn i et nytt forhold

Jeg ønsket å nærme meg i hvilken grad informantene trives å være alene og om hvilke tanker de har gjort seg om det å gå inn i et forhold. I dette spørsmålet var mine informanter relativt samstemte, alle syntes det var greit å være alene, men ønske om en partner hadde alle.

Ja, jeg trives. Men jeg vil ikke være alene i all evighet. Jeg har lyst å ha noen der. Problemet er egentlig hvor mye vil jeg ha noen der. Jeg vil ha i pose og sekk. Jeg vil ha tid til å konsentrere meg om mine unger, venninner og sønn. Og sønn sett så har jeg ikke plass til så mye mer. Jo, jeg har lyst å være to, så noe må jeg skifte ut. Men det å bo sammen, hver dag, år inn og år ut, det trenger ikke nødvendigvis å være det.

Berit

Ja, 80 % av tiden. 20 % kjedsomhet, litt for mange avgjørelser å ta alene, litt tøft økonomisk og at du av og til visste at du hadde noen du skulle reise på ferie med, uten å tenke hva skjer neste år. Og tryggheten, en går jo rundt og tror at det er trygt å ha en mann. Men vet ikke alltid om det er riktig i alle hjem. At det er så trygt at den mannen er der. Utroskap, kranling, spilling på nett, all slags, det er ikke alltid det er så trygt med den der mannen som alle tror. Jeg tror av og til at det er ganske trygt å være alene jeg.

Emma

Alle informantene trivdes med å være alene, men alle savner en kjæreste i livet. Men å gå inn i et forhold som før, hadde de litt forskjellige tanker om. «Brent barn» er et passende uttrykk i forhold til å involvere seg i et nytt forhold. Flere av informantene sitter med opplevelser og erfaringer som de på ingen måte ønsker å gjenta. Noen har svært ubehagelige minner fra et ekteskap som ble oppløst på grunn av svik på en eller annen måte. Noe erfaring har de fått med seg ved å date etter at de ble skilt. Mange av kvinnene mener de har truffet på mye rart der ute. Det å treffe noen i voksen alder er lettere sagt enn gjort. Kvinnene er også blitt vant til å være alene, de har nettverk, klarer seg økonomisk og fikser det meste selv. Den utvalgte må

ha mye å tilby, det handler ikke lenger om kjernefamilien, felles barn og felles økonomi. I forbindelse med et parforhold i voksen alder, hvor begge har sin bagasje, er en ute etter et annet slags forhold enn det en hadde som gift. Hvordan dette forholdet skal være, virket det som om kvinnene ikke helt visste. Dette er ganske interessant, alle visste hva de ikke ville ha i et nytt forhold, men ingen av informantene hadde noen klare definisjoner på hvordan et framtidig forhold skulle være.

Dagens høye skilsmissetall gjør det helt klart skummelt med tanke på å gå inn i et nytt forhold. I tilfelle en skulle gjøre det, vil det ligge en redsel for å gjøre samme feil en gang til. Forskningen viser også at mange velger særbo fordi dette gjør det enklere i forhold til ansvar og omsorg for andre, for eksempel omsorg for barn fra tidligere forhold, eller omsorg og ansvar for hjemmeboende foreldre. Andre forhold kan være basert på økonomi, jobb og at en bor langt fra hverandre. I 2001 gjorde Statistisk Sentralbyrå en undersøkelse for å kartlegge omfanget av særbo i Norge, den viste at 30-35000 par ikke bor sammen med partneren sin, men i særbo. På spørsmål om hva som var den viktigste grunnen til at de var særboere, vektla de fleste enten ønske om større frihet, at forholdet var så nytt eller at de av arbeidsmessige hensyn ikke kunne bo sammen (Levin og Trost 2003: 24).

Kanskje jeg ønsker å finne en mann som er som i drømmen, men den finnes jo ikke. Jo da, med tid og stunder, så har jeg ikke lyst å være alene resten av livet. Jeg har lyst å oppleve å ha en partner. Men om det blir en partner å gifte seg med og flytte sammen med, kanskje, kanskje ikke. Men ønsker en partner å gjøre kjekke ting sammen med.

Emma

Ja men jeg har veldig klare restriksjoner i forhold til ungene. Fram til de blir voksne, så er det de som har førsteretten på meg. Jeg har nok mistet illusjonen om at folk er sammen resten av livet. Det må jeg være ærlig å si. På den måten har jeg kanskje blitt litt ødelagt. Men det er ikke av selve skilsmissen, det er jo egentlig det å være singel etterpå, og alle de rare folkene du møter. Det er jo de som får deg til å miste troen. Når du går ut på byen og treffer kjekke folk, og så viser det seg at de er gifte, der er så mye falskt. Det føler jeg at de tror at fordi du er skilt kvinne, så går du nærmest på alt. At de kan herje rundt som det passer de.

Berit

Jeg har vært i den pakken, jeg stiller helt andre krav nå. Jeg har behov for å være Ia, være med ungene. Samboerskap er helt uaktuelt. Det skal mye til for at jeg tar det steget. Partneren må godta at det er sånn det er. Det tar tid å bygge opp tillit igjen.

Ia

Kanskje er det slik at de som går raskt inn i et nytt parforhold, fikser det med ny partner lettere enn den som har vært lenge alene. Det kan se ut som om den som raskt etablerer seg med ny partner i tokjernefamilien, bygger videre på den modellen som den er kjent med fra sitt tidligere ekteskap. Jeg tenker at de som går raskt inn i noe nytt, viderefører på en måte det de hadde, men nå med en ny partner. Den som har vært lenge alene, kanskje i årevis, har glemt modellen som de levde i, i ekteskapet. Ved å være alene i årevis skapes en ny modell, en alenemodell, hvor det er, eller blir vanskelig å plassere en ny partner.

Mine informanter nevner mange årsaker for hvorfor de er tilbakeholdne i forhold til noe nytt, selv om ønsket er der, er det vanskelig. Hensynet til barna står høyt, det er de som kommer først, en annen viktig faktor er som Berit sier, hun har mistet illusjonen om at folk er sammen resten av livet, og ikke minst sitter flere av informantene med svik i bagasjen, og som Ia sier, det tar tid å bygge opp tillit.

Nå er det da slik at det har vært høye skilsmissetall i årevis, og forskningen viser at det er samfunnsendringer når det gjelder samliv. Så langt som tilbake til 1980-tallet, og kanskje også enda lenger tilbake i tid, ser en at det har oppstått nye par- og bo-modeller. Noen kaller seg særbo, de betrakter seg som par, og de betraktes av andre som et par, og de har hvert sitt hjem. Som mine informanter har også andre hatt personlige årsaker som har gjort at særbo har blitt løsningen på hvordan en best kan få forholdet til å virke bra for alle involverte. Selv om dette har blitt en utbredt form, ser en også her at det ligger en forventning fra omgivelsene at paret skal flytte sammen etter hvert. Bofellesskap er et viktig element, det er fordi man i vårt samfunn har visse normer for hvordan et samliv skal være. «Det betyr at det finnes normative oppfatninger av hvordan vi skal leve sammen og hvordan samliv skal være. Disse allmenne oppfatningene fungerer som sannhetsvitne. Oppfører vi oss i strid med dem, er det også noe som stritter imot oss» (Levin og Trost 2003:67).

Har du prøvd dating på nett?

Det har etter hvert vokst frem et stort marked for nettsted, der single kan møte andre single. En kan se på dette som en moderne form for kontaktannonse. Single kan fylle ut en profil og blir da koblet opp mot andre matchende profiler. Når en blir singel i godt voksen alder, sier det seg selv at muligheten for å treffe en ny partner ikke alltid er det enkleste. Det er ikke lenger like mange arenaer for dette, som i ungdommen. Og mange kvinner jobber i typisk kvinnedominerte yrker, det gjør også de fleste av mine informanter. Muligheten for å treffe en partner i jobbsammenheng er liten. Å treffe noen på bar eller en pub anså også de fleste av mine informanter for svært vanskelig.

Kanskje er det nettopp på nettet en har mulighet til å treffe den store kjærligheten. I det en lager seg en profil på et nettsted, innrømmer en at en har et ønske om å treffe et annet menneske, en er ikke helt tilfreds med å være alene. For mange sitter det langt inne å prøve nettdating, en føler at en bretter ut livet sitt, og at en kanskje virker noe desperat. Av mine informanter var det fire som hadde prøvd nettdating og en hadde lagt inn annonse på Turistforeningens side «Fjelltreffen», også en slags side for å bli kjent med det motsatte kjønn.

Ja da, jeg var der jo bare i 3 mnd. Samtidig så var det så mange rare henvendelser. Det var komisk, når de er 27 år og forteller om lengde på penis, og lesbiske, gifte ville ha kontakt med meg. Nei, jeg tror ikke jeg er tålmodig nok, jeg blir lei av å skrive om meg selv. Der er mye rart, men der må jo være noen skikkelige og.

Dorte

Jepp, ja jeg prøvde det, det var en venninne som sa at det må du prøve. Alle gjør jo det. Så jeg tenkte det kan jo ikke skade. Jeg prøvde et par måneder, datet en som jeg fant ut var på nettet etterpå. Det var jo bare en kort periode, tror han var bitt av basillen, at det kan være det dukker opp noe ennå bedre. Det tror jeg er et stort problem, at folk blir avhengige av det. Mange sosehoder, jeg traff mange, for jeg var redd de ikke var den de utga seg for å være. Jeg ville treffe de med en gang bare for å se om det var noe eller ei. Det er trist på en måte, for han ene jeg traff, han var hyggelig, men utrolig ensom. Så ensom at han hadde mistet alle sperrer, du blir kvalt bare han sier hei til deg, står nesten med kofferten, klar til å flytte inn. Så jeg synes ikke det var noe.

Berit

Dorte og Berit opplevde dating på nett som unyttig og litt dumt, i og med at det var så mange rare mennesker der ute på nettet. De orket rett og slett ikke bruke tiden sin på det.

Alma har nok gått inn i dating på nett verden med et mer åpent sinn enn de andre, eller rett og slett vært heldigere enn Dorte og Berit med hvem hun har møtt på.

(smil) (latter) Ja! Ja det var ok, og spennende. Jeg trodde jo ikke jeg skulle ture å treffe noen i det hele tatt. Og så var det jo knallkjekt, jeg har utfordret meg selv på å tørre å treffe andre i samme situasjon som meg. Jeg oppdaget at det var mange kjekke folk der, som også letet etter noe nytt. Min opplevelse er at det ikke er lett å finne noen som det klaffer med. Jeg har nok mange forventninger til hvordan ting skal være. Og så skal kjemien stemme. Det er mye som skal stemme for at det skal bli interessant.

Alma

Alma syntes det var veldig spennende og kjekt å treffe andre i samme situasjon som henne.

Ja, jeg har hatt annonse inne på Fjelltreffen. Men der har jeg oppdaget at det er veldig viktig å fortelle om seg selv, hvilken jobb du har, hva du tjener, og ikke minst hvor mange joggesko du har, og hvor mange par fjellsko

du har og skiutstyr. Og jeg bare oppdagte at dette er ikke noe for meg. For jeg har sittet igjen med en følelse at det var, ja, jeg er høyt utdannet, litt sånne ting. Og litt hvis de oppdaget hvem jeg var, uten alt dette, vusj vekk med meg. Så det er nok et nettsted som er beregnet for mer folk med..., ja fiffen. Når man ser annonsene, for de kan alle lese, det står ikke navn, men ja, nei, jeg er blitt ganske forskrekket inni mellom. Så tenker jeg er det sann virkeligheten er, eller skjuler de seg bak noe. Skal de utgjør seg for noe som de egentlig ikke er. Men jeg dritet egentlig i om folk har 20 par joggesko og høyere utdanning. Det er jo ikke det som er det vesentlige i mitt liv. Ikke i det hele tatt.

Petra

Petra hadde ikke prøvd dating på nett som de andre, men hun hadde hatt annonse på Fjelltreffen, som i grunnen er en slags dating på nett også. For henne ble det ikke som hun hadde forestilt seg, hun syntes at det var et vel snobbete «klientell» på dette treffstedet.

Annen kobling var det lite av, kun et par av mine informanter hadde opplevd helt direkte at venner hadde prøvd å koble dem i selskapelige tilstelninger. Og to fortalte at de hadde blitt bedt ut av menn, på middag og lignende.

Hvilke positive og negative sider ser du ved å gå inn i et nytt forhold?

Ettersom mine informanter har opparbeidet seg en selvstendighet som de har lært å sette pris på, lurte jeg på hvordan kvinnene så på det å gå inn i et nytt forhold. En annen side av saken er også angsten for å gjøre samme feil igjen.

Positive, selvfølgelig har jeg lært noe av å ha vært gift i 25 år, er mye mer reflektert, vet hva jeg vil. Er mer til stede. Negativt, at vi har forskjellige historier bak oss. Og det gjør at vi ikke har felles barn, besteforeldre, har ikke ballasten sammen. Så det kan være negativt. Samtidig så kan det jo åpne for nye ting.

Line

Positivt, at det kommer flere barn, mer liv og røre. Og noen å elske igjen.

Negativt, det kan være at det ikke alltid like lett med dine og mine barn, få den kabalen til å gå opp. Forholde deg til ting i hans liv, og han i ditt. Og det er ikke alltid like lett.

Emma

Line mente det var positivt at hun hadde lang erfaring etter 25 år i ekteskapet, og at hun var bevisst på hva hun ville. Emma kunne tenkt seg mer liv og røre og så på det å ha noen å elske som viktig. Når det gjaldt hva som kunne være negativt, sa de begge det å skulle forholde seg til hans barn og familie, ja, i det hele tatt det å forholde seg til en annens «bagasje».

Positivt, tror jeg fordi, jeg tror ikke noen er skapt for å være alene. Det å ha den nærheten, noen du kan stole på. Noen som er der for deg.

Negativt, det verste, det mest negative måtte jo vært hvis det skulle bli på samme måte som jeg hadde det før. Det er nok litt det som stopper meg litt i forhold til det å gå inn på nettet. Der er en bitte liten ting der, er livredd for å havne oppi det samme som før. Jeg er interessert i at de er snille og greie, og har forståelse for hva livet er. Jeg kjenner jo andre som er skilte, jeg blir av og til forskrekket over at de snakker om menn, han har det, og han har det, hallo kom dere ned på jorda damer. Det er jo ikke det som betyr noe.

Petra

Positive først da! Det å ha et menneske som jeg kan dele ting med, og som kan være den nærmeste for meg. Det er det jeg har lyst på. Og den fysiske og psykiske nærheten er det som er positivt med et nytt forhold.

Det negative vil være det å tilpasse seg et annet menneske sine normer, behov, og forventninger og sånne ting. Det kan oppleves som en begrensning. Det vil jeg frykte. Og hensyn som vil gripe inn i mitt liv, på måter som vil kanskje fjerne noe av det som jeg setter pris på i dag. Det vet jeg jo ikke.

Alma

For Petra og Alma handler det positive om nærhet og det at det er noen der for dem. Under hva som kunne være negativt ved å gå inn i et nytt forhold svarte Petra at hun var redd hun skulle havne opp i noe som lignet på det hun hadde hatt før. Alma mente at det kunne oppleves som begrensende å måtte tilpasse seg en annen persons normer, forventninger og behov. Og at hun kanskje måtte ofre noe av det hun setter pris på i dag. Som vi ser er det bare en her som sneier innom angsten med å gå inn i et nytt forhold, og en som ser at det kan rokke ved friheten.

6.7. Faktorer som medvirker til integrasjon og endelig reetablering av livet.

Oppsummering av mine funn

Hvordan utformer skilte single kvinner det reetablerte liv? Og hvordan kan man forstå at overgangen fra gift til skilt kan ses på som et overgangsrite? På spørsmålet om det er godt å skilles, må svaret være et klart nei.

Skilsmisse er rett og slett en realitet i dagens samfunn, en sosial institusjon. Formålet er å danne en sikkerhetsventil for dårlige ekteskap. Flertallet sier da også at det eneste gode ved skilsmisse, er akkurat det. For de fleste er det bedre å måtte tåle forbigående smerte og fortvilelse enn å leve med kronisk smerte og fortvilelse i et dårlig ekteskap (Ahrons 1995:9).

Ettersom den skilte ikke har et etablert språk til å beskrive sin forandring, har vi sett at nettopp skilsmisens vesen kan forklares i van Genneps modell om overgangsriter. Ved å bruke modellen ser vi hvordan skilsmisens faser faller på plass, og hvordan ritet er med på å skape forandring ved at posisjoner forhandles, og nye roller etableres for den enkelte. Man ser hvordan den enkelte endres i prosessen og hvordan kvinnene tilegner seg kompetanse i de tre rommene, eller de tre fasene, adskillelsesfasen, terskel/liminalfasen og integreringsfasen.

Ved mange situasjoner i livet, som i vår sammenheng er skilsmisens, opplever den involverte at avslutningen kom brått på, og at det er vanskelig å starte noe nytt, når en ikke har fått gjort seg ferdig med det gamle.

Derfor er det knyttet seremonier og ritualer til en del av overgangene i livet, for at det skal skje med verdighet og at vi får hjelp til å flytte oss videre til et nytt kapittel, et nytt livsavsnitt og en ny start. Det er nok viktig at vi har like stor respekt for avslutninger som for begynnelse. Disse to periodene i livet berører hverandre (Ekvik 2007:158).

Skilsmisse er som alle vet, ikke noe vi markerer, den blir ikke gjennomført hverken som en feiring eller en avskjed. Skilsmisens anses ikke som en overgangsrite, og den er for så vidt ikke ledsaget av synlige riter heller. Handlig og praksis er en viktig ingrediens i ritualenes verden, og omfatter ofte et fellesskap. Ritualer gir som sagt støtte i en vond tid, og i arbeidet med å bli hel igjen, finnes det ingen aksepterte ritualer. Det er heller ingen der til å befeste nye roller, slik en opplever i etablerte ritualer. Skilsmisse kan for mange være en ensom praksis, i hvert fall for den som opplever fasen uten rollemodeller og referanser i forhold til situasjonen en gjennomgår. For den som står utenfor selve hendelsen, kan skilsmisens se ganske annerledes ut enn for den som opplever den. En skilsmisse innebærer et brudd, tap, og sorg som innehar flere følelser og faser som en må gjennom. Følelser er ikke noe konkret som en kan se. Hvis en ikke har opplevd noe lignende selv, er det ikke lett å vite om deres eksistens.

Sett utenfra vil det som vises og gjøres være med på å definere det som skjer. Det som er veldig synlig for utenforstående, er adskillelses- og integrasjonsfasen. Utenforstående vil merke lite til liminalfasen, for i en skilsmisse er liminalfasen mye en mental og følelsesmessig tilstand. Skilsmisse blir en statusovergang både fysisk og mentalt. Det fysiske skjer fort, mens den mentale tar lengre tid for de fleste. Selv om det kan se ut som en er i integrasjonsfasen, fordi en rent fysisk er reetablert i ny heim, og skilsmissepapirene er ordnet,

viser det seg at liminalfasen kan vare lenge ved et samlivsbrudd. En vet at mange sliter etter et brudd, og følelsene kan henge lenge i.

Av mine informanter var det to som hadde valgt å gå ut av ekteskapet, og seks som hadde blitt forlatt. I min undersøkelse er det flest menn som valgte å gå ut av ekteskapet, mens forskningen sier at det er flest kvinner som tar initiativ til skilsmisse.

Innledningsvis ønsket jeg å få vite om informantene hadde noen umiddelbare tanker rundt selve bruddet, eller om det å bli skilt. Det som var det verste i selve adskillelsesfasen i følge disse kvinnene, var følelsen av kaos, svik, løgn og frustrasjon. For et par av informantene oppstod det også en dyp redsel for hvordan de skulle klare seg økonomisk og hvor de skulle bo. Av de informantene som hadde mindreårige barn, følte også en stor sorg for den situasjonen de hadde satt barna i ved å bli skilt.

For å kunne svare på i hvilken grad informantene hadde opplevd å være i liminalfasen og hatt opplevelsen av å være betwixt and between, opplevd å være fanget i en overgang, og på en måte «forhekset», måtte jeg stille informantene spørsmål som kunne gi svar på opplevelsen av å være i en tilstand mellom sin gamle status og det nye, veien mot integrasjonsfasen, hvor en får sin nye status. Liminalfasen i en skilsmisse kan vare lenge. Det er en fase hvor den skilte opplever å måtte forholde seg til mange følelser i forhold til blant annet å ha blitt sviktet og kastet ut i en situasjon som vedkommende ikke har erfaring til å umiddelbart sortere, eller for så vidt heller håndtere. Tapet har ført til en sorg, med alle de følelser som det innebærer. Smerten en er påført, må leges, og den prosessen kan ta lang tid, ja, opp til flere år for noen. Prosessen handler også om identitet, og hva slags liv som venter en i fremtiden.

Alle informantene hadde kjent på omveltningene som følge av skilsmissen. Informantene opplevde omveltninger ved at fundamentet i livet, som før hadde vært sikkert og forutsigbart, ble veldig forandret og ødelagt. De opplevde at det var flere sider ved livet som det på nytt måtte tas stilling til. Av omveltninger som opplevdes vanskelig, var tap av venner og familie. Det å ikke lenger vite hvem en var i familie med, eller hvilke venner en kunne regne med, var en særlig stor påkjenning. Flere av informantene opplevde også at de ikke lenger ble inkludert hos parvenner nå som de hadde skiftet status fra å være et par, til å bli singel. Mange følte også sterkt på dette med sosiale settinger som en tidligere var en del av innen familiefestinger, som jul, 17.mai, påske, ferier også videre, som vanskelig. Det å komme i en situasjon hvor en ble ekskludert i forhold til etablerte aktiviteter og sosiale settinger som en tidligere var en del av, hadde ført til at informantene måtte lage nye tradisjoner, dette ofte for å ikke komme i en situasjon der en blir sittende alene.

Informantene mente at de hadde måttet gå mange runder med seg selv, at det hadde forandret dem veldig. Alle kvinnene i min undersøkelse mente på at de hadde forandret seg til det bedre. Og av de ordene som ble brukt, var det at de hadde fått andre verdier, blitt snillere, rausere, mer inkluderende, mindre materialistiske. Videre var viktigheten med å leve i nuet, og skape sin egen lykke, og bruke friheten det innebærer å bli alene. Mestring i forhold til å ta ansvar på ukjente områder, som tidligere ektemann hadde hatt ansvar for.

På veien mot integrering, det reetablerte liv, er det ikke bare omveltningene i livet som er utfordrende, summen av tapene har også ført til sorg. En sorgprosess som går hånd i hånd med oppbyggingen av det nye livet som en skal etablere. Samtidig som en skal få praktiske ting på plass, skal en i tillegg få orden på det mentale og følelsene sine. Det var under intervjuene at det gikk opp for meg at liminalfasen varte lenge, og langt inn i det som en gjerne utad kan synes å se ut som integreringsfasen, siden kvinnene fysisk var etablert i nye bopeler, og ytre sett begynt et nytt liv. Mange av kvinnenes utsagn sa meg, at på det indre plan varte liminalfasen mye lenger.

Gjennom Webbs sykliske sorgstadie-modell kan mine informanternes erfaringer etter skilsmissem bli tolket som en reise der de når bunnen. Men når den er nådd, begynner klatringen som innebærer det å bygge opp igjen tilværelsen. Med andre ord starter de i første fase, og jobber seg gjennom stadiene til de kommer til det tiende stadiet som er slutfasen (se kapittel 3.2.).

Bevegelsen er blitt fullendt ved akseptering og nyorientering, og livet faller etter hvert på plass. Den skilte har kommet seg gjennom omveltningen ved å komme seg gjennom sorgen. Livet i ekteskapet er endelig blitt historie, en har brutt med det gamle, brutt etablerte mønstre, en har både mentalt og fysisk fått et nytt livsinnhold. En har etablert et nytt fundament, nye rutiner, nye tradisjoner, i det hele tatt en ny familiestruktur. En har påtatt seg nye roller og fått identiteten på plass. En har gjennomgått en transformasjonsprosess, en opplever at en har blitt forvandlet, både identitet og status. Og en er endelig kommet der en skal være i det reetablerte liv.

I det reetablerte liv er det mange forandringer, en kan se hvordan kvinnene har bygget nye relasjoner, eller videreutviklet gamle relasjoner. Informantene forteller om viktigheten av venninner, og at disse blir brukt på en annen måte enn da de var gift. Venninner har overtatt mange av de funksjonene som en tidligere ektemann hadde. Det er venninnene en gjør de kjekke tingene med, det er dem de er sosiale med, i tillegg er det venninner som er de nærmeste fortrolige. Informantene bruker altså venner på en helt annen måte enn da de var gift. Vennskap er en vesentlig ressurs i reetableringsfasen. På den sosiale

arenaen er livet totalt forandret i og med at venninner har overtatt den plassen som en tidligere ektemann hadde. Mange av informantene opplevde også at de ikke lenger ble invitert i tilstelninger med par, så denne delen av livet var også blitt historie.

Når en mister roller, kan det være vanskelig, spesielt hvis en ikke har fått forberedt seg. Ved en skilsmisse kommer en opplevelse vi ikke var forberedt på, og det er de uventede rolletapene som er de verste. Å miste roller kan være veldig vanskelig, det gjør noe med identiteten, og i tillegg til å miste blir en utsatt for krav om å påta seg nye. Informantene opplevde at de måtte gjøre ting, som mannen tradisjonelt tar ansvar for. De opplevde at de har måttet gjøre ting de aldri har måttet gjøre før, og at de mestret ting de kanskje ikke trodde de før kunne. Det gjaldt både praktiske ting som har med bil, håndtering av verktøy og det å styre egen økonomi. Roller som mannen hadde før, må en nå ta ansvar for selv. Noen av informantene syntes og at det var viktig å vise for seg selv og for andre, at de klarer seg selv.

Informantene opplevde at de ble utfordret på dette med roller, rollen som hustru hadde de hatt i mange år, nå var de blitt single. Dette førte til at informantene hadde hatt behov for å stille spørsmål angående sin identitet. Det å bli skilt medfører som en har sett flere store og små forandringer i livet. Det å skifte status fra gift til skilt medfører endring av både sosial status og selvbylde. En må ta opp til vurdering, hvem er jeg nå sett utenfra, og en går i seg selv, hvem er jeg nå, som skilt.

I motsetning til Alma, som sa at identiteten mye er forandret på grunn av nye tanker, har Dorte og Lone mer måttet gå i seg selv for å finne ut hvem de egentlig er. Dorte hadde opplevd at hun hadde mistet mye av selvtilliten i ekteskapet, hun var både trist og sint. Lone hadde opplevd i ekteskapet at hun ikke lenger visste hvem hun var, hun var klar over rollene sine som mor, kone, datter og svigerdatter, men hvem hun egentlig var, hun var borte. Både Dorte og Lone har funnet seg selv, den de var før de giftet seg. De har på sett og vis mistet seg selv i ekteskapet, og funnet identiteten de hadde som unge. Lone påpeker at det å ha nådd bunnen, gjør at du kommer styrket ut av det med ny kunnskap og innsikt. Dorte påpeker noe av det samme, etter å ha møtt veggen, og bygget seg opp igjen, føler hun at hun har mye i sekken som hun kan dra nytte av.

Som vi tidligere har hørt, var det i tidligere tider lite aksept å møte, hvis en ble skilt. I dag er det blitt så vanlig å skilles, og en møter mer forståelse for situasjonen enn noe av negativ art. Informantene mente de fikk full forståelse og aksept fra omgivelsene på sin livssituasjon. Selv om kvinnene opplevde aksept for sin single tilværelse, hadde alle opplevd at det lå forventninger fra omgivelsene om at de skulle finne seg en ny partner. Flere av informantene opplevde også at det var foreldre og barna som ønsket en inn i et forhold.

Alle kvinnene var fornøyd og trivdes med singeltilværelsen, friheten med å være alene ble i denne sammenheng fremhevet. Det at ingen forventet noe, krevde noe eller ventet på deg, ga en enorm frihetsfølelse til å gjøre akkurat det en ville. Selv om informantene var fornøyd med det livet de hadde etablert, ønsket alle informantene seg en partner. Som vi ser, forventes det fra omgivelsene at den single skal finne seg en partner, og informanten selv tenker også at på sikt ville det være kjekt å dele livet med noen.

Selv om informantene er helt tydelige på at de ønsker et forhold til en mann, vet ingen av informantene hvordan dette forholdet skal være. Mine informanter nevner mange årsaker for hvorfor de er tilbakeholdne i forhold til noe nytt, selv om ønsket er der, er det vanskelig. Hensynet til barna står høyt, det er de som kommer først. En annen viktig faktor er som Berit sier, at hun har mistet illusjonen om at folk er sammen resten av livet. Ikke minst sitter flere av informantene med svik i bagasjen, og som Ia sier, det tar tid å bygge opp tillit.

Det kan se ut som at den familiestrukturen informanten har bygget opp i sitt reetablerte liv, er en modell hvor det er vanskelig å se for seg hvor en eventuell ny partner vil passe inn. Som jeg antydte tidligere, har den single ved å bygge seg opp et nytt liv, fjernet seg fra den modellen hun kjente til som gift. Hun har lært seg å mestre livet alene, både praktisk og økonomisk. Og i tillegg ligger det en redsel i å gå inn i noe som ligner det en hadde før, og hensynet til barna har førsteprioritet.

Informantene mine hadde jevnt over en ganske lik oppfatning av det å gå gjennom en skilsmisse. Hos noen hadde belastningen vært større enn hos andre, ved at liminalfasen hadde strekt seg ut i årevis. Line hadde brukt fire år, før hun følte seg integrert. Lone fortalte om hvor vanskelig julen hadde vært, til og med etter tre år. Under intervjuene var det en informant som pekte seg ut fra de andre, Alma svarte noe annerledes. Hun ser annerledes på ting, kanskje har dette med alder og bearbeiding av livserfaringer, og at bruddet kom etter at ungene var flyttet ut. Hun har kjent på det med familie og vennerelasjoner, men ikke blitt utfordret i den grad med tokjernefamilie i forhold til å få det til å fungere med mindreårige barn. Hun har ikke opplevd den biten på lik linje som de andre. Kanskje ble hennes livssituasjon på en annen måte forandret enn de andre informantene fordi hun var i flere andre faser samtidig. Som hun selv har nevnt, har hun kommet i en alder hvor hun sier at det gikk opp for henne at hun ikke lenger er så attraktiv som før, folk rundt henne snakker om pensjon. Ikke bare forsvant ektemannen, men barna var også allerede flydd. Alma er også den eneste av mine informanter som beholdt eneboligen da bruddet ble en realitet. Hun ble ikke rykket opp slik som de andre kvinnene i forhold til å bytte bolig. Alma er i tillegg en person som er genuint interessert i relasjoner og mekanismer som rår i forhold til mellommenneskelige

forhold. Dette gjør kanskje også den store forskjellen i at hun tenker annerledes enn de andre informantene. Jeg tenker at ulikheten ligger noe i forhold til at de andre informantene hadde yngre barn, og at mye av sorgen, omveltningen og fokus har sirklet rundt ungene. Alma har på en måte kunnet ha fokus mer rettet mot sin egen følelse av å bli alene, for ungene er som sagt voksne, og utfordringen med å ikke bare stable seg selv, men også barna på beina, gjør kanskje at en reflekterer noe annerledes om den situasjonen en har kommet i.

Der jeg fant mye felles, var på det personlige plan, selve opplevelsen med å bli alene. Og det var i grunnen den delen jeg var ute etter. På noen vesentlige punkter viste det seg at kvinnene svarte ganske likt på spørsmålene. De spørsmålene som viste seg å slå ut mest likt, var følelsen av at livsfundamentet ble totalt forandret. Årsaker til dette var tap av familiemedlemmer, venner, mange av dem i parrelasjoner, tradisjoner og økonomisk status, og av partneren selvsagt. Mange sa de hadde mer omgang med single nå, og at de hadde hatt behov for å lage nye tradisjoner for eksempel rundt jule- og nyttårsfeiringer, ferier ble og gjort annerledes enn da de var gift.

Angående svarene om hva som hadde bidratt til at de var blitt reetablert og integrert i eget liv, svarte samtlige, venner og familie i en «symbiose» med en indre prosess. Alle kvinnene påpekte at de hadde funnet seg selv i denne prosessen, de hadde gjort opp status for hva som var viktig i livet. De var blitt mindre materialistiske, sluttet å henge seg opp i bagateller, rausere og satte mer pris på de små tingene i livet. I det hele tatt, deres syn på livet hadde forandret seg, og da til det bedre i følge dem selv.

Alle hadde også følt på at det var forventninger fra omgivelsene om at de burde få seg ny mann. Informantene svarte også at de var fornøyd med å være alene, men alle ville også ha en kjæreste eller mann. Det som jeg syntes var litt skremmende, var at alle faktisk hadde en redsel for å gå inn i et forhold, i hvert fall et forhold som innebar å bo sammen. I dette lå en kombinasjon av at brent barn skyr ilden, og det å miste den friheten som en har som singel. Der hvor tokjernefamilien fungerer, er kanskje prosessen lettere og kortere. Det er enklere å etablere ny partner inn i tokjernefamilien hvis det ikke går for lang tid etter bruddet. Det kan se ut som at det er vanskeligere å finne en plass til en ny partner i tokjernefamilien hvis det drøyer for lenge. Av mine informanter hadde en kvinne vært skilt i 11 år, en i to år og resten av kvinnene i 5–7 år.

7. Avslutning

7.1 Hvorfor overgangsritual?

I min tilnærming til hvordan den skilte egentlig har det, har van Genneps og Turners perspektiver på overgangsriter vært sentrale. Van Gennep forstår overgangsriter som riter ledsaget av skifte av sted, status, sosial posisjon og alder. Hans tanke er at en overgang er en sammenhengende bevegelse, at en i første fase som er adskillelsesfasen, blir skilt fra sin plass i samfunnet, og går så inn i selve overgangsfasen (terskelfasen), før deltakeren i siste fase tas inn i samfunnet på et annet nivå, nivået som han kaller integrasjonsfasen. Livet er fylt av overganger, og van Genneps tredelte modell for overgangsriter er et godt redskap til å forklare også overgangen fra gift til skilt. Van Gennep var opptatt av strukturen, hvordan den følger fremdriften i handlingen, det at strukturen representerer bevegelse fra en tilstand til en annen. Det er viktig å presisere at jeg aldri har vært ute etter å lage et ritual for skilsmisse, men at mange av trekkene i et overgangsrite passer for å beskrive skilsmisens vesen. I kapittel 4.3. har jeg brukt strukturen for å vise hvordan skilsmisse kan settes inn i van Genneps modell. Modellen kombinerte jeg med Webb sine tanker om fasene i sorg ved skilsmisse. Samtidig som en beveger seg fra en tilstand til en annen tilstand i skilsmissen, beveger en seg i tillegg gjennom sorgfaser som jeg har skrevet om i kapittel 3.2. Turner var svært inspirert av van Gennep, og det var terskelfasen/liminalfasen som for han var mest interessant fordi han mente at den største forandringen foregikk der. Van Gennep var mer opptatt av overgangene mellom fasene, mens Turner var opptatt av hvordan man i liminalfasen befinner seg utenfor den ordnede verden. Han så på liminalfasen som et uttrykk for kreativt kaos, en tilstand som var forskjellig fra alle andre. Med denne liminale fasen som karakteriseres som «betwixt and between», uttrykker han en mellomtilstand, som kan nesten oppfattes som 'forhekset'.

Gjennom arbeidet med oppgaven har jeg sett at kvinnene etter bruddet havnet i en tilstand, hvor deres verden på ingen måte kan kalles ordnet. Spesielt på det mentale og følelsesmessige plan opplevde de flere prosesser midtveis i overgangen. At det er så mye som skjer på det indre plan hos den enkelte, er med på å holde skilsmissen som et skjult ritual. For de som står rundt, er det selvfølgelig lettere å ta til seg og involvere seg i ritualer som er synlige.

Den rystelsen, det sjokket det er å bli skilt, den tilstanden en kommer i, har jeg hørt mange interessante tolkninger på. Ia forklarer det som å være i en boble, Alma hadde en følelse av å være en utpost og Lone følte hun hadde fått adhd, som innebar at hun følte seg i ene øyeblikket høy på livet, for i neste øyeblikk være på bønn, i tillegg utrolig ukonsentrert.

Ut i fra de svarene mine informanter har gitt i denne undersøkelsen, mener jeg at kvinnene gjennom skilsmissen og tiden etter på har opplevd å være i en overgangsfase som kan kalles et skjult rite, der jeg i følge van Genneps modell og Turners vektlegging har fått et spesielt godt innblikk i det som skjer i liminalfasen.

7.2 Å ha sorgen med inn i oppbygningen av nytt liv

Liminalfasen i en skilsmisse innebærer mye sorg. Det har derfor vært nødvendig å tilnærme seg dette feltet også. Elisabeth Kübler-Ross (1969) satte sorg inn i en femstadiers sorgmodell. De fem stadiene består av fornektelse, raseri, byttehandel, depresjon og aksept.

Dwight Webb har brukt hennes modell når han har utformet stadiene i sorg ved skilsmisse, som en kan se i kapittel 3.2., har Webb utvidet sorgmodellen ved skilsmisse til ti faser som han mener den skilte må gjennom. Han forklarer sorgstadiene som sykliske.

En kan si at å sørge er samlebegrepet for alle følelsene vi opplever i forbindelse med tap av en vi har kjær (Mjelve 2007:92). Hovedkjernen i sorg kan enkelt beskrives med fire faser: sjokk, benektelse, akseptering og nyorientering (Mjelve 2007:92). Det er disse Webb også har brukt, selv om han har føyd til flere. I kapittel 4.3. har jeg valgt å sette disse sorgfasene inn i modellen for overgangsritual i skilsmissen. Jeg oppdaget at disse sorgfasene fulgte overgangene i skilsmisseprosessen gjennom de forskjellige stadiene i van Genneps modell.

7.3 Forandrer skilsmissen mennesket og det norske samfunnet?

I startgropa av arbeidet med denne oppgaven undret jeg meg over om skilsmissen forandrer mennesket og det norske samfunnet. At det er skilsmissen som er med på å forandre mennesket og det norske samfunnet, tror jeg ikke. Det handler mer om en prosess som har pågått i årevis. Selv om prosessen kan se ut til å ha bidratt med at vi er blitt mer individualiserte, og dermed tar andre valg enn våre forfedre, står familieverdiene fremdeles høyt.

Som vi har sett, har det vært flere ytre faktorer som har bidratt til at det norske samfunnet har forandret seg radikalt, spesielt fra tiden etter andre verdenskrig. Industrialiseringen førte til en hurtigvoksende urbanisering, og et brudd med storfamilien, som resulterer i at kjernefamilien vokser frem og blir den vanligste familiemodellen. På 1950-tallet var kjønnsrollene definert, far gikk på jobb og mor stelte hus og barn. I årene som fulgte, opplevde vi store forandringer i forhold til det å likestille kjønnene på en helt ny måte.

Kvinner tar oftere arbeid utenfor hjemmet, og vi ser at det skjer store forandringer også i skolen, forandringer som bidrar til at gutter og jenter skal ha samme opplæring, og like skolefag. Rene guttefag og jentefag forsvinner på lik linje som med rene gutteklasser og rene jenteklasser. Kvinnebevegelsens krav om likestilling, samt loven om likestilling mellom kjønnene i 1978, var en viktig faktor for endringen av maktforholdet mellom kvinner og menn. Med de store forandringene som skjedde i samfunnet, fikk vi også forandringer av kjønnsrollemønsteret i hjemmet. Dette har nok bidratt til at ektefellenes roller i forhold til hverandre ble endret. For mange var nok rolleforvirringen et problem, og det er i denne perioden at skilsmissetallene øker drastisk.

I takt med samfunnsutviklingen har også familien forandret seg. Vi har fått andre familietyper som stefamilier, aleneforeldrefamilier og homofile familier i tillegg til den tradisjonelle kjernefamilien. Et kjærestepar velger kanskje samboerskap eller særbo, det er ikke gitt at par velger giftemål som før. Andre nye navn på familiemodeller oppstår. Som jeg har nevnt før, har Ahrons innført et nytt begrep for den skilte familie, hun kaller den tokjernefamilien. Altså at den ene kjernefamilien er blitt til to. Med den utviklingen vi har hatt, tenker jeg mennesket har forandret seg over tid, forventningene vi drar med oss inn i ekteskapet er helt annerledes i dag enn for bare 50 år siden. Når ekteskapet ryker kan både hun og han forsørge seg selv. Familiefundamentalismens tid er forbi, en vet at en har mulighet til å bli lykkelig i andre familiemodeller enn kjernefamilien.

Som vi har sett i denne oppgaven, innebærer skilsmissen store omveltninger for de som er involvert. Mine informanter har gitt meg innblikk i de prosessene de har vært gjennom, og det har ikke bare vært lett å etablere seg på nytt. Ved en skilsmisse vil jeg si at enkeltindividet forandres, men bare på det indre plan, på den måten at motgang gjør en sterk. Ved skilsmisse tenker en at familien som institusjon går i oppløsning. Det tror ikke jeg, vi har allerede fått et mangfold av familier. Og i følge mine informanter er det nettopp barna, familie og venner som er hovedingrediensen for et godt liv. I Norge står familien veldig høyt, jeg tror den speiler det norske samfunnet mer enn at den skaper forandringer. Hvis skilsmisse forandrer mennesket, tenker jeg dette er på et individuelt plan, og ikke i forhold til livet forøvrig, ut i fra hvordan mine informanter har fortalt om sine liv. I forhold til det norske samfunnet lever den skilte bare i en annen familietype enn den tradisjonelle kjernefamilien. Den skilte lever og bidrar i samfunnet på lik linje som alle andre.

7.4 Rammer for den teoretiske tilnærming

Avslutningsvis vil jeg si at det i denne masteroppgaven har vært nyttig å ha en bred, tverrfaglig tilnærming til feltet. Religionsteori, sosiologisk og antropologisk teori har dannet en ramme for den teoretiske tilnærmingen. Historiske perspektiver på ekteskap og skilsmisse har vært nyttig for forståelsen av hva som ligger til grunn for den utviklingen og omfanget skilsmissen har endt opp med i moderne tid. I arbeidet med oppgaven har det også vært svært nyttig å bruke litteratur (f.eks. Webb og Mjelve) som en først og fremst kanskje oppfatter som selvhjelps litteratur. I sum har dette ført meg mot mine funn, og gitt meg større forståelse for hva den skilte kvinne gjennomgår, både i fasene i det som kan kalles et skjult overgangsritual, og de såkalte sorgfasene.

8. Kilder

- Ahrns, Constance, *Den gode skilsmisse*, Tiden Norsk Forlag A/S, Oslo 1995
- Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Hodne, Ane Ohrvik (red.), *Ritualer: kulturhistoriske studier*, Universitetsforlaget, Oslo 2006
- Bjørklund, Lars, *Tid til trøst*, Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, Bergen 2005
- Brandth, Berit, og Kari Moxnes, *Familie for tiden*, Tano Aschehoug, Oslo 1996
- Bull, Edvard, *Norges Historie: Norge i den rike delen av verden 1945-1975*, nr.14, J.W. Cappelens forlag, Oslo 1979
- Baasland, Ernst, *Veien til forsoning*, Kagge Forlag AS, Oslo 2009
- Dahl, Per Arne, *Å reise seg etter en rystelse*, Schibsted forlag, Oslo 2011
- Gennep, Arnold van, *Rites de passage. Overgangsriter*, oversatt av Erik Ringen, Pax Forlag A/S, Oslo 1999
- Gilhus, Ingvild S., Innledning i Arnold van Gennep, *Rites de Passage, Overgangsriter*, oversatt av Erik Ringen, Pax forlag A/S, Oslo 1999
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson, *Feltmetodikk*, Gyldendal norsk forlag AS, Oslo 2004
- Hassel, Cathrine, Å leve sammen: moderne heterofile parforhold mellom individualitet og fellesskap, lest 16.01.13 på <https://www.duo.uio.no/handle/10852/15690>
- Hornborg, Anne-Christine, *Ritualer: teorier og tillempling*, Studentlitteratur 2005
- Levin, Irene, og Jan Trost, *Særbo: ett par, to hjem*, N.W. Damm og Søn AS, Oslo 2003
- Lødrup, Peter, *Familieretten*, N.W. Damm og Søn, 2004, 2.opplag, Nørhaven Book, 2005
- Mjelve, Heidi, *OPPBRUDD – tanker og følelser ved skilsmisse*, Gyldendal Norsk Forlag AS 2007. 1. utgave, Oslo 2007
- Turner, Victor W., «*Betwixt and between: The liminal period in rite de passage*» 1996
- Webb, Dwight, *Fra forlatt til fri og fornøyd*, Påtrykk forlag, Oslo 2007
- Kilder på nett:
- Dagbladet, *72 prosent takler skilsmisse helt fint*, lest 01.01.13 på http://www.dagbladet.no/2009/10/02/magasinet/11_september/wtc/psykologi/psykiatri/8357368/
- SSB, *Befolkningsstatistikk. Ekteskap og skilsmisser*, lest 12.01.13 på www.ssb.no/ekteskap/
- SSB, *Ekteskap og skilsmisser*, lest 30.01.13 på <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/ekteskap>
- Wikipedia, *Kubler-Ross model. Stages*, lest 10.02.13 på en.wikipedia.org/wiki/Five_stages_of_grief

Elisabeth Kübler-Ross, *five stages of grief*, lest 10.02-13 på
http://www.businessballs.com/elisabeth_kubler_ross_five_stages_of_grief.htm
VG-nett, *40-årskrisen tar knekken på ekteskapene*, lest 13.03.13 på
<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=163300>
Ekteskapet i endring, *Skilsmisser før og nå*, lest 13.03.13 på
<http://www.ssb.no/ssp/utg/9703/3.html>
Mental helse, *Sliter etter skilsmisse*, lest 14.03.13 på <http://nrk.no/helse-forbruk-og-livsstil/1.3925530>
Dagsavisen, *Skilte norske kvinner rikest i Europa*, lest 12.04.13 på
<http://www.dagsavisen.no/samfunn/skilte-norske-kvinner-rikest-i-europa/>